

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัย เรื่อง รูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษา บ้านหนองน้ำขุ่น ตำบลบ้านหยวก อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. บริบทบ้านหนองน้ำขุ่น
2. แนวคิดเกี่ยวกับหลักการพัฒนา
 - 2.1 ความหมายของการพัฒนา
 - 2.2 กระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนา
 - 2.3 หลักการพัฒนาโดยเน้นคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา
 - 2.4 การพัฒนาแบบองค์รวม
 - 2.5 การพัฒนาบนมิติวัฒนธรรม
3. แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชน
 - 3.1 หลักเศรษฐกิจชุมชน
 - 3.2 หลักแนวคิดในการพึ่งพาตนเอง
 - 3.3 แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชนที่ยั่งยืน
4. แนวคิดในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
 - 4.1 ความหมายการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
 - 4.2 เกณฑ์การพิจารณาในการใช้การจัดการแบบมีส่วนร่วม
 - 4.3 ขั้นตอนการมีส่วนร่วมของการวิจัย
 - 4.4 แนวคิดและปรัชญาการวิจัยแบบมีส่วนร่วม
 - 4.5 หลักสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
 - 4.6 ระเบียบวิธีของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
 - 4.7 บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
 - 4.8 กระบวนการและขั้นตอนการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
5. แนวคิดของการสร้างรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน
 - 5.1 การเรียนรู้ที่เหมาะสม ภูมิปัญญา และเทคโนโลยี
 - 5.2 เศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเอง
 - 5.3 การบริหารจัดการชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเอง

5.4 ความพึงพอใจที่มีต่อรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการเพื่อตนเองอย่างยั่งยืน

6. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

7. กรอบแนวคิดในการวิจัย

1. บริบทชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น

ในประเทศไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือขึ้นชื่อว่าเป็นภาคที่มีความแห้งแล้งมากที่สุด ในประเทศและเป็นภาคที่ประชาชนมีความยากจนมากอีกภาคหนึ่ง ประชากรวัยทำงานย้ายเข้าไปทำงานในกรุงเทพมหานคร ต่างจังหวัด และต่างประเทศจำนวนมาก โดยทั้งคนชราและเด็กไว้ในภูมิลำเนาเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นที่ราบสูง ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่การทำนาปลูกข้าว ปลูกพืชไร่และพืชสวน การประกอบอาชีพเกษตรกรรมส่วนใหญ่ต้องอาศัยน้ำฝนจากธรรมชาติ ถ้าหากปีใดฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล การเกษตรก็จะเกิดความเสียหาย เพราะประสบภาวะแห้งแล้ง และถ้าปีใดฝนตกต้องตามฤดูกาล มีน้ำเพียงพอในการทำเกษตรแต่เกษตรกรก็ยังประสบปัญหาเกี่ยวกับต้นทุนในการผลิตสูงแต่ผลผลิตราคาตกต่ำ จึงทำให้เกษตรกรประสบปัญหาภาวะหนี้สิน ซึ่งเป็นสาเหตุทำให้เกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือประสบปัญหาความยากจนเป็นอันดับหนึ่งของประเทศ

จากสภาพเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบัน เกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะต้องรู้จักการแสวงหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาของตนเองเพื่อความอยู่รอด โดยการใช้ประสบการณ์ที่ผ่านมาเป็นบทเรียน ใช้เป็นประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหา หากทางออกเพื่อให้เกิดความพอเพียง การพึ่งพาตนเอง การกินดีอยู่ดีและมีความสุข ซึ่งนำไปสู่ความเป็นชุมชนเข้มแข็งอย่างยั่งยืน ชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น ตำบลบ้านหยวก อำเภอโนนโสภะ จังหวัดอุดรธานี เป็นอีกชุมชนหนึ่งที่ได้ร่วมกันใช้ประสบการณ์ที่สั่งสมมาจากอดีต นำมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในชุมชนและถอดเอาองค์ความรู้เพื่อนำมาเป็นบทเรียน สร้างองค์ความรู้และนำมาใช้ในการแก้ปัญหาในสภาวะปัจจุบัน เพื่อปรับตัวให้สอดคล้องและรู้เท่าทันต่อสภาพเศรษฐกิจ สังคมและสภาพแวดล้อมสมัยใหม่ในปัจจุบัน

1.1 ที่ตั้ง ชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น หมู่ที่ 6 ตำบลบ้านหยวก อำเภอโนนโสภะ จังหวัดอุดรธานี อยู่ห่างจากที่ตั่งองค์การบริหารส่วนตำบล ประมาณ 10 กิโลเมตร และห่างจากที่ว่าการอำเภอโนนโสภะประมาณ 14 กิโลเมตร มีถนนติดต่อกับอำเภอโนนโสภะ 2 เส้นทาง 1) ถนนลาดยาง ระยะทาง 9 กิโลเมตร และ 2) ถนนลูกรัง ระยะทาง 5 กิโลเมตร และเป็นหมู่บ้านที่ติดกับเขตจังหวัดหนองบัวลำภู โดยมีแนวเขตดังนี้

1.1.1 ทิศเหนือ จดบ้านน้ำปู หมู่ที่ 5 ตำบลบ้านหยวก อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุครธานี

1.1.2 ทิศใต้ จดตำบลดงมะไฟ อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู

1.1.3 ทิศตะวันออก จดบ้านโนนผางาม ตำบลบ้านหยวก อำเภอเมือง จังหวัดอุครธานี

1.1.4 ทิศตะวันตก จดตำบลดงมะไฟ อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู

1.2 พื้นที่ มีพื้นที่ประมาณ 2,300 ไร่ เป็นที่สาธารณะประโยชน์ 30 ไร่

1.3 ประวัติความเป็นมา บ้านหนองน้ำขุ่น หมู่ที่ 6 ตำบลบ้านหยวก อำเภอเมือง จังหวัดอุครธานี เดิมเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีต้นไม้ขนาดใหญ่หนาแน่น บริเวณที่ราบลุ่มเหมาะสำหรับการทำนาเป็นอย่างยิ่ง บุคคลที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบ้านหนองน้ำขุ่นเป็นคนแรก คือ นายสีว สวรรค์พรม โดยการถางป่าเพื่อทำนา ทำไร่ เพื่อประกอบอาชีพเกษตรกรรม ต่อมาเริ่มมีลูกหลานและมีผู้คนจากถิ่นอื่นตามเข้ามาโดยการจับจองพื้นที่ และบางกลุ่มก็ซื้อที่ดินจากคนที่มาอยู่ก่อนแล้วจึงทำให้มีประชากรเพิ่มมากขึ้น จึงได้มีการจัดตั้งหมู่บ้านขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ. 2515 โดยมีนายสีว สวรรค์พรม ซึ่งเป็นบุตรชายของนายสีว สวรรค์พรม เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก และได้ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านหนองน้ำขุ่น” โดยตั้งชื่อตามหนองน้ำที่บริเวณตั้งหมู่บ้าน ที่มีน้ำไหลจากภูเขาชะล้าง : ดินลงมาทำให้น้ำมีลักษณะขุ่นมัว จึงเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้านดังกล่าว

1.4 ลักษณะการพัฒนาหมู่บ้าน ได้แบ่งคุ้มเพื่อการพัฒนาออกเป็น 3 คุ้ม ดังนี้

1.4.1 คุ้มสายสวาท หัวหน้าคุ้ม คือ นายบุญช่วย ค้างกลาง

1.4.2 คุ้มทรายทอง หัวหน้าคุ้ม คือ นายสงกรานต์ ชัยฤทธิ์

1.4.3 คุ้มทุ่งสว่าง หัวหน้าคุ้ม คือ นางจันทร์ อุดม

1.5 ลักษณะภูมิประเทศ ชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น ตำบลบ้านหยวก อำเภอเมือง จังหวัดอุครธานี มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสลับเนินเขา ใช้ทำนา ทำสวน ดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วน ใช้เพาะปลูกพืช เช่นมันสำปะหลัง ข้าวโพด พริก และพืชไร่ เป็นต้น

1.6 ลักษณะภูมิอากาศ ลักษณะภูมิอากาศแบ่งเป็น 3 ฤดู คือฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคม จนถึงพฤษภาคม ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคม จนถึงเดือนตุลาคม ฤดูหนาวเริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์

1.7 ทรัพยากรธรรมชาติมีแหล่งน้ำ หนองน้ำขุ่น ห้วยน้ำปูน้อย สามารถใช้เพื่อ

การเกษตร และอุปโภค – บริโภค มีแหล่งน้ำสาธารณะจำนวน 2 แห่ง พื้นที่ป่าในหมู่บ้านจากอดีต มีความอุดมสมบูรณ์ ราษฎรสามารถหาเก็บของป่า เช่น เห็ด หน่อไม้ และทำประโยชน์ใช้สอยในครัวเรือนได้ลดน้อยลง

1.8 การคมนาคม มีเฉพาะทางบก โดยทั่วไปถนนในหมู่บ้านเป็นถนนคอนกรีต ประมาณ 60 % และถนนที่เชื่อมต่ออำเภอ น้ำโสม เป็นคอนกรีต ลาดยางและลูกรังทำให้การคมนาคมไม่สะดวก

1.9 ระบบสาธารณูปโภค

1.9.1 ระบบประปา ใช้ประปาจากการประปาหมู่บ้าน ไม่มีระบบกรองน้ำและฆ่าเชื้อโรค ไม่สามารถบริโภคได้ และมีน้ำประปาใช้ไม่ครบทุกครัวเรือน

1.9.2 ระบบไฟฟ้า เป็นหมู่บ้านที่มีไฟฟ้าใช้ทุกครัวเรือน มีไฟฟ้าสาธารณะให้ความสว่างตามถนนในหมู่บ้านบางส่วน ยังไม่พอกับความต้องการและความจำเป็น

1.9.3 ระบบโทรศัพท์ มีระบบโทรศัพท์แบบตั้งเสารับสัญญาณในหมู่บ้านและมีโทรศัพท์มือถือบางครัวเรือน

1.10 สภาพทางสังคม

10.1.1 ด้านประชากร

1) จำนวนประชากร ในชุมชนบ้านหนองน้ำจุ่น ตำบลบ้านหยวก อำเภอ น้ำโสม จังหวัดอุดรธานี มีประชากร จำนวน 62 ครัวเรือน มีประชากรรวม 354 คน ชาย 190 คน คิดเป็นร้อยละ 53 เปอร์เซนต์ หญิง 164 คน คิดเป็นร้อยละ 46 เปอร์เซนต์ (จากข้อมูลทะเบียนราษฎร พ.ศ.2556)

2) สัดส่วนประชากร ราษฎรที่ไม่ได้อยู่ในวัยทำงาน 117 คน (อายุ 1-17 ปี และ 56 ปีขึ้นไป) คิดเป็นร้อยละ 33.33 ราษฎรที่อยู่ในวัยทำงาน 236 คน (อายุ 18-55 ปี) คิดเป็นร้อยละ 66.66

3) ข้อมูลผู้ด้อยโอกาส มีครัวเรือนยากจน 4 ครัวเรือน จำนวนผู้สูงอายุ 31 คน ผู้พิการ 1 คน ครัวเรือนที่ตกเกณฑ์ จปฐ. ปี 2556 (รายได้ต่ำกว่า 23,000 บาท/คน/ปี) มีจำนวน 4 ครัวเรือน

1.10. 2 ด้านการรวมกลุ่มของประชากร ชุมชนบ้านหนองน้ำจุ่นมีการรวมกลุ่มกันเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันทางสังคม และเพื่อเพิ่มศักยภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เช่นกลุ่มกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มสตรีแม่บ้าน กลุ่มโรงสีชุมชน กลุ่มออมทรัพย์

1.10.3 สภาพทางเศรษฐกิจ เศรษฐกิจของราษฎรในหมู่บ้านหนองน้ำจุ่น จะไม่แน่นอนซึ่งขึ้นอยู่กับการณ์แปรของอาชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งราษฎรส่วนหนึ่งประกอบอาชีพรับจ้างหรือกรรมกรก่อสร้าง ขึ้นอยู่กับค่าแรงงานและจะผันแปรไปตามค่าจ้างแรงงาน

1.10.4 การประกอบอาชีพ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพหลัก คือ ทำนา จำนวน 48 ครัวเรือน อาชีพรองลงมา คือ ทำไร่ จำนวน 39 ครัวเรือน อัตราค่าจ้างแรงงานในหมู่บ้าน 250 บาทต่อวัน ประชากรมีรายได้เฉลี่ย 45,599.31 บาทต่อคนต่อปี

1.10.5 พื้นที่ทำนา 1,060 ไร่ ได้ผลผลิตข้าวเปลือกไร่ละ 450 กิโลกรัม มีรายได้เฉลี่ย ครัวเรือนละ 25,640 บาทต่อปี

1.10.6 พื้นที่ทำไร่ 1,230 ไร่ จำนวนครอบครัวที่ทำไร่ 39 ครัวเรือน แยกเป็นทำไร่มันสำปะหลัง จำนวน 39 ครัวเรือน จากพื้นที่ 1,230 ไร่ ได้ผลผลิตไร่ละ 3,000 กิโลกรัม มีรายได้เฉลี่ย ครัวเรือนละ 25,640 บาทต่อปี (ตามข้อมูล จปฐ.2556)

1.10.7 ด้านการศึกษา ราษฎรในหมู่บ้านหนองน้ำจุ่นในสมัยก่อนได้รับการศึกษาตามศักยภาพของคนในท้องถิ่น ส่วนใหญ่ได้ระดับการศึกษารับประถมศึกษา มีโรงเรียนระดับประถมศึกษาเปิดสอน ในระดับอนุบาล ถึง ป.6 ในหมู่บ้าน 1 แห่ง คือ โรงเรียนบ้านหนองน้ำจุ่น โนนผางาม ซึ่งมีนักเรียนร่วมกัน 2 หมู่บ้านกับบ้านโนนผางาม มีครูผู้สอน จำนวน 7 คน มีนักเรียนจำนวน 93 คน เฉลี่ยอัตรานักเรียน เฉลี่ยอัตราส่วน 13.29 คนต่อครู 1 คน จำนวนนักเรียนที่กำลังเรียนในหมู่บ้านหนองน้ำจุ่นรวม 65 คน ประกอบด้วย เด็กเล็กหรืออนุบาล จำนวน 12 คน ประถมศึกษา (ป.1 ถึง ป.6) จำนวน 39 คน มัธยมศึกษา (ม.1-ม.6) จำนวน 9 คน อาชีวศึกษา(ปวช.) จำนวน 5 คน

1.10.8 ด้านการเมืองและการปกครอง มีการปกครองแบบระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

1.10.9 ด้านประเพณีและวัฒนธรรม ชุมชนบ้านหนองน้ำจุ่นมีประเพณีตามฮีต 12 คอง 14 เช่น ประเพณีบุญมหาชาติ ประเพณีลอยกระทง ประเพณีบุญบั้งไฟ ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีบุญข้าวประดับดิน งานบุญกฐิน บุญออกพรรษา การบายศรีสู่ขวัญต่างๆ กิจกรรมเหล่านี้มีวัดเป็นศูนย์กลางโดยดำเนินการตามวิถีพุทธ(วัดป่าสามัคคีธรรม)

1.10.10 ปราชญ์ชาวบ้าน ชุมชนบ้านหนองน้ำจุ่นมีปราชญ์ชาวบ้านหลายสาขา เช่น นายบุญช่วย ด้วงกลาง บ้านเลขที่ 15 หมู่ที่ 6 บ้านหนองน้ำจุ่น เป็นผู้ที่มีความรู้ในในเรื่องแพทย์แผนไทย ได้รับรางวัล อสม.ดีเด่นแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2547

1.10.11 ด้านสุขภาพอนามัย มีโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล บ้านปู้น้อย สำหรับรักษาอาการเจ็บป่วยเล็กน้อยและการปฐมพยาบาลเบื้องต้น ไม่มีโรคระบาดในชุมชน และมีเจ้าหน้าที่สาธารณสุข ออกมาให้คำแนะนำและประชุมชาวบ้านเป็นประจำเพื่อป้องกันโรคภัยไข้เจ็บพร้อมทั้งให้ความรู้ด้านสุขศึกษาแก่ชุมชน

1.11 ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีที่สำคัญ และภูมิปัญญาท้องถิ่น

11.10.1 การทำบุญตามแบบประเพณีวัฒนธรรมอีสาน

11.10.2 การทำบุญตามวันสำคัญทางศาสนา

1.12 การปกครอง

1.12.1 การปกครอง แบ่งออกเป็น 4 ชุม ปกครองโดยผู้ใหญ่บ้าน นายเสมา แวงคำ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน นายทองไหล จันลากุล และนายอุคร กุลโคตร

1.12.2 การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน โดยมีคณะกรรมการดังนี้

1) นายเสมา แวงคำ	ผู้ใหญ่บ้าน	ประธานกรรมการ
2) นายทองไหล จันลากุล	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน	รองประธาน
3) นายกุล แวงคำ	ผู้ทรงคุณวุฒิ	รองประธาน
4) นายสมร อจหาญ	สมาชิก อบต.	กรรมการ
5) นายสฤษดิ์ ชัยฤทธิ์	สมาชิก อบต.	กรรมการ
6) นายอุคร กุลโคตร	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน	กรรมการ
7) นายพิกุล อุดม	ผู้รักษาความสงบในหมู่บ้าน	กรรมการ
8) นางบุญยัย สีสุค	ผู้นำกลุ่มอาชีพ	กรรมการ
9) นางวารี ทองหล่อ	ผู้นำกลุ่มอาชีพ	เลขานุการ
10) นายบุญช่วย คิวกลาง	ผู้ทรงคุณวุฒิ	เหรียญก

สรุปโดยภาพรวม โอกาสของชุมชนบ้านหนองน้ำปูนเกี่ยวกับศักยภาพด้านสังคมของหมู่บ้านเอื้อต่อการพัฒนาให้เป็นชุมชนพัฒนาอย่างยั่งยืนได้เป็นอย่างดี ผู้นำ และกรรมการหมู่บ้าน ได้ร่วมกิจกรรมการอบรม การศึกษาดูงานด้านต่างๆ ทั้งในระดับตำบล อำเภอ และจังหวัดจึงทำให้คณะกรรมการระดับหมู่บ้านมีศักยภาพ และมีความมั่นใจในการทำงานถ้าหากได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ จะทำให้เป็นชุมชนสามารถพัฒนาอย่างยั่งยืนได้

2. แนวคิดเกี่ยวกับหลักการพัฒนา

คำว่า การพัฒนา ใช้ในภาษาอังกฤษว่า Development นำมาใช้เป็นคำเฉพาะและใช้ประกอบคำอื่นก็ได้ เช่น การพัฒนาประเทศ การพัฒนาชนบท การพัฒนาเมือง และการพัฒนา

ข้าราชการ เป็นต้น การพัฒนาจึงถูกนำไปใช้กันโดยทั่วไปและมีความหมายแตกต่างกันออกไป ดังกล่าวแล้ว เกี่ยวกับความหมายของการพัฒนานั้น ได้มีผู้ให้ความหมายไว้หลายความหมายทั้ง ความหมายที่คล้ายคลึงกัน และแตกต่างกันดังต่อไปนี้

2.1 ความหมายของการพัฒนา

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 ได้ให้ความหมายของ “พัฒนา” ว่า คือ “ทำให้เจริญ” ดังนั้นการพัฒนาจึงหมายถึง การทำให้เจริญ

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2551 : 73) ให้ความหมายว่า เป็นกระบวนการของการให้ได้ว่า ซึ่งความเจริญเติบโตที่มั่นคงในความสามารถของระบบ โดยการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ ต่อไปเรื่อยๆ ให้บรรลุความสำเร็จที่ก้าวหน้า ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม มีนักวิชาการ ต่างประเทศ (Carolie Bryant and Louise G. White. 1982 : 14-20) ได้กล่าวถึงหลักการพัฒนาอันมี องค์ประกอบที่สำคัญ 4 ด้าน คือ 1) การเพิ่มความสามารถ (Capacity) ของคนในการพิจารณาว่า สิ่งใดจำเป็นต้องกระทำเพื่อขยายขีดความสามารถและพลังงานในอันที่จะสร้างการเปลี่ยนแปลง ให้เกิดขึ้น 2) การสร้างความเป็นธรรม (Equity) ของสังคม เพราะการจำแนกแจกจ่ายทรัพยากรและ บริการต่างๆ หากกระทำได้ไม่ทั่วถึงและไม่เท่าเทียมกัน ย่อมนำไปสู่การแตกแยกและทำลาย ความสามารถของคนในที่สุด 3) การสร้างพลังอำนาจ (Empowerment) ในทางการเมืองของ ประชาชน โดยวิธีการสร้างการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจตกลงใจ การปฏิบัติงาน และการ ประเมินผลการดำเนินงานของรัฐ อันจะนำไปสู่การแก้ไขความขัดแย้งกับการแบ่งสันผลประโยชน์ ที่เกิดจาก ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคม และ 4) การสร้างเสถียรภาพ (Sustainability) ในการดำเนินการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งต้องอาศัยความเข้าใจในการใช้ทรัพยากรทางการผลิตให้ เกิดประโยชน์สอดคล้องกับภาวะนิเวศวิทยาและสภาพแวดล้อมโดยทั่วไป ซึ่งการสร้างเสถียรภาพ อาจเกิดขึ้นได้โดยการพึ่งพาซึ่งกันและกัน (Interdependence) ระหว่างบุคคลกลุ่มต่างๆ ระหว่าง ภูมิภาค ทั้งภายใน และระหว่างประเทศอันหมายถึงว่าการสร้างสรรค์การพัฒนาความเจริญก้าวหน้า หรือเสถียรภาพของฝ่ายหนึ่งจะไม่ใช่เป็นการทำลายล้างการพัฒนาของอีกฝ่ายหนึ่ง

สนธยา พลศรี (2547 : 2-5) ได้จำแนกความหมายการพัฒนาออกได้เป็น 10 ลักษณะ คือ

1. การพัฒนาจากรูปศัพท์จึง หมายถึง การเปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เกิดความเจริญเติบโตองงามและดีขึ้นจนเป็นที่พึงพอใจ ความหมายดังกล่าวนี้ เป็นที่มาของความหมายใน ภาษาไทยและเป็นแนวทางในการกำหนดความหมายอื่นๆ

2. การพัฒนา ในความหมายโดยทั่วไปจึง หมายถึง การเปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ให้เกิดคุณภาพดีขึ้นกว่าเดิม ความหมายนี้ นับว่าเป็นความหมายที่รู้จักกันโดยทั่วไป เพราะนำมาใช้มากกว่าความหมายอื่นๆ แม้ว่าจะไม่เป็นที่ยอมรับของนักวิชาการก็ตาม

3. การพัฒนา ในความหมายนักเศรษฐศาสตร์ได้กำหนดความหมายของการพัฒนา โดยใช้ความหมายจากรูปศัพท์และความหมายโดยทั่วไป คือ หมายถึง ความเจริญเติบโต แต่เป็นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ตามเนื้อหาของวิชาเศรษฐศาสตร์ ซึ่งเป็น การเน้นความหมายเชิงปริมาณ คือ การเพิ่มขึ้น หรือการขยายตัวทางเศรษฐกิจมากกว่าด้านอื่นๆ

4. การพัฒนา ในความหมายของนักพัฒนาบริหารศาสตร์จะมีขอบข่ายกว้างขวางกว่าความหมายจากรูปศัพท์ ความหมายโดยทั่วไป และความหมายทางเศรษฐศาสตร์ที่กล่าวมาแล้ว หมายถึง การเปลี่ยนแปลงของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ทั้งในด้านคุณภาพ (ดีขึ้น) ปริมาณ (มากขึ้น) และสิ่งแวดล้อม (มีความเหมาะสม) ไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียว

5. การพัฒนา ในทางเทคโนโลยีแตกต่างออกไปจากความหมายที่กล่าวมาแล้วข้างต้น โดยหมายถึง การเปลี่ยนแปลงสังคมให้ทันสมัยด้วยความเจริญก้าวหน้า ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งเป็นความหมายอีกแนวทางหนึ่ง

6. การพัฒนา ในความหมายของนักวางแผน จะเป็นไปอีกแนวทางหนึ่ง โดยอาจสรุปได้ว่า หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเตรียมการของมนุษย์ไว้ล่วงหน้า ในลักษณะของแผนและโครงการ แล้วบริหารหรือจัดการให้เป็นไปตามแผนและโครงการจนประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่วางไว้ จะเห็นได้ว่าความหมายของการพัฒนาทางการวางแผนกำหนดให้การพัฒนาเป็นกิจกรรมของมนุษย์และเกิดขึ้นจากการเตรียมการไว้ล่วงหน้า เท่านั้น การเปลี่ยนแปลงที่ไม่ได้เกิดจากการวางแผนโดยมนุษย์ ไม่ใช่การพัฒนาในความหมายนี้

7. การพัฒนา ในความหมายของการปฏิบัติการนี้เป็นความหมายต่อเนื่องจากความหมายทางการวางแผนโดยมุ่งเน้นถึงการนำแผนและโครงการไปดำเนินการอย่างจริงจังและอย่างต่อเนื่อง เพราะถึงจะมีแผนและโครงการแล้วแต่ถ้าหากไม่มีการนำไปปฏิบัติการพัฒนา ก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้

8. การพัฒนา ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง การพัฒนาคนให้มีความสุขมีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม การพัฒนาในความหมายนี้ มีลักษณะเดียวกันกับการพัฒนาในความหมายทางการวางแผน คือ เป็นเรื่องของมนุษย์เท่านั้น แตกต่างกันเพียงการวางแผนให้ความสำคัญที่วิธีการดำเนินงาน ส่วนพุทธศาสนามุ่งเน้นผลที่เกิดขึ้น คือ ความสุขของมนุษย์เท่านั้น

9. การพัฒนา ในนักสังคมวิทยาได้ให้ความหมายของการพัฒนา โดยเน้นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม คือ มนุษย์ กลุ่มทางสังคม การจัดระเบียบทางสังคม ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับความหมายในทางพุทธศาสนา คือ การเปลี่ยนแปลงมนุษย์และสิ่งแวดล้อมให้มีความสุข และมีลักษณะเช่นเดียวกับความหมายทางการวางแผน คือ ด้วยวิธีการจัดสรรทรัพยากรของสังคมอย่างยุติธรรมและมีประสิทธิภาพ ซึ่งนักวางแผน เรียกว่า การบริหารและการจัดการนั่นเอง

10. การพัฒนา ในนักพัฒนาชุมชนได้ให้ความหมายของการพัฒนา ไว้ใกล้เคียงกับนักสังคมวิทยา คือ เป็นวิธีการเปลี่ยนแปลงมนุษย์และสังคมมนุษย์ให้ดีขึ้น แต่นักพัฒนาชุมชนมุ่งเน้นที่มนุษย์ในชุมชนต้องร่วมกันดำเนินงานและได้รับผลจากการพัฒนาร่วมกัน

จากความหมายในด้านต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จะเห็นได้ว่า การพัฒนา มีความหมายที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกันออกไปบ้าง ซึ่งถ้าหากพิจารณาจากความหมายเหล่านี้ อาจสรุปได้ว่า การพัฒนา หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงของสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ดีขึ้น ทั้งทางด้านคุณภาพ ปริมาณ และสิ่งแวดล้อม ด้วยการวางแผนโครงการและดำเนินงานโดยมนุษย์ เพื่อประโยชน์แก่ตัวของมนุษย์เอง และการพัฒนาเป็นการแก้ไขปัญหาที่ไม่เพียงประสงค์และการไปสู่เป้าหมายที่ดีกว่า หรือเป็นการแก้ปัญหาและการกระทำให้บรรลุเป้าหมายในการแสวงหาเส้นทางเพื่อแก้ไขปัญหาความอดอยากหรือการแก้ปัญหาความยากจนและแก้ปัญหาความเจ็บป่วยของประชาชน เพราะปัญหาเหล่านี้เป็นสิ่งที่บั่นทอนและทำลายศักยภาพของปัจเจกบุคคล กับจะนำความยุ่งยากมาสู่สังคมในที่สุด

2.2 กระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนา

คำว่า “กระบวนทัศน์” (Paradigm) ซึ่งมาจากภาษากรีก โดย Para แปลว่า Beside ส่วน Digm แปลว่า ทฤษฎี คือ ชุดแนวความคิด หรือ มโนทัศน์ (Concepts) ค่านิยม (Values) ความเข้าใจรับรู้ (Perceptions) และการปฏิบัติ (Practice) ที่มีร่วมกันของคนกลุ่มหนึ่ง ชุมชนหนึ่งและได้ก่อตัวเป็นแบบแผน ของทัศนอย่างเฉพาะ แบบหนึ่ง เกี่ยวกับความจริง (Reality) ซึ่งเป็นฐานของวิถี เพื่อการจัดการตนเอง ของชุมชนนั้น ที่ทำหน้าที่สองประการ ประการแรกทำหน้าที่ วางหรือ กำหนดกรอบ ประการที่สอง ทำหน้าที่บอกเราว่าควรจะประพฤติปฏิบัติอย่างไร ภายในกรอบเพื่อให้เกิดความสำเร็จ รวมไปถึง เราวัดความสำเร็จนั้นอย่างไร

Paradigm เป็นวิธีการหรือมุมมองต่อปรากฏการณ์ที่แสดงความสัมพันธ์ ซึ่งนำไปสู่การวิจัยและการปฏิบัติ ช่วยให้เราเข้าใจปรากฏการณ์ ประเด็นปัญหา แนวทางแก้ไข และเกณฑ์ ในการพิสูจน์ข้อสันนิษฐาน paradigm ประกอบด้วยทฤษฎีและวิธีการ

Paradigm หรือ กระบวนทัศน์ โดยมุมมองทางด้านวิทยาศาสตร์ได้นิยามไว้ว่า คือ ตัวอย่างต่างๆ ที่เป็นที่ยอมรับของ การทำงานด้าน วิทยาศาสตร์อย่าง แท้จริง ตัวอย่างที่รวมไปถึงกฎ ทฤษฎี การนำไปใช้และเครื่องมือรวมกัน ซึ่งทั้งหมดนี้ได้ก่อให้เกิดรูปแบบที่ซึ่งนำไปสู่ แนวปฏิบัติ ที่เชื่อมโยงกัน อย่างเฉพาะพิเศษ ในงานวิจัยทางวิทยาศาสตร์และอธิบายต่อว่า “คนที่มีการวิจัยอยู่ในกระบวนทัศน์เดียวกัน จะมีกฎและมาตรฐานการปฏิบัติทาง วิทยาศาสตร์เหมือนกัน และได้ผลออกมาเหมือนกัน” กระบวนทัศน์ ก็คือ กระบวนคิดวิเคราะห์ วิชิตคิด วิถีปฏิบัติ แนวการดำเนินชีวิต มาทบทวนใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับยุค และสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้น และที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ความเชื่อพื้นฐานที่มีในจิตใจของมนุษย์ทุกคน แตกต่างกันตามเพศ ตามวัย ตามสิ่งแวดล้อม ตาม การศึกษาอบรม และตามการตัดสินใจเลือกของแต่ละบุคคล ความเชื่อพื้นฐานนี้แหละเป็นตัวกำหนด ให้แต่ละคนชอบอะไร และไม่ชอบอะไร พอใจแค่ไหนและอย่างไร เป็นตัวนำร่องการตัดสินใจ ด้วยความเข้าใจ และเหตุผลในตัวบุคคลคนเดียวกัน อาจจะเปลี่ยนแปลงได้ หากรู้สึกว่ามีเหตุผล เพียงพอที่จะเปลี่ยน แต่จะไม่เปลี่ยนด้วยอารมณ์ ก่อนเปลี่ยนจะต้องมีความเข้าใจ กระบวนทัศน์เก่าที่มีอยู่และ กระบวนทัศน์ที่จะรับเข้ามาแทน มีการชั่งใจจนเป็นที่พอใจ มิฉะนั้นจะไม่ยอมเปลี่ยน เพราะอย่างไรเสีย ตราบใดที่มีสภาพเป็น คนเต็มเปี่ยมจะต้อง มีกระบวนทัศน์ใด กระบวนทัศน์หนึ่งเป็น ตัวตัดสินใจเลือกกว่า จะเอาหรือจะปฏิเสธ ไม่มีไม่ได้ ถ้าไม่มีจะไม่รู้จักเลือก และตัดสินใจไม่เป็น

กระบวนทัศน์ไม่ใช่สมรรถนะตัดสินใจ สมรรถนะตัดสินใจ (Faculty of decision) คือ เจตจำนง (The will) กระบวนทัศน์เป็นสมรรถนะเข้าใจ (Understanding) และเชิญชวนให้เจตจำนงตัดสินใจ

กระบวนทัศน์การวิจัย (Research Paradigm) เป็นกระบวนการทางความคิดและปฏิบัติการเกี่ยวกับการวิจัย ที่มีการเชื่อมโยง ระหว่างโลกทัศน์ (Worldview) และมโนทัศน์ (Concept) ต่อความเป็นจริง หรือปรากฏการณ์ในโลกอันเป็นพื้นฐาน ในการสร้างและทำความเข้าใจรับรู้ (Perception) ต่อความเป็นจริง หรือปรากฏการณ์นั้นๆ เพื่อพัฒนาไปสู่การสร้างแนวปฏิบัติ (Practice) รวมทั้งหาวิธีการจัดการ (Management) ร่วมกัน โดยมีเป้าหมาย ในการสร้างแบบแผน (Pattern) แบบจำลอง (Model) รวมทั้ง ค่านิยม (Value) ที่เป็นพื้นฐาน การจัดการตนเองของชุมชนต่างๆ

ในเรื่องของกระบวนทัศน์นี้มีข้อที่น่าสังเกตคือ การเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ นั้นเกิดขึ้นเพียงไม่กี่ครั้งเท่านั้นในสังคมมนุษย์ ครั้งที่หนึ่ง จากที่มนุษย์เร่ร่อน หากิน โดยการล่าสัตว์ และเก็บพืชผลตามธรรมชาติมาทำเกษตรกรรมแบบตั้งรกราก และครั้งที่สอง เมื่อสมัย เรเนซองส์ และการปฏิวัติอุตสาหกรรมตามมา โดยอาจมองเดคาร์ต-นิวตัน ว่าเป็นนักคิด นักวิทยาศาสตร์ที่ให้

ความชัดเจน แก่กระบวนทัศน์ในยุคนั้น ซึ่งได้แบ่งกายออกจากจิตอย่างเด็ดขาด และนิวตัน ก็มองสรรพสิ่งว่าเป็นก้อน ดังเช่นลูกบิลเลียดที่เคลื่อนไหว กระทบกระทั้งกัน หรือสัมพันธ์กันแต่ภายนอก ซึ่งจะตรงข้ามกับทัศนะในการมองธรรมชาติแบบ กระบวนทัศน์ใหม่ ซึ่งเกิดขึ้นในการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ ครั้งที่สาม ที่มนุษยชาติกำลังจะก้าวเข้าสู่ ยุคควอนตัมฟิสิกส์ที่ความสัมพันธ์แบบเครือข่ายอันเป็น พลวัตจากภายในกายกับจิต คือหนึ่งเดียว ไม่อาจแบ่งแยกกันได้ เคลื่อนไหวแปรเปลี่ยนแทรกซึมอยู่ในทุกสรรพสิ่งฉะนั้น เมื่อโลกกำลังเปลี่ยนแปลงมนุษย์จึงจำเป็นจะต้องมีวิธีคิดแบบใหม่ ซึ่งผู้วิจัยในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคม จึงพยายามชี้ให้เห็นว่ากำลังมี การชนปะทะกัน ระหว่างวิทยาศาสตร์กายภาพ (Mathematics Philosophy) กับ Universe ซึ่งเป็น Machine กับ โลกธรรมชาติ และอาจจะถึงจุดแตกหัก หากมนุษยยังคงดำเนินวิถีเช่นเดิมต่อไป แม้ว่าโลกยังคงอยู่ได้ แต่อาจมีมนุษยชาติ หลายเผ่าพันธุ์ไม่น้อย ที่จะต้องได้รับผลของความวิบัติที่เกิดขึ้น

ในเรื่องวิธีคิดแบบใหม่นี้ จำเป็นต้องทำความเข้าใจเรื่อง รากฐานของการเรียนรู้ เพราะกระบวนกรเรียนรู้ของมนุษย์ ทั้งหมดตั้งอยู่บนฐาน ขององค์ความรู้ ที่เราเชื่อมั่นว่าเป็นความจริง องค์ความรู้ที่ให้คำอธิบาย หรือตอบความจริงที่ว่านั้น ให้กับมนุษย์เราที่สำคัญที่สุดคือ วิทยาศาสตร์ ที่มีรากเหง้า จากฟิสิกส์ กระบวนกรเรียนการสอนทั้งหมดตั้งอยู่บนรากฐานนั้น วิทยาศาสตร์ซึ่งเป็นวิทยาศาสตร์เก่าจากฟิสิกส์เก่า และในปัจจุบันนี้ก็มีวิทยาศาสตร์ใหม่ ที่ตั้งบนฟิสิกส์ใหม่เพิ่มเติมขึ้นมาอีก และบางส่วนได้พิสูจน์อย่าง รัดกุมแล้วว่า วิทยาศาสตร์เก่า แม้ว่าจะนำมาใช้ได้จริงแต่ก็ยังหยาบมาก ซึ่งเมื่อลงไปรายละเอียดแล้ว วิทยาศาสตร์เก่านั้นมีทั้ง ไม่จริงหรือไม่ก็ไม่มี สมบูรณ์เลยวิทยาศาสตร์ใหม่และเป็นความรู้ใหม่จริงๆ นั้นมาจากวิทยาศาสตร์แห่งยุคใหม่ นำมาใช้ตามคำเรียกหาของนักวิชาการตะวันตก ในความหมายที่เข้าใจกัน โดยทั่วไป ด้านหนึ่งหมายถึงควอนตัมฟิสิกส์และทฤษฎีสัมพัทธภาพทั่วไปของไอน์สไตน์ ส่วนอีกด้านหนึ่งคือ วิทยาศาสตร์ทางจิต สำหรับควอนตัมฟิสิกส์นั้น แม้ว่ายังมีการจัดไว้ให้เป็นวิทยาศาสตร์กายภาพ แต่ที่แน่นอนคือควอนตัมฟิสิกส์ ไม่ใช่ฟิสิกส์คลาสสิกของนิวตัน หรือกาลิเลโอ ดังเช่นที่เราคุ้นเคยกัน อยู่ในขณะนี้ แม้ว่าจะมีบางอย่างที่ไม่จริง แต่ก็ยังสามารถนำมาใช้ได้ เป็นเพราะวิทยาศาสตร์เก่าตั้งบน หลักการเครื่องจักร เครื่องยนต์ประกอบขึ้น มาจากชิ้นส่วนของ วัตถุที่แปลกต่างกัน เครื่องจักรเครื่องยนต์ที่จะทำงานได้ ก็ต้องอาศัย พลังงานจากภายนอก ทำให้เราสามารถกำหนดหรือทำนายผลของการทำงานนั้นๆ ได้ ซึ่งมีผู้เชี่ยวชาญ และนักวิชาการให้แนวคิดไว้ดังนี้

เกลียว บูรณีภักดี และคณะ (2545 : 55-56) ได้กล่าวว่า เป็นกระบวนกรความคิดและการปฏิบัติที่ทุกฝ่ายเข้ามาเรียนรู้ โดยการทำงานร่วมกันใช้ความพยายามร่วมกันและไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อกันและเป็นกระบวนกรความคิดที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่าย โดยเฉพาะความร่วมมือ "เบญจภาคี" ซึ่งได้แก่ องค์กรประชาชน ภาครัฐ ภาคธุรกิจ องค์กรเอกชนและนักวิชาการเข้ามาร่วมในการพัฒนาเพื่อเสริมพลังของแต่ละฝ่ายให้แข็งแกร่ง โดยการคิดและเรียนรู้ร่วมกันอย่างมี

ปฏิสัมพันธ์ มีการปฏิบัติอย่างจริงจังบนรากฐานความรัก ความเมตตา โดยไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน โดยคำนึงถึง 1) ประชาชนเป็นศูนย์กลางโดยเปลี่ยนเป้าหมายจากหน่วยงานมาเป็นประชาชน 2) สหวิชาการแบบองค์รวม โดยเปลี่ยนความเชื่อที่จะทำเป็นส่วนๆ แล้วนำมาผสมผสานกันให้เป็น การนำความจริงทั้งหมดมาจัดการไปพร้อมกัน 3) การมีส่วนร่วมของประชาชนนำประชาชน มาร่วมโครงการหรือกิจกรรมของหน่วยงานไปให้ประชาชนมีแผนการพัฒนาของเขาและหน่วยงาน ที่เข้าไปร่วมทำงาน และ 4) การร่วมกันทำงาน นำกิจกรรมที่หลากหลายของหน่วยงานมา ผสมผสาน โดยการค้นหาความคิดร่วมกันและทำงานร่วมกันตั้งแต่ต้นให้บรรลุเป้าหมายและ วัตถุประสงค์เดียวกัน นอกจากนี้ยังมีข้อเสนอกระบวนการทัศน์ใหม่ในการพัฒนาหรือฐานความคิด ใหม่สำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน คือ การรวมพลังสร้างสรรค์บนพื้นฐานแห่งความรัก สามัคคี การบูรณาการนำมาซึ่งคุณภาพชีวิตที่ดีและสังคมที่ดี ประชาชนและชุมชนเป็นแกนหลัก โดยเป็นกำหนดความต้องการในการพัฒนา การศึกษาเรียนรู้ของชุมชนและองค์กรชุมชน คือ กลไกและกระบวนการสำคัญที่จะทำให้เกิดการพัฒนาที่เหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์ และ การปฏิบัติภารกิจร่วมกัน

อภิชาติ คำดี (2552 : 4) ได้กล่าวถึง กระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนาท้องถิ่นว่า ปัจจุบัน สังคมไทยได้มีการกระจายอำนาจลงสู่ท้องถิ่นอย่างทั่วถึงครอบคลุมทั่วทุกภูมิภาค โดยมีรูปแบบ ขององค์กรท้องถิ่นที่แตกต่างกันออกไป อาทิ องค์กรท้องถิ่นที่มีความเก่าแก่ยาวนานมากที่สุดอย่าง เทศบาล ตัดมาคือองค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) และองค์กรท้องถิ่นที่เกิดขึ้นหลังสุดอย่าง องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) รวมทั้งการปกครองพิเศษอีก 2 รูปแบบคือ กรุงเทพมหานครและ เมืองพัทยา ความสำเร็จในการบริหารการพัฒนาท้องถิ่นจึงฝากไว้กับผู้นำองค์กรท้องถิ่น ซึ่งเป็น ผู้นำที่มาจากทางเลือกตั้งโดยตรงจากประชาชนในท้องถิ่นนั้นๆ กระบวนทัศน์ (Paradigm) หรือ แนวความคิดอย่างเป็นระบบในการพัฒนาจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับผู้นำองค์กรท้องถิ่นในการ พัฒนาท้องถิ่นโดยมีประโยชน์สุขของประชาชนเป็นเป้าหมายสำคัญ

จากการศึกษาค้นคว้าทางวิชาการผสมผสานกับประสบการณ์ พอดีจะสังเคราะห์ออกมา เป็นกระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนาท้องถิ่นดังต่อไปนี้

1. การพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) การพัฒนาที่ประสบความสำเร็จ นั้นต้องเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน หมายถึงเป็นการพัฒนาที่ทำให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้ มี คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น อยู่ท่ามกลางสภาพแวดล้อมและสังคมที่ดีงาม เข้มแข็งพอที่จะช่วยเหลือผู้อื่น และเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะ

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) การพัฒนาที่คืบหน้าไม่จำเป็นต้องติดขัดอยู่กับ ตำราหรือทฤษฎีการพัฒนาแบบตะวันตกที่อาจไม่สอดคล้องกับสภาพสังคมไทย ดังนั้นการศึกษา ค้นคว้าภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาท้องถิ่นจึงเป็นแนวทางที่นักบริหารการ

พัฒนาให้มีความสำคัญ เป็นความจำเป็นที่ผู้นำองค์กรท้องถิ่นต้องรู้เท่าทัน มองเห็นโลกทั้งใบ แต่ต้องเข้าใจท้องถิ่นของตนเองอย่างแท้จริง เพื่อออกแบบการพัฒนาให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพ “ภูมิสังคม” ของท้องถิ่นนั้นๆ “Think Globally, but Act Locally” (Peter Drucker)

3. ความเสมอภาค (Equity) เป็นหัวใจสำคัญของสังคมประชาธิปไตยที่ให้ความเคารพในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์อย่างเท่าเทียมกัน กระบวนทัศน์ในการพัฒนาก็เช่นเดียวกัน ประชาชนทุกคนต้องมีความเท่าเทียมกันในการได้รับโอกาสจากการพัฒนา นโยบายสาธารณะและโครงการพัฒนาด้านต่างๆ ขององค์กรท้องถิ่นจึงต้องอยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาค ไม่ใช่กำหนดมาจากพรรคพวก หัวคะแนนหรือฐานคะแนนเสียง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาเศรษฐกิจนั้นก็ต้องคำนึงถึง โครงสร้างของการกระจายรายได้ควบคู่ไปกับการเจริญเติบโตด้วย

4. การกระจายอำนาจ (Decentralization) สังคมโลกปัจจุบันเป็นสังคมแห่งการกระจายอำนาจทั้งในระดับ โลก ระดับชาติ และระดับท้องถิ่น ด้วยความเป็นโลกแห่งการสื่อสารไร้พรมแดน การกระจายอำนาจจึงเป็นแนวคิดสำคัญสำหรับการพัฒนาทุกระดับ ภายใต้หลักการที่ว่าไม่มีผู้ปกครองใดที่เข้าใจ ใกล้ชิด และเข้าถึงประชาชนและการแก้ปัญหาได้ดีเท่ากับผู้ที่ปกครองที่มาจากประชาชนด้วยกันเอง การบริหารการพัฒนายุคใหม่จึงต้องเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน (Participation) เพื่อให้การพัฒนาและการแก้ปัญหาสอดคล้องกับความต้องการของประชาชนในท้องถิ่นอย่างแท้จริง และวิธีการพัฒนานั้นต้องเป็นแบบจากล่างขึ้นบน (Bottom Up) ไม่ใช่แบบบนลงล่าง (Top Down Management) เหมือนอย่างในอดีต

5. ความคุ้มค่า (Productivity) หมายถึงการพัฒนาต่าง ๆ นั้นมีความคุ้มค่าหรือไม่เมื่อเปรียบเทียบกับทรัพยากรที่ใช้ไปกับผลที่ได้รับกลับมา ในภาคเอกชนนั้นมักจะเน้นการบริหารที่มีประสิทธิภาพ (Efficiency) คือทำถูกวิธี (Do Thing Right) เพื่อให้ต้นทุนต่ำสุด ได้กำไรสูงสุด แต่ในภาครัฐหรือองค์กรท้องถิ่นที่มีประโยชน์สาธารณะ (Public Benefit) เป็นเป้าหมายนั้นควรเน้นการบริหารที่มีประสิทธิผล (Effective) คือทำถูกเรื่อง (Do right Thing) โดยมุ่งที่ประโยชน์สุขของประชาชนเป็นหลัก โครงการพัฒนาบางอย่างอาจไม่คุ้มค่าในเชิงเศรษฐกิจ แต่ถ้ามีความคุ้มค่าในเชิงสังคม, วัฒนธรรม, การศึกษา หรือคุณภาพชีวิตของประชาชนก็อาจดำเนินการได้กระบวนทัศน์ในการพัฒนาเหล่านี้ ต้องอยู่ภายใต้ร่มธงใหญ่คือ หลักธรรมาภิบาล (Good Governance) หรือหลักในการบริหารจัดการบ้านเมืองที่ดี อัน ประกอบด้วย การมีส่วนร่วม (Participation) ความโปร่งใส (Transparency) การตรวจสอบได้ (Accountability) นิติธรรม (Rules of Law)

2.3 หลักการพัฒนาโดยเน้นคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา

หลักการพัฒนาโดยเน้นคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา (เจลีเยว บูร์กักดี และคณะ. 2545 : 56-57) เป็นการพัฒนาโดยเน้นคนเป็นศูนย์กลาง หมายถึง การพัฒนาของประชาชนเป็นการพัฒนาความรู้ความสามารถของประชาชน โดยการเรียนรู้อย่างมีระบบ การพัฒนาโดยประชาชนเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนเป็นผู้ลงมือทำการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนตนเอง และการพัฒนาเพื่อประชาชนเป็นการพัฒนาของหน่วยงานภายนอกชุมชนที่ดำเนินการให้กับประชาชน โดยคำนึงถึงประชาชนและดำเนินงานตามความต้องการของประชาชน อันเป็นพื้นฐานที่สำคัญที่สุดของการพัฒนาที่มีคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ซึ่งจะเป็วิธีที่จัดการให้ประชาชนร่วมกันเก็บวิเคราะห์ข้อมูล ค้นหาปัญหาชุมชน กำหนดแนวทางแก้ไขปัญหาดัดสินใจเลือกกิจกรรม ลงมือดำเนินการและประเมินผลสรุป คือ 1) ร่วมมือกันอย่างพันธมิตรที่เท่าเทียมกันด้วยวิสัยทัศน์ร่วม นับถือกันพยายามทำด้วยกันและยอมรับกัน 2) กระตุ้นและดำเนินการในการเสริมพลังความพยายามพัฒนาของประชาชนทุกหนทุกแห่ง 3) มาตรการกำหนดมาจากเบื้องต้นต้องเปลี่ยนกระบวนการเพิ่มประสิทธิภาพของผู้ทำงานอย่างต่อเนื่อง โดยการสร้างพื้นฐานความสามารถหลายด้านเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน 4) รูปแบบเทคนิค วิธีการที่ถ่ายทอดลงมาให้ประชาชนต้องเปลี่ยนเป็นการให้ประชาชนเข้าถึงข้อมูลและแหล่งทรัพยากรตามสะดวกผู้เชี่ยวชาญเป็นฝ่ายอำนวยความสะดวกสร้างให้ประชาชนสั่งสมประสบการณ์และความรู้ 5) การอำนวยความสะดวกให้ประชาชนวางแผนงาน โครงการพัฒนาความต้องการความอดทนและทักษะการปฏิบัติในการสนับสนุนการเรียนจากการปฏิบัติจริง และ 6) การจัดการให้ปฏิบัติได้จนเป็นนิสัยต้องเปลี่ยนจากการควบคุม สั่งการไปเป็นการให้มีส่วนร่วมและสร้างความสามารถ

ลิจิต ซีรเวคิน (2548 : 25-30) ได้กล่าวถึง การบริหารงานที่มีประชาชนเป็นศูนย์กลาง (Citizen Center) หมายถึง การเอาผลประโยชน์ของประชาชนเป็นที่ตั้ง ทรัพยากรที่ใช้ทำเพื่อประโยชน์ของประชาชนส่วนใหญ่ และเพื่อบรรลุเป้าหมายดังกล่าวจะต้องมีนโยบายที่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนเป็นพื้นฐาน แนวการบริหารดังที่กล่าวมาแล้วนี้อยู่บนพื้นฐานของหลักการที่ว่า อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนชาวไทย และเสียงประชาชนเป็นเสียงสวรรค์ (Vox Populi, Vox Dmei) กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า การบริหารโดยมีประชาชนเป็นศูนย์กลางนั้น เป็นการสะท้อนถึงหลักปรัชญาและการปฏิบัติภายใต้ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ประชาชนจะต้องเป็นผู้ได้รับประโยชน์จากนโยบาย โครงการและการใช้ทรัพยากร ดังนั้น ทรัพยากรอันจำกัดจะต้องมีการนำไปใช้ประโยชน์หรือมีการแจกแจงโดยถือเอาความต้องการของประชาชนเป็นที่ตั้ง ซึ่งสามารถจะใช้ทรัพยากรดังกล่าวใน 2 ส่วนด้วยกัน คือ

1. ทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์จะต้องนำไปใช้เพื่อการแก้ปัญหาจำเป็นเร่งด่วนของประชาชน ปัญหาดังกล่าวอาจจะเป็นปัญหาซึ่งประชาชนได้เรียกร้องมาในลักษณะของการร้องทุกข์ต่อผู้บริหารประเทศ หรือ โดยผู้ถือบังเหียนการบริหารประเทศเป็นผู้เห็นปัญหาเอง ยกตัวอย่างเช่น ในหมู่บ้านห่างไกลที่ไม่มีความสะดวกสบายในชีวิตเนื่องจากขาดสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ เช่น น้ำประปา ไฟฟ้า โทรศัพท์ ประชาชนในหมู่บ้านอาจจะรวมตัวกันเรียกร้องผ่านผู้นำหมู่บ้าน ส่งคำเรียกร้องดังกล่าวไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้มีการพัฒนาสาธารณูปโภคและสาธารณูปการดังที่กล่าวมา นั่นคือ การนำส่วนนำเข้า (Input) จากการเรียกร้องทางการเมือง (Political Demand) ของประชาชนเข้าสู่ระบบของการตัดสินใจ ซึ่งได้แก่ ผู้บริหารอันมีหลายระดับด้วยกัน ตั้งแต่ส่วนท้องถิ่น ส่วนภูมิภาค จนมาถึงส่วนกลาง ขึ้นอยู่กับว่าขอบข่ายของการเรียกร้องดังกล่าวจะผ่านไปยังหน่วยงานใด ทั้งนี้ ก็เพื่อให้มีการพิจารณาและตัดสินใจวางแผนนโยบายเพื่อนำทรัพยากรมาแก้ปัญหาดังกล่าว ขณะเดียวกันถ้าหากหน่วยงานหรือผู้บริหารที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับพื้นที่ใดมองเห็นความจำเป็นที่จะต้องยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น และถึงแม้ไม่มีการเรียกร้องให้มีการแก้ปัญหามาตามที่กล่าวมาแล้วเบื้องต้น ผู้รับผิดชอบในการบริหารก็สามารถเสนอนโยบายได้เอง อันถือว่าเป็นนโยบายที่เกิดจากผู้รับผิดชอบโดยตรง เพื่อเอื้ออำนวยประโยชน์ให้กับประชาชนหรือที่เป็นที่ทราบกันว่าเป็น Within-Put (ภายใน)

2. การวางแผนนโยบายและการใช้ทรัพยากรเพื่อให้เกิดการพัฒนาชุมชนที่ดีขึ้น ถึงแม้ประชาชนในพื้นที่หนึ่ง ๆ จะมีความจำเป็นพื้นฐานครบถ้วนแล้วก็ตาม แต่การบริหารที่ดีก็คือการทำให้เกิดคุณภาพดีขึ้นในทุกระดับถ้าทรัพยากรเอื้ออำนวย ตัวอย่างเช่น ในหมู่บ้านซึ่งมีถนนหนทางสำหรับการคมนาคมและการขนส่งอยู่แล้ว ก็อาจจะมีการพัฒนาพื้นผิวจราจรให้ดีขึ้นจากดินลูกรังมาสู่การลาดยางแอสฟัลท์ หรือการสร้างด้วยคอนกรีต ฯลฯ ซึ่งการวางแผนนโยบายในส่วนนี้มีจุดมุ่งเน้นเพื่อการพัฒนาไม่เพียงการแก้ปัญหา และจากตัวอย่างดังกล่าวก็อาจอนุมานได้ว่า เมื่อพื้นผิวจราจรเพื่อการขนส่งมีคุณภาพดีขึ้นการเดินทางก็จะสะดวก และถ้ามีการขยายถนนให้มีขนาดกว้างขึ้นการขนส่งสินค้าด้วยรถบรรทุกขนาดใหญ่ก็จะสะดวกรวดเร็ว นำไปสู่การขนส่งสินค้าที่ผลิตในชุมชนนั้น ๆ ไปสู่ตลาดภายนอกได้มากยิ่งขึ้น

อีกตัวอย่างหนึ่ง ก็คือการมีสาธารณูปโภคและสาธารณูปการที่ครบบริบูรณ์ ซึ่งนอกจากจะเป็นการยกคุณภาพชีวิตของชุมชนนั้น ๆ แล้ว ยังจะมีส่วนส่งเสริม ชักจูง การเข้ามาลงทุนในอุตสาหกรรมของนักลงทุนเนื่องจากมีความครบถ้วนในโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ อันได้แก่ ไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์ เส้นทางคมนาคมและการขนส่งทั้งหลายทั้งปวงดังกล่าวนี้มีเป้าหมายสำคัญคือ เพื่อประโยชน์ของประชาชนเป็นที่ตั้งอันได้แก่ประชาชนส่วนใหญ่ ไม่ใช่เพื่อ

กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นประชาชนส่วนน้อย ตัวอย่างของการมีนโยบายเพื่อผลประโยชน์ของประชาชนส่วนใหญ่ที่เห็นเป็นรูปธรรมได้ก็คือ การจัดสรรที่ดินทำกินให้กับเกษตรกรที่ไร้ที่ดินทำกิน การจัดหาแหล่งน้ำและการพัฒนาชนบท ซึ่งมีการเน้นเป็นอย่างมากในสมัยรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ โดย 4 กระทรวงหลัก ได้แก่ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงสาธารณสุข และกระทรวงศึกษาธิการ มุ่งเน้นพัฒนาชนบทเพื่อประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ของประเทศ อย่างไรก็ตาม การบริหารโดยประชาชนเป็นศูนย์กลางแม้จะเป็นหลักการที่ดี แต่ในทางปฏิบัติย่อมจะพบอุปสรรคในระดับหนึ่ง โดยอุปสรรคต่าง ๆ นั้นส่วนหนึ่งเกิดจากระบบ ส่วนหนึ่งเกิดจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ และส่วนหนึ่งเกิดจากประชาชน เช่น 1) ในส่วนของระบบนั้นโครงสร้างของระบบราชการ เกิดจากกฎหมายที่ล้าสมัย ขั้นตอนที่ยุกงุ่มง่ามและยึดเยื้อที่เรียกว่า Red Tape เป็นอุปสรรคอย่างยิ่งในการเพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการบริหารงาน ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้อง 1.1) ปรับปรุงแก้ไขปฏิรูปโครงสร้างระบบราชการ เพื่อให้มีความคล่องตัวมากยิ่งขึ้น 1.2) กฎหมายที่ล้าสมัยต้องมีการยกเลิก 1.3) ขณะเดียวกันงานที่มีความซ้ำซ้อนกันก็ต้องมีการเปลี่ยนแปลงให้มีความกะทัดรัด 1.4) ที่สำคัญกระบวนการบริหารงานจะต้องปิดช่องว่างระหว่างประชาชนกับหน่วยงาน นอกจากนี้การเอื้ออำนวยความสะดวกในมุมต่าง ๆ เพื่อให้ได้รับบริการที่เร็วขึ้น เป็นจุดสำคัญของการบริหารงานโดยประชาชนเป็นศูนย์กลาง เรื่องที่น่ายินดีก็คือ กระบวนการทำบัตรประชาชน การต่อทะเบียนรถยนต์ ในปัจจุบันกระทำได้อย่างรวดเร็วโดยอาศัยสมองกลเป็นเครื่องมือ 2) อุปสรรคส่วนที่สอง ได้แก่ เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน เจ้าหน้าที่ของรัฐจำนวนมากไม่น้อยยังคงติดนิสัยแบบเก่า ถือตัวเป็นเจ้าของประชาชน ไม่เข้าใจการเปลี่ยนแปลงของสังคม เทรตรงในเรื่องกฎระเบียบ ขาดความยืดหยุ่นและที่สำคัญ ขาดความฉลาดเฉลียว ไม่ปรับปรุงสมรรถภาพและสมรรถนะของการทำงาน ทำงานแบบเข้าขามเย็นขามในลักษณะชังกะต่าย ขาดความกระตือรือร้น ทั้งนี้ เนื่องจากขาดแรงจูงใจหรืออาจจะเนื่องจากความบกพร่องของระบบอันเนื่องมาจากการเล่นพรรคเล่นพวก หรือถูกแทรกแซงโดยการเมืองทำให้ขาดขวัญและกำลังใจ จนกลายเป็นปัญหาและอุปสรรค ถ้าไม่มีการแก้ไข ผู้เสียผลประโยชน์ก็คือประชาชนผู้เสียหาย และ 3) ในส่วนของประชาชนซึ่งเป็นศูนย์กลางในการบริหารอาจจะกลายเป็นปัญหาและอุปสรรคในตัวเองด้วย เช่น 3.1) ถ้าประชาชนมีความเฉื่อยชาและขาดความกระตือรือร้น 3.2) ไม่เรียกร้องสิทธิที่ตนควรมีควรได้ และ 3.3) สยบเกรงกลัวต่ออำนาจรัฐและบารมีของเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทำให้ขาดความกล้าหาญและเรียกร้องต่อสู้เพื่อสิทธิ ความพยายามที่จะปรับปรุงสังคมให้ดีขึ้นก็จะไร้ผล

ขณะเดียวกันประชาชนที่ฉวยโอกาสหาประโยชน์จากนโยบายดังกล่าว ก็จะมีส่วนทำให้เกิดความล้มเหลวของการบริหารโดยมีประชาชนเป็นศูนย์กลาง เช่น การกู้เงินจากธนาคาร

ประชาชนมาซื้อโทรศัพท์มือถือ หรือมาใช้จ่ายฟุ่มเฟือย กินเหล้าเมายา การแจ้งข้อมูลเท็จเพื่อจะได้ประโยชน์จากโครงการของรัฐ ฯลฯ การขาดความซื่อสัตย์สุจริตในหมู่ประชาชน หรือการไม่ให้ความร่วมมือกับทางฝ่ายรัฐ ย่อมจะเป็นอุปสรรคสำคัญของการบริหารงานดังกล่าว

ประโยชน์ที่ประชาชนจะได้รับจากการบริหารงาน โดยมีประชาชนเป็นศูนย์กลางซึ่งแตกต่างจากการบริหารงานแบบเก่า จะมีทั้งในแง่รูปธรรมและนามธรรม ในแง่รูปธรรมนั้น สิ่งให้เห็นชัดก็คือ การให้ความสำคัญและการใช้ทรัพยากร ทรัพยากรถ้าหากใช้ในโครงการที่เอื้ออำนวยประโยชน์ต่อกลุ่มที่ได้เปรียบในสังคม ก็สะท้อนให้เห็นถึงหลักการบริหารว่า เพื่อประโยชน์ของชนกลุ่มน้อย แต่ถ้าทรัพยากรส่วนใหญ่นำไปสู่การเสนอนโยบายที่อิงประชาชน เช่น นโยบายต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วเบื้องต้น ประชาชนย่อมจะได้ประโยชน์ในเชิงรูปธรรมอย่างเห็นได้ชัด เช่น คนที่เข้าไม่ถึงแหล่งเงินทุนก็จะมีโอกาสเข้าถึงแหล่งเงินทุนในนโยบายแปลงทรัพย์สินให้เป็นทุน คนที่ไม่มีบ้านอยู่อาศัยก็จะมีบ้านอยู่อาศัยทำให้ครอบครัวมีความอบอุ่น ส่วน ในเชิงนามธรรมนั้น สิ่งที่ประชาชนจะได้จากการบริหารที่มีประชาชนเป็นศูนย์กลางก็คือ ทศนคติที่มองประชาชนเป็นส่วนสำคัญของคนในชาติประโยชน์ที่ให้กับประชาชนซึ่งมาจากเงินภาษีอากรของประชาชนก็คือ การให้บริการโดยรัฐผ่านเจ้าหน้าที่ของรัฐ ประชาชนมีสิทธิที่จะได้รับการบริการดังกล่าว และรัฐก็มีหน้าที่ให้บริการดังกล่าวเช่นเดียวกัน

ดังนั้น ทศนคติแบบเจ้าขุนมูลนายแบบเดิมที่มีการตั้งกรมประชาสงเคราะห์ จึงต้องเปลี่ยนเป็นกรมสวัสดิการสังคม และในแง่หนึ่งจะเห็นเด่นชัดยิ่งขึ้นก็จะเปลี่ยนเป็น กรมบริการประชาชน เพราะรัฐและเจ้าหน้าที่ของรัฐมีหน้าที่นำเอาภาษีประชาชนมาใช้เพื่อประโยชน์ของประชาชน ประโยชน์ที่ประชาชนจะได้รับนั้นเป็นสิทธิอันชอบธรรม และภายใต้ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ผู้ทำหน้าที่ก็คือ ผู้ซึ่งประชาชนมอบอาณัติให้ทำหน้าที่แทนตนด้วยการเลือกให้เป็นตัวแทนเข้าไปนั่งในสภาและบริหารประเทศ ส่วนกลไกที่เป็นระบบราชการที่ปฏิบัติงานอยู่นั้นก็มาจากเงินภาษีของประชาชน เจ้าหน้าที่ของรัฐก็ได้รับเงินเดือนจากประชาชน หลักการดังกล่าวนี้เป็นปรัชญาสำคัญของการบริหารงานที่มีประชาชนเป็นศูนย์กลาง อันสะท้อนถึงปรัชญาหลักการปกครองแบบประชาธิปไตย และสิ่งที่สามารถเรียนรู้ได้จากการปรับสู่ระบบการบริหารงานแบบใหม่นี้ก็คือ

ประการแรก ทศนคติของการทำงานจะต้องเปลี่ยนจากความเป็นเจ้าขุนมูลนาย ไปสู่การเป็นผู้รับใช้ประชาชนตามอาณัติที่ได้รับมอบ

ประการที่สอง วิธีการทำงานจะเปลี่ยนจากการนั่งเทียนคาดคะเนของผู้ซึ่งมีความรู้เหนือกว่า มาสู่การสำรวจความต้องการของประชาชนอย่างแท้จริง เป็นการสื่อสารสองทางซึ่งได้แก่การเรียกร้องทางการเมืองและการตอบสนองมากกว่าการอื่นให้แบบในอดีต

ประการที่สาม โครงการหลายโครงการประชาชนต้องมีส่วนร่วม ซึ่งการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นมีบัญญัติไว้แล้วในรัฐธรรมนูญ ทั้งในระดับการเมือง ระดับชาติ และระดับท้องถิ่น เช่น การทำประชาพิจารณ์ การมีส่วนร่วมในการลงประชามติ การมีสิทธิที่จะเข้าชื่อกัน 50,000 ชื่อ เพื่อเสนอร่างกฎหมายในหมวด 3 และ หมวด 5 ของรัฐธรรมนูญ อันได้แก่ สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย และแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ นอกจากนี้ในระดับการปกครองส่วนท้องถิ่นประชาชนก็มีสิทธิที่จะรักษาสิ่งที่มีคุณค่าทั้งในแง่ขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น

ประการที่สี่ การบริหารงานที่มีประชาชนเป็นศูนย์กลางและการแปรเปลี่ยนที่เกิดขึ้นตามที่กล่าวมา จะนำไปสู่การพัฒนาการบริหารงานแบบธรรมาภิบาล (Good Governance) ซึ่งประกอบด้วย ความชอบธรรม ความโปร่งใส ความรับผิดชอบ การมีส่วนร่วมของประชาชน ประสิทธิภาพ และประสิทธิผลของการบริหารงาน การจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อยู่ในเขตพื้นที่ (ลิขิต วีระเวทิน. 2547 : 25-30)

กล่าวโดยสรุป การบริหารงานที่มีประชาชนเป็นศูนย์กลางเป็นหลักการบริหารงานตามหลักธรรมาภิบาล สะท้อนถึงปรัชญาการปกครองระบอบประชาธิปไตย และอำนาจอธิปไตยของปวงชน

2.4 การพัฒนาแบบองค์รวม

การพัฒนาแบบองค์รวม มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนา โดยเฉพาะการพัฒนาที่เกี่ยวกับชุมชน จำเป็นต้องเรียนรู้ถึงหลักการพัฒนาแบบองค์รวม ได้มีผู้กล่าวถึงความหมายแนวคิด หลักการพัฒนาแบบองค์รวมเอาไว้หลายท่าน เช่น

กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม (2550 : 14) ให้ความหมาย คำว่า “องค์รวม” หรือ Holistic มาจากรากศัพท์ในภาษากรีก คือ Holos หมายถึง ความเป็นจริงหรือความสมบูรณ์ทั้งหมดของสรรพสิ่ง มีเอกลักษณ์และเอกภาพที่มีอาจแบ่งแยกเป็นส่วนย่อยได้ หรือ มีความหมายตามพจนานุกรมภาษาอังกฤษฉบับออกซ์ฟอร์ดว่า แนวโน้มตามธรรมชาติในการสร้างองค์ประกอบ (Wholes) ที่มีคุณสมบัติมากกว่าผลรวมขององค์ประกอบ และจากการค้นพบทฤษฎีควอนตัมฟิสิกส์ ที่สอดคล้องกับทฤษฎีองค์รวม ในศตวรรษที่ 20 ได้มีการนำเอาหลักการในทางคณิตศาสตร์มาใช้อ้างอิงด้วยแบบจำลองทางเศรษฐมิติ และการหาดัชนีสำคัญสำหรับชี้วัดการค้นคว้าหาค่าการตรวจวัดที่ให้ค่าได้ใกล้เคียงความจริงมากที่สุด ทำให้แนวคิดแบบองค์รวมทวีความสำคัญยิ่งขึ้นและสามารถพิสูจน์ได้ตามหลักทางวิทยาศาสตร์ มีการนำไปสู่การผสมผสานศาสตร์ต่างๆ เข้าด้วยกันและเป็นหัวใจของการให้กำเนิดศาสตร์แขนงใหม่ เช่น ทฤษฎีระบบ (System Theory) และทฤษฎีไร้ระเบียบ (Chaos Theory) เป็นต้น

แก้วิบูลย์ แสงพลสิทธิ์ (2553 :114-124) กล่าวถึง แนวคิดแบบองค์รวมว่า แนวคิดองค์รวมแตกต่างกับแนวคิดแบบแยกส่วนโดยสิ้นเชิงโดยทฤษฎีแบบแยกส่วน (Reductionism) เชื่อว่าบุคคลใดบุคคลหนึ่งหากมีการเฝ้าสังเกตอย่างเป็นกลาง ก็จะสามารถพบความเป็นจริงในแต่ละส่วนและเมื่อรวมส่วนความเป็นจริงเหล่านั้นเข้าด้วยกัน บุคคลนั้นก็สามารรถเข้าถึงความเป็นจริงทั้งหมดได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ รวมทั้งสามารถควบคุมจัดการ ทุกสิ่งให้เป็นไปได้ตามต้องการ โดยมีขอบเขตของความรู้และความเป็นจริงเป็นตัวกำหนด

เจลีเยว นูรีภักดี (2545 : 57) ได้กล่าวว่า เป็นระบบคิด ระบบคุณค่าและวิธีการปฏิบัติ ที่ให้ความสำคัญกับองค์ประกอบต่างๆ ทั้งหมด คือ

1. สารระสำคัญของการพัฒนาแบบองค์รวม มีดังนี้ 1) พัฒนาค้นเพื่อให้นักสามารถกำหนดการดำเนินการพัฒนาตนเอง ครอบครัวและชุมชน 2) พัฒนาในทุกเรื่องพร้อมกันไปทั้งคน สังคม และสิ่งแวดล้อม 3) มีกระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่องร่วมกันทั้งในชุมชนและระหว่างชุมชน 4) ภาวการณ์พัฒนาต่างๆ ทุกระดับมีส่วนร่วมสนับสนุนการดำเนินการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน และ 5) มีวิถีคิดและสำนึกว่าการพัฒนาของชุมชนมีความหลากหลาย มีพลวัตและมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์เป็นสมดุลพอดีกับธรรมชาติ ซึ่งสามารถแสดงการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ได้ดังแผนภาพที่ 1

แผนภาพที่ 1 แสดงการเชื่อมโยงสัมพันธ์การพัฒนาแบบองค์รวม

ที่มา : ศูนย์อำนวยการขจัดความยากจนและพัฒนาชนบทตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2550

2. ข้อควรคำนึงถึงการพัฒนาแบบองค์รวม คือ 1) พัฒนาทั้งคน ชุมชน สังคมทั้งระบบ 2) วิสัยทัศน์รวมทุกด้าน โดยคิดแบบรวบยอด (Critical Thinking) 3) วางแผนยึดหลักพื้นที่มีการทำแผน โครงการพัฒนาและการจัดการตนเอง 4) ประชาชนในพื้นที่มีการทำแผน โครงการพัฒนาและการจัดการตนเอง 5) กรอบงานระดับบนต้องทำเพื่อเสริมพลังของคนระดับล่างและสร้างบรรยากาศให้สามารถเป็นไปได้ 6) แผนย่อยของการพัฒนาต้องอยู่ภายในกรอบของแผนรวม

และ 7) เทคนิคและงานที่ต้องทำเชื่อมโยงกับงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องร่วมกัน ไม่แยกเป็นส่วนๆ วิธีทำงานที่ดีที่สุด คือ การให้ประชาชนตระหนักในการพัฒนาตนเองแบบรวมทุกด้านและทำงานร่วมกันให้บรรลุถึงผลรวมและกระบวนการร่วมกันทำงานทุกระดับ

2.4 การพัฒนาบมิติวัฒนธรรม

การพัฒนาแบบบมิติวัฒนธรรมประกอบไปด้วยหลายๆ ส่วนที่เกิดขึ้นหรือมีอยู่แล้วในสังคมนั้นๆ จึงมีผู้ให้ความหมาย แนวคิด เกี่ยวกับการพัฒนาบมิติวัฒนธรรมเอาไว้หลากหลายดังต่อไปนี้

ประเวศ วะสี (2547 : 17) ได้ให้ความหมาย วัฒนธรรม คือ พลังแห่งการพัฒนา แต่การที่วัฒนธรรมไม่มีพลังเพราะสังคม ได้รับการสื่อความหมายของคำว่าวัฒนธรรมในรูปแบบที่ไม่มีชีวิต คนส่วนใหญ่เมื่อได้ยินคำว่า วัฒนธรรม มักหมายถึง การแสดง และพิธีการ ในวันสำคัญของชาติ หรือการร้องรำทำเพลง และศิลปะ วัตถุ เท่านั้น จึงมองไม่เห็นที่วัฒนธรรม จะเป็นพลังในการพัฒนาได้ จึงให้แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมดังต่อไปนี้

1. วัฒนธรรมจะมีพลังในการพัฒนา อยู่ที่ความเข้าใจความหมายของคำว่า วัฒนธรรม ความเข้าใจเป็นพลังหรืออำนาจ อันยิ่งใหญ่ คือ อำนาจแห่งความเข้าใจ (Power of Understanding) ฉะนั้นการที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรม ก็กับการพัฒนาควรเริ่มต้นที่การบูรณะ คำว่า วัฒนธรรม คำว่าบูรณะ ในที่นี้หมายถึง บูรณะความเข้าใจ ของสาธารณะ ตัวอย่างเช่น การที่สัตว์หรือมนุษย์ตัวใดตัวหนึ่ง หรือคนใดคนหนึ่งจะอยู่รอดได้ต้องเรียนรู้และมีปัญญาในระดับหนึ่ง ชุมชนหรือ สังคมใดสังคมหนึ่ง จะดำรงอยู่ได้ช้านาน ก็ต้องมีปัญญา เรียกว่า ปัญญาของชุมชนหรือสังคม ถ้าไม่มีปัญญา ก็ดำรงอยู่ไม่ได้นาน หรือแม้แต่มนุษย์ ปรากฏตัวบนโลกเมื่อประมาณหนึ่งล้านปีมาแล้ว โรงเรียนและห้องปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์ ฟังเป็นเรื่องที่ เกิดขึ้นเมื่อเร็วๆ นี้เอง ก่อนหน้านั้นเป็นเวลาช้านาน หรือนับตั้งแต่มีความเป็นมนุษย์นั้นแหละ มนุษย์ได้เรียนรู้ สะสมความรู้และถ่ายทอดความรู้ มนุษยชาติจึงมีความรู้เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ซึ่งต่างจากสัตว์ สัตว์ไม่สามารถสะสมถ่ายทอดความรู้แต่ละตัวต้องตั้งต้นใหม่ สัตว์จึงไม่มีความงอกงาม (Culture) หรือ วัฒนธรรม มนุษยชาติมีความงอกงาม หรือวัฒนธรรม อัน หมายถึง การเรียนรู้สะสมความรู้ และถ่ายทอดความรู้ในรูปแบบของการปฏิบัติ การปฏิบัติหรือพฤติกรรมของชุมชน หรือวิถี ชีวิตของชุมชนคือวัฒนธรรม มนุษย์เกิดมาท่ามกลางวัฒนธรรม หรือการปฏิบัติที่เห็นเขาปฏิบัติกันอยู่ทั่วไป ดังที่เรียกว่า หล่อหลอมทางวัฒนธรรม มนุษย์ถูกหล่อหลอมหรือเรียนรู้โดยวัฒนธรรม

2. การปฏิบัติ เช่น การยืนสองขา การเดิน การพูด การกิน การแต่งตัว การทำที่อยู่อาศัย การทำมาหากิน การปฏิบัติต่อกัน การปฏิบัติร่วมกัน หรือขนบธรรมเนียมประเพณี

พิธีกรรม สุนทรียกรรม ประดิษฐานกรรม วรรณกรรมการนับถือศาสนา การปกครอง เหล่านี้คือ วัฒนธรรม

วัฒนธรรม คือ การปฏิบัติหรือวิถีชีวิตของชุมชนหรือสังคมได้มาจากประสบการณ์จริง เลือกสรร กลั่นกรอง ลองใช้และถ่ายทอดด้วยการปฏิบัติสืบต่อกันมา อีกชื่อหนึ่งของวัฒนธรรม คือ ภูมิปัญญาดั้งเดิม (Traditional Knowledge) วัฒนธรรมเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมแต่ละแห่งแตกต่างกัน วัฒนธรรมในท้องถิ่นต่างๆ จึงแตกต่างกัน นี้อาจแตกต่างจากวิทยาศาสตร์ซึ่งเหมือนกัน เช่น วัฒนธรรมของคนในเขตหนาว เขตร้อน ริมภูเขา ริมทะเล ในทุกราชเป็นต้น จึงแตกต่างกัน เรียกว่ามีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ในประเทศเดียวกัน วัฒนธรรมของภูมิภาคท้องถิ่นต่าง ๆ ก็แตกต่างกัน แม้ในแต่ละหมู่บ้าน หรือในแต่ละครอบครัวก็อาจมีวัฒนธรรมบางอย่างที่แตกต่างกัน วัฒนธรรมที่แตกต่างหลากหลาย เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือเป็นธรรมชาติ หรือเป็นความงามตามธรรมชาติ

เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นปัญญาที่ผูกติดกับแผ่นดินถิ่นต่างๆ หรือแผ่นดิน การให้คำจำกัดความว่า วัฒนธรรม คือ ภูมิปัญญา (อ่านว่า พูมิ-ปิ่น-ยา) จึงมีความเหมาะสม เพราะภูมิแปลว่าแผ่นดิน ภูมิปัญญาหมายถึงปัญญาที่ผูกติดอยู่กับแผ่นดิน หรือท้องถิ่น

บัดนี้ ควรเข้าใจได้แล้วว่า ปัญญาของมนุษย์มิได้เกิดขึ้นเฉพาะในห้องเรียน และห้องทดลองทางวิทยาศาสตร์เท่านั้น แต่มีกระแสของปัญญาอีกกระแสหนึ่ง ซึ่งยากกว่า กว้างไกลและลึกซึ้งกว่า เรียกว่า ปัญญาทางวัฒนธรรมหรือวัฒนธรรม หรือ ภูมิปัญญา การเรียนในห้องเรียนขณะนี้ เป็นการถ่ายทอดเทคโนโลยีมากกว่าการพัฒนาปัญญา จึงเป็นเรื่องสั้น แคบ ไม่ลึกซึ้ง ที่ว่ากระแสปัญญาสายวัฒนธรรมยาวกว่า กว้างไกลกว่า และลึกซึ้งกว่า ก็โดยที่ความรู้ทางวัฒนธรรมเกิดจากการเรียนรู้ของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์จึงสืบทอดเป็นกระแสธารปัญญามาเป็นเวลานาน จากที่กว้างไกลกว่าก็โดยที่วัฒนธรรมเป็นความรู้ที่บูรณาการที่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ของมนุษย์ทั้งหมดทุกด้าน อันเนื่องด้วยสังคมและสิ่งแวดล้อม ที่ว่าลึกซึ้งกว่าก็เพราะวัฒนธรรมมีมิติทางจิตใจและจิตวิญญาณที่ตื่น แต่ก็ยังลึกกว่ามิติทาง วัตถุก็คือ วัฒนธรรมให้สุนทรียรสแห่งความงามและความไพเราะจากสร้างสรรค์ของมนุษย์ ที่ไปไกลกว่านั้นก็คือ วัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับคุณค่าอันสูงส่งลึกซึ้งทางจิตวิญญาณ และนำมาซึ่งความสุขอันประณีตล้ำลึกจากอิสรภาพ อันเป็นความสุข ทางจิตวิญญาณ (Spiritual Happiness)

เมื่อถึงขั้นนี้ก็จะเข้าใจได้ไม่ยากแล้วว่า วัฒนธรรมเป็นรากฐานของสังคมแต่ละสังคม สถาปัตยกรรมทางวัตถุต้องมี รากหรือฐาน (Foundation) นั่นคือสังคมหรือสถาปัตยกรรมทางสังคมก็ต้องมีรากฐานฉนั้น รากฐานของสังคม คือ วัฒนธรรม ซึ่งมีรากขึ้นไปยาวไกลดังกล่าวแล้วข้างต้น ถ้าสถาปัตยกรรมทางสังคมจะยิ่งสูงขึ้น ฐานยังต้องแน่น ถ้าไม่แน่นสังคมก็แกว่งหรือล่มได้ง่าย

เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นชัดขึ้น ธุรกิจมีเงินแต่ไม่มีรากทางวัฒนธรรมฉะนั้นเราจึงเห็นภาพนักธุรกิจที่มั่งคั่ง แต่ขาด ฐานทางวัฒนธรรมมีความเครียดกว้างทางจิตใจและสังคม ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมเหมือนอุ้งที่ให้ความรู้สึกสุขสบายแก่คนที่ฟูม ฟักมาในวัฒนธรรมนั้น ๆ เช่น คนไทยเมื่อไปอยู่ในวัฒนธรรมอื่นก็ไม่สบายเท่าอยู่ในวัฒนธรรมไทย อาจจะมีอาการเครียด หรือเจ็บป่วยอย่างอื่น อันเป็นความเจ็บป่วยทางวัฒนธรรม (Cultural Illness)

ประเทศไทย ถ้าเน้นแต่การพัฒนาธุรกิจ วัฒนธรรมไทยจะสูญหายไปจากดินแดนที่เรียกว่าไทยแลนด์ เมื่อสูญวัฒนธรรมก็เท่ากับสูญชาติ การพัฒนาที่ตัดขาดจากรากฐานทางวัฒนธรรมของตนเอง จึงก่อความเสียหายสุดกลาณับ จำเป็นที่ จะต้องทบทวนการพัฒนา และสร้างความเข้าใจถึงการพัฒนาที่ไม่ตัดรากทางวัฒนธรรมของตนเอง นี่เป็นเรื่องของวัฒนธรรม กับการพัฒนา

สอดคล้องกับ เกลียว บุรีภักดี (2545 : 58-63) ได้กล่าวถึงการพัฒนาแบบมิตวัฒนธรรมว่า เป็นการมองปัญหาแบบองค์รวม สรรพสิ่งต่างๆ มีความสัมพันธ์กัน โดยที่ไม่แยกเป็นส่วนๆ รวมทั้งการมองวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่อธิบายสิ่งที่เป็นปรากฏการณ์ เชื่อมโยงกับระบบนิเวศกับความสัมพันธ์ของคนในสังคมรวมทั้งคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ คือ ความเป็นตัวของตัวเอง ไม่ถูกครอบงำความคิดจากใคร โดยอาศัยกระบวนการเสริมสร้างพลังสังคม ดังนี้

- 1) การเสริมสร้างต้นทุนทางวัฒนธรรมทั้งภูมิปัญญา ความรู้ อุดมการณ์ คุณค่าทางศีลธรรม และทรัพยากรส่วนรวม อันจะทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกันและเกิดความพร้อมที่จะร่วมกันในการทำกิจกรรมเพื่อท้องถิ่นของตนเอง
- 2) การเสริมสร้างประชาสังคม เป็นการดึงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนด้วยการเข้ามามีส่วนในการวางกฎเกณฑ์และกติกาสังคมเพื่อให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมกันรับผิดชอบตรวจสอบและได้ประโยชน์จากสังคมอย่างเสมอภาคและเป็นธรรม
- 3) การเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน โดยให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการสร้างพลังในการดูแลท้องถิ่น เพื่อให้สามารถมีอาชีพพอเพียงและดูแลปกป้องสิทธิท้องถิ่นและทรัพยากรของตนได้อย่างยั่งยืน และ
- 4) การเคารพสิทธิของความแตกต่างหลากหลายของพหุสังคม ที่ผู้คนมีความแตกต่างกันทั้งฐานะทางเศรษฐกิจ ระบบการผลิต วิถีชีวิตและชาติพันธุ์ การเคารพสิทธิความเป็นคนเท่าเทียมกัน

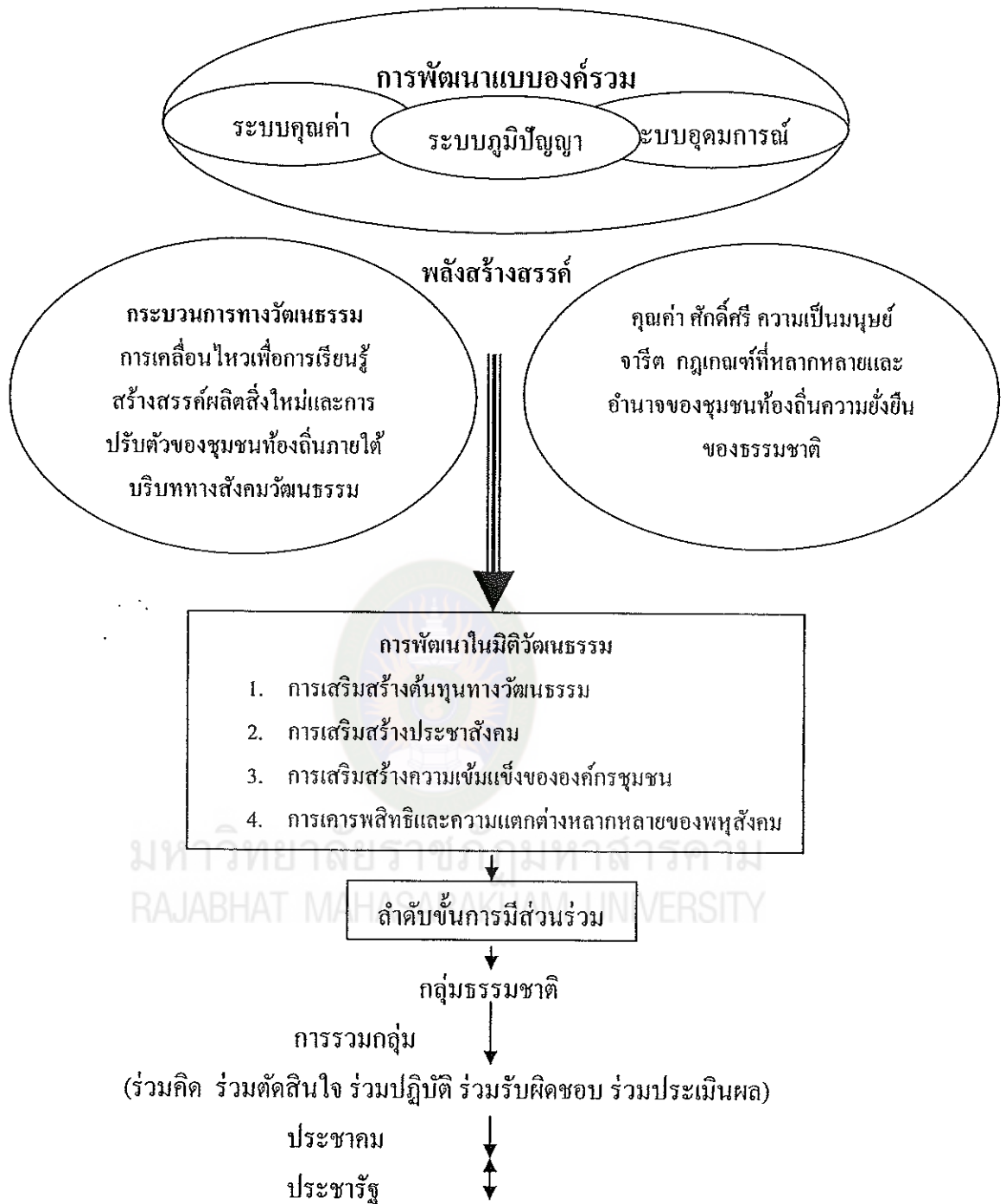
โดยมิติทางวัฒนธรรมที่มีผลกระทบต่อชุมชน คือ การที่ชุมชนจะมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมนั้น ต้องมาจากการเคลื่อนไหวมิติทางวัฒนธรรมอย่างมีพลวัต อันจะทำให้เกิดพลังสร้างสรรค์ การร่วมคิด ร่วมทำกิจกรรมของชุมชนด้วยจิตวิญญาณซึ่งจะส่งผลต่อความยั่งยืนของผลที่จะเกิดขึ้น มิติทางวัฒนธรรมที่ควรคำนึงถึง ได้แก่

1. การพัฒนาแบบองค์รวม คือ การมองความสัมพันธ์ระหว่างสรรพสิ่งต่างๆ ว่ามีความสัมพันธ์กัน โดยที่ไม่แยกแยะเป็นส่วนๆ มองอย่างเป็นระบบและมองเห็นภาพรวมในวงกว้าง

ของชุมชนที่มีต่อสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติและระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง โดยคำนึงถึงระบบคุณค่า ระบบอุดมการณ์อำนาจ ระบบภูมิปัญญาและการจัดการกับความสัมพันธ์กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วยการเรียนรู้การสร้างสรรค์ การผลิตและการถ่ายทอดความรู้ผ่านองค์กรทางสังคม

2. คุณค่าศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ การที่ไม่ถูกรอบงำทางความคิดจากใครจะทำให้เกิดพลังสร้างสรรค์ต่อการมีส่วนร่วม

3. กระบวนการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้อย่างสร้างสรรค์ สามารถผลิตสิ่งใหม่ๆ และการรู้จักปรับตัวของชุมชนภายใต้บริบททางสังคมและธรรมชาติแวดล้อม ดังนั้นการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในระดับมหภาคถือว่าเป็นพื้นฐานของการพัฒนา ควรมีกรอบแนวคิด (Conceptual Frame) และแนวทางการพิจารณาจากมิติทางวัฒนธรรม ดังนี้ 1) ชนบทเป็นรากฐานของการพัฒนา 2) การดำเนินการพัฒนานั้นก็ต้องคำนึงถึงการพัฒนาในเชิงวัตถุ (Material Development) ที่สอดคล้องควบคู่ไปกับการพัฒนาทางด้านความรู้สึกรักหวงแหนของประชาชนให้เป็นอย่างดีเหมาะสม 3) ประชาชนเป็นศูนย์กลางหรือเป้าหมายในการพัฒนาเพราะประชาชนเป็นรากฐานของการพัฒนา และ 4) สำหรับประเทศไทย รูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจทางด้านการเกษตรควรจะเป็นพื้นฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนบทด้านอื่นๆ การพัฒนาจะมั่นคงและต่อเนื่องได้จะต้องมีโครงสร้างและระบบการเมืองที่มั่นคงและเป็นอิสระจากอิทธิพลทางการเมืองของประเทศอื่นๆ ดังแสดงแผนภาพที่ 2

แผนภาพที่ 2 มิติทางวัฒนธรรมที่มีผลต่อกระบวนการมีส่วนร่วม

ที่มา : เฉลียว นูร์ภักดี . ชุมชนวิชาการวิจัยชุมชน. สำนักมาตรฐานการศึกษา สำนักงานสภา
สถาบันราชภัฏ กระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานมาตรฐานอุดมศึกษา
ทบวงมหาวิทยาลัย (2545 : 63)

3. แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชน

3.1 หลักเศรษฐกิจชุมชน

เศรษฐกิจชุมชน คือ กิจกรรมเศรษฐกิจทั้งภาคเกษตรกรรม ภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการที่คนในชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผลประโยชน์ และร่วมเป็นเจ้าของ โดยการพัฒนาจากฐานของศักยภาพของท้องถิ่น หรือทุนในชุมชน ซึ่งรวมเงินทุน แรงงาน วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น พิพิธภัณฑ์ วัด ที่ดิน แหล่งน้ำ ความหลากหลายทางชีวภาพ สถาปัตยกรรมประเภทลักษณะภูมิอากาศ เป้าหมายสำคัญของรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน คือ เพื่อพัฒนาศักยภาพตั้งแต่ระดับบุคคล ครอบครัว และชุมชน โดยใช้กิจกรรมเศรษฐกิจสร้างกระบวนการเรียนรู้ซึ่งจะทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ในขณะเดียวกันยังมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม พื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อนุรักษ์วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอย่างบูรณาการ ซึ่งจุดแข็งในรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่เอื้ออำนวยต่อการประสบความสำเร็จ คือ คนในชุมชนเดียวกันมีจิตสำนึกร่วมกัน มีความช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกันการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน และการกำหนดพื้นที่ในการพัฒนาและสามารถกระจายแนวคิดวิธีการในการพัฒนาออกไปเป็นวงกว้างได้ โดยมีฐานคิดของเศรษฐกิจชุมชน คือ เน้นการพัฒนาอย่างบูรณาการ สร้างภาคีและเครือข่ายความร่วมมือ การพัฒนาจากชุมชนท้องถิ่นไปสู่ระดับชาติส่งเสริมการรวมกลุ่มชาวบ้านและการสร้างเครือข่ายขององค์กรชุมชน ใช้กิจกรรมเศรษฐกิจสร้างการเรียนรู้และสร้างอาชีพที่หลากหลาย และยึดปรัชญารูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนตามแนวพระราชดำรัส “รูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจแบบพอเพียง” ตามขั้นตอนของ “ทฤษฎีใหม่” อันเป็นแนวทางในการปฏิบัติของรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ดังนี้ 1) สร้างเวทีการเรียนรู้ เช่น เวทีประชาคมตำบลหรืออำเภอ ร้านค้าชุมชน ตลาดนัดชุมชน 2) วิเคราะห์ศักยภาพของท้องถิ่น (ทุนในชุมชน) 3) วางแผนพัฒนา “เศรษฐกิจแบบพอเพียง” ตามขั้นตอนของ “ทฤษฎีใหม่” 4) ส่งเสริมการรวมกลุ่ม (กลุ่มอาชีพ กลุ่มออกทรัพย์) และการสร้างเครือข่ายขององค์กรชุมชน 5) พัฒนาเทคโนโลยีการผลิต การแปรรูป การบรรจุหีบห่อตามสิ่งแวดล้อม 6) พัฒนาระบบตลาด เช่น ตลาดในท้องถิ่น สร้างเครือข่ายผู้ผลิต ผู้บริโภค เชื่อมโยงผู้ผลิตกับตลาดในเมือง หรือ โรงงานอุตสาหกรรมเกษตร 7) พัฒนากิจกรรมทางด้านการศึกษา สังคม วัฒนธรรม สาธารณสุข และสิ่งแวดล้อม 8) วิจัยเพื่อสนับสนุนงานพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน 9) สร้างศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองเบ็ดเสร็จในระดับอำเภอ หรือ จังหวัด โดยเน้นการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชนท้องถิ่น 10) สร้างหลักสูตรฝึกอบรมรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน และพัฒนาสถานที่ศึกษาดูงาน 11) พัฒนาระบบข้อมูลข่าวสาร เพื่อใช้ช่วยตัดสินใจในการทำธุรกิจชุมชนและ 12) เผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร

รูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนสู่สังคมในวงกว้าง (ประทีป วีรพัฒนนิรันดร์, 2551 : 4) โดยมี
นัยสำคัญของแนวคิดเศรษฐกิจแบบพอเพียง คือ

ประการแรก เป็นระบบเศรษฐกิจที่ยึดถือหลักการที่ว่า “คนเป็นที่พึ่งแห่งตน” โดย
มุ่งเน้นการผลิตพืชผลให้เพียงพอต่อความต้องการบริโภคในครัวเรือนเป็นอันดับแรกเมื่อเหลือพอ
จากการบริโภคแล้ว จึงคำนึงถึงการผลิตเพื่อการค้าเป็นอันดับรองลงมา ผลผลิตส่วนเกินที่ออกสู่
ตลาดก็จะเป็นกำไรของเกษตรกรในสภาพการณ์เช่นนี้เกษตรกรจะกลายเป็นผู้กำหนดหรือ
เป็นผู้กระทำต่อตลาด และหลักสำคัญ คือ การลดค่าใช้จ่าย โดยการสร้างสิ่งอุปโภค บริโภคใน
ที่ดินของตนเอง เช่น ข้าว น้ำ ปลา ไข่ ไม้ผล พืชผัก

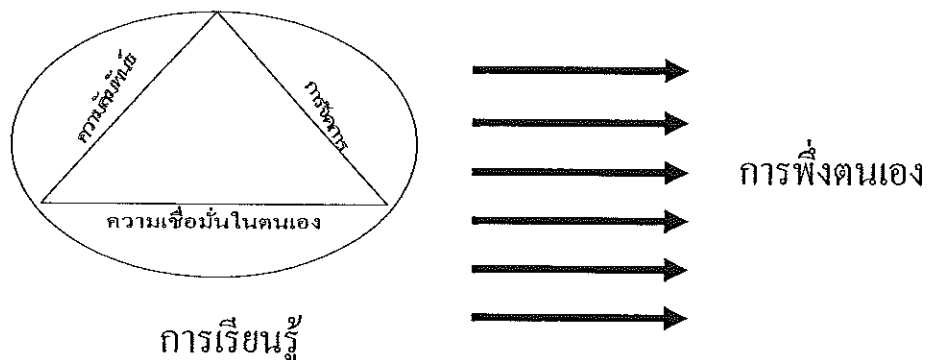
ประการที่สอง เศรษฐกิจแบบพอเพียงให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มของชาวบ้าน ทั้งนี้
กลุ่มชาวบ้านหรือองค์กรชาวบ้านจะทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ให้
หลากหลาย ครอบคลุมทั้งการเกษตรแบบผสมผสานหัตถกรรมการแปรรูปอาหาร การทำธุรกิจ
ค้าขาย และการท่องเที่ยวระดับชุมชน เมื่อองค์กรชาวบ้านเหล่านี้ได้รับการพัฒนาให้เข้มแข็งและมี
เครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้นแล้ว เกษตรกรทั้งหมดในชุมชนก็จะได้รับการดูแลให้มีรายได้เพิ่มขึ้น
รวมทั้งได้รับการแก้ไขปัญหาในทุกๆ ด้าน เมื่อเป็นเช่นนี้เศรษฐกิจโดยรวมของประเทศก็จะ
สามารถเติบโตได้อย่างมีเสถียรภาพ ซึ่งหมายความว่า เศรษฐกิจสามารถขยายตัวไปพร้อมๆ กับ
สภาพการณ์ด้านการกระจายรายได้ที่ดีขึ้น

ประการที่สาม เศรษฐกิจแบบพอเพียงตั้งอยู่บนพื้นฐานของการมีความเมตตา ความเอื้อ
อาทร และความสามัคคีของสมาชิกในชุมชนในการร่วมแรงร่วมใจเพื่อประกอบอาชีพต่างๆ ให้
บรรลุผลสำเร็จ ประโยชน์ที่เกิดขึ้นจึงมิได้หมายถึงรายได้แต่เพียงมิติเดียว หากแต่ยังรวมถึง
ประโยชน์ในมิติอื่นๆ ด้วย ได้แก่ การสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันครอบครัว สถาบันชุมชน
ความสามารถในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนากระบวนการเรียนรู้
ของชุมชนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งการรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดี
งามของไทยให้คงอยู่ตลอดไป

3.2 หลักแนวคิดในการพึ่งพาตนเอง

สำนักคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริส
(ออนไลน์ : <http://www.rdpb.go.th/thai/concept/ecot.html>) และรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจ
ชุมชน ได้อาศัยหลักการพึ่งพาตนเองตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง 5 ประการ ดังนี้ 1) พึ่งตนเอง
ทางจิตใจ คนที่สมบูรณ์พร้อมต้องมีจิตใจที่เข้มแข็ง มีจิตสำนึกว่าตนนั้นสามารถพึ่งตนเองได้ ดังนั้น
จึงควรที่จะสร้างพลังผลักดันให้มีภาวะจิตใจอีกหมั่นต่อสู้ชีวิตด้วยความสุจริต แม้อาจจะไม่ประสบ
ผลสำเร็จบ้างก็ตาม มิพึงควรท้อแท้ให้พยายามต่อไป พึงยึดพระราชดำรัส “การพัฒนาคน” ของ

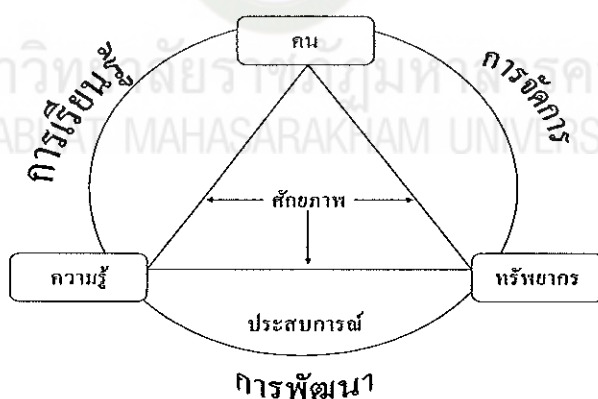
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว “...บุคคลต้องมีรากฐานทางจิตใจที่ดี คือ ความหนักแน่นมั่นคงในสุจริตธรรมและความมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติ หน้าที่ให้จนสำเร็จ ทั้งต้องมีคุณโอบายหรือวิธีการอันแยบยลในการปฏิบัติงานประกอบพร้อมกันด้วยจึงจะสัมฤทธิ์ผลที่แน่นอน และบังเกิดประโยชน์อันยั่งยืน แก่ตนเองและแผ่นดิน...” 2) ฟังตนเองทางสังคม ควรเสริมสร้างให้แต่ละชุมชนในท้องถิ่นได้ร่วมมือช่วยเหลือเกื้อกูลกัน นำความรู้ที่ได้รับมาถ่ายทอดและเผยแพร่ให้ได้รับประโยชน์ซึ่งกันและกัน ดังพระบรมราโชวาทที่ว่า “...เพื่อให้งานรุดหน้าไปพร้อมเพรียงกันไม่ลดหลั่น จึงขอให้ทุกคนพยายามที่จะทำงานในหน้าที่อย่างเต็มที่และให้มีการประชาสัมพันธ์กันให้ดี เพื่อให้งานทั้งหมดเป็นงานที่เกื้อหนุนสนับสนุนกัน...” 3) ฟังตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ คือ การส่งเสริมให้มีการนำเอาศักยภาพของผู้คนในท้องถิ่นสามารถเสาะแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติ หรือวัสดุในท้องถิ่นที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุดซึ่งผลให้เกิดการพัฒนาประเทศได้อย่างดีเยี่ยม สิ่งดีก็คือการประยุกต์ใช้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) ซึ่งมีมากมายในประเทศ 4) ฟังตนเองได้ทางเทคโนโลยี ควรส่งเสริมให้มีการศึกษา ทดลองทดสอบเพื่อให้ได้มาซึ่งเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศและสังคมไทย และสิ่งสำคัญสามารถนำไปใช้ปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม ซึ่งสอดคล้องกับพระราชดำรัสที่ว่า “...จุดประสงค์ของศูนย์การศึกษาฯ คือ เป็นสถานที่สำหรับค้นคว้าวิจัยในท้องถิ่น เพราะว่าแต่ละท้องถิ่น สภาพฝนฟ้าอากาศและประชาชนในท้องถิ่นต่างๆ ก็มีลักษณะแตกต่างกันมากเหมือนเดิม...” และ 5) ฟังตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ หมายถึง สามารถอยู่ได้ด้วยตนเองในระดับเบื้องต้น กล่าวคือ แม้ไม่มีเงินก็ยังมีข้าว ปลา ผัก ผลไม้ ในท้องถิ่นของตนเองเพื่อการยังชีพ และสามารถนำไปสู่รูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในระดับมหภาคต่อไปได้ด้วย (สุเมธ ดันติเวชกุล . 2544 : 284-291)

แผนภาพที่ 3 การฟังตนเอง

ที่มา : วิธีทำและวิธีคิดเศรษฐกิจชุมชน. (เสรี พงศ์พิศ. 2546 : 13)

ศักยภาพและกระบวนการทัศน์พัฒนาใหม่ของการพึ่งพาตนเอง การพัฒนามีฐานคิดใหม่ อยู่บนฐานของความเข้าใจเรื่อง “ศักยภาพ” กระบวนการพัฒนาเป็นกระบวนการพัฒนาศักยภาพ ของชุมชนทำให้ชุมชนเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ ซึ่งเป็นการช่วยให้ชุมชนพัฒนาศักยภาพของตน (Community Empowerment) หัวใจของกระบวนการทัศน์นี้ (กระบวนการทัศน์ แปลว่า วิธีคิด วิธีปฏิบัติ วิธีให้คุณค่าซึ่งตั้งอยู่บนฐานการมองโลกความเป็นจริงแบบหนึ่ง) อยู่ที่คำว่า “ศักยภาพ” (Potential) ซึ่งจำเป็นต้องเชื่อว่าชาวบ้านมีศักยภาพ ชุมชนมีศักยภาพที่จะพึ่งตนเองได้ ต้องการเพียงโอกาสการเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพ ซึ่งความแตกต่างระหว่างชุมชนเข้มแข็งและอ่อนแออยู่ที่ “การเรียนรู้” การจัดการการพัฒนา โดยกระบวนการพัฒนาศักยภาพของชุมชนประกอบด้วยการเรียนรู้ การจัดการทรัพยากร (คน ผลผลิต ธรรมชาติ และทุนต่างๆ ของชุมชน) การนำความรู้ไปพัฒนา ทรัพยากรเพิ่มมูลค่าให้ทรัพยากรและจัดการอย่างยั่งยืน เป็นกระบวนการที่ส่งสมประสงค์ของ ชุมชน โดยที่โจทย์การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนวันนี้จึงไม่ใช่การหาทุนมาๆ ไปทำโครงการใน ชุมชน แต่ต้องเริ่มและเน้นที่การจัดการกระบวนการเรียนรู้ กระบวนการจัดการ กระบวนการพัฒนา ทุนของชุมชนที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพเป็นกระบวนการสร้างทุนความรู้ ทุนทางปัญญา ทุน ทางสังคม ซึ่งหากปราศจากทุนเหล่านี้ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนเงินก็จะไม่มีวันพอและไม่ยั่งยืน (เสรี พงศ์พิศ. 2546 : 17-18) ดังแสดงแผนภาพที่ 4

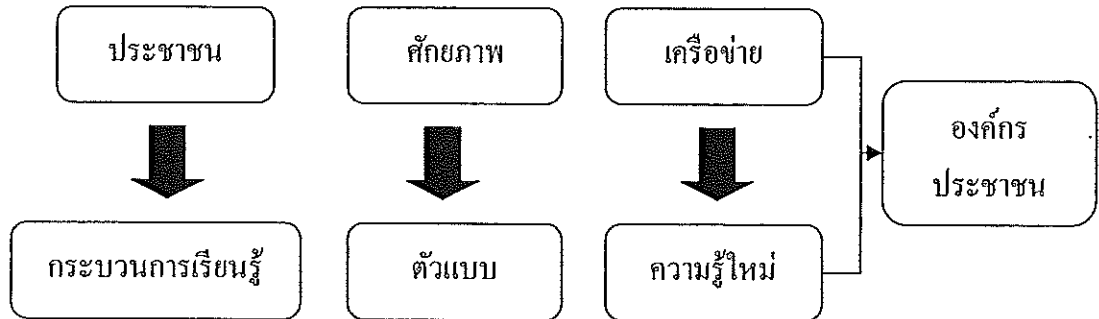

แผนภาพที่ 4 ศักยภาพ กระบวนการทัศน์ใหม่

ที่มา : วิธีทำและวิธีคิดเศรษฐกิจชุมชน .(เสรี พงศ์พิศ. 2546 : 17)

ขบวนการของประชาชนในการพึ่งพาตนเองเป็นขบวนการประชาชน (People's Movement) จะเข้มแข็งได้ต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) เพื่อพัฒนาศักยภาพ ของตนเองผสานกันเป็นเครือข่ายจนเกิดเป็นขบวนการประชาชนที่เข้มแข็ง โดยตั้งอยู่บน ฐานความรู้ มีตัวแบบตัวอย่างที่สร้างแรงบันดาลใจ ให้องค์กรชุมชนทั้งในชนบทและในเมืองและ

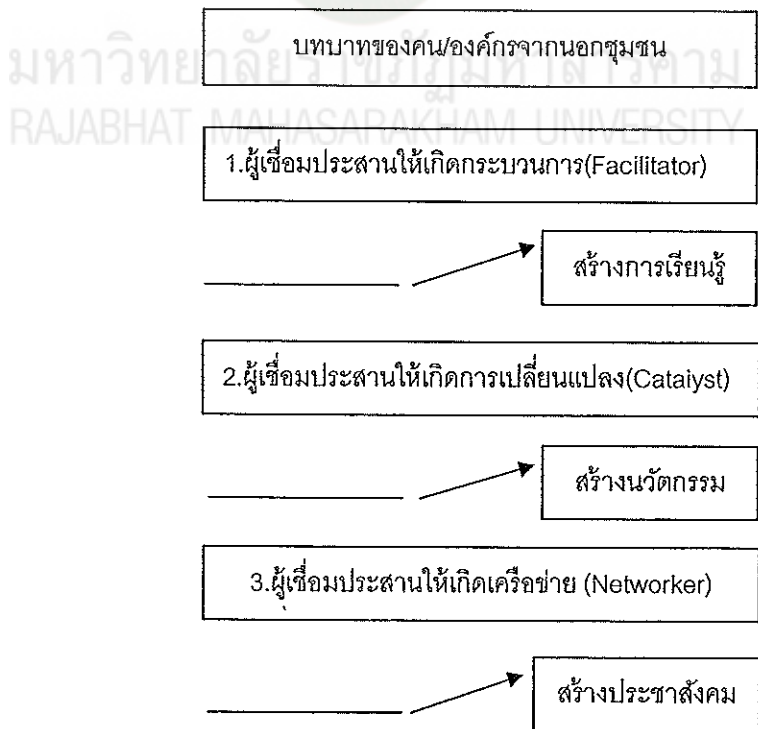
ผู้เกี่ยวข้องที่ร่วมกันเป็นประชาสังคม ช่วยกันค้นหาและพัฒนาความรู้ใหม่ให้เป็นพลังขับเคลื่อน
 ขบวนการประชาชน ดังแสดงแผนภาพที่ 5

แผนภาพที่ 5 ขบวนการประชาชนในการพึ่งพาตนเอง

ที่มา : วิธีทำและวิธีคิดเศรษฐกิจชุมชน . (เสรี พงศ์พิศ. 2546 : 18)

ส่วนบทบาท 3 ประการ ในการพึ่งพาตนเองของประชาชน โดยในกระบวนการพัฒนาบุคคล
 ใหม่มีเป้าหมายที่การพึ่งพาตนเองของประชาชน วิธีการที่จะบรรลุเป้าหมายนี้ คือ การส่งเสริมให้
 เกิดขบวนการประชาชนที่เข้มแข็ง หน่วยงาน องค์กร และบุคคลที่เกี่ยวข้องกับงานพัฒนาชุมชน
 จึงมีหน้าที่ช่วยให้ชุมชนเกิด “การพัฒนาศักยภาพของตนเองให้เข้มแข็ง” (Community
 Empowermen) (เสรี พงศ์พิศ. 2546 : 20 - 22) ดังแสดงแผนภาพที่ 6

แผนภาพที่ 6 บทบาท 3 ประการในการพึ่งพาตนเองของประชาชน

ที่มา : วิธีทำและวิธีคิดเศรษฐกิจชุมชน . (เสรี พงศ์พิศ. 2546 : 20)

ในกระบวนการดังกล่าว หน่วยงานและบุคคลที่เกี่ยวข้องจึงต้องปรับบทบาทของตนเองจากการไปบอกไปสั่งให้ทำโครงการและกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ไปเป็นผู้ประสานใน 3 ลักษณะ คือ 1) เป็นผู้เชื่อมประสานให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ (Facilitator) คือ กระบวนการพัฒนานั่นเอง โดยกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้ชุมชนรู้จักตนเอง รู้จักรากเหง้า รู้จักเอกลักษณ์ ศักยภาพ และทุนของตนเอง รู้สถานภาพความเป็นอยู่ รายรับ รายจ่ายหนี้สิน รู้ปัญหาที่ตนเองกำลังประสบอยู่อย่างถ่องแท้ รู้จัก โลกที่เปลี่ยนแปลงและมีผลกระทบต่อชุมชน ให้ชุมชนมีความรู้ในทุกอย่างที่ต้องการเพื่อพัฒนาศักยภาพและแก้ปัญหาของตนเอง ให้เรียนรู้วิธีการวางแผนชีวิตของตนเอง 2) เป็นผู้เชื่อมประสานให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (Catalyst) ทำให้เกิดการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ หรือมักเรียกว่า “นวัตกรรม” (Innovation) บทบาทนี้ทำให้เกิดการเชื่อมโยงผู้คน โยงความคิด โยงกิจกรรมให้เกิดสิ่งใหม่ๆ ขึ้น อันเป็นผลที่เกิดจากการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ ทำให้กล้าคิดนอกกรอบ ไม่เลียนแบบคนอื่น รู้จักคิดเอง คิดใหม่ ซึ่งการประสานเชื่อมโยงความคิดและกิจกรรมที่ดีมีมาตรฐานคิดแบบทวีคูณหรือแบบฉีกพลัง (Synergy) การคิดแบบทวีคูณสัมพันธ์กับการจัดการแบบเกื้อกูล (Cluster) คือ การเชื่อมโยงให้กิจกรรมต่างๆ สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันและเกื้อกูลกัน เช่น การทำไร่นาสวนผสมและเกษตรผสมผสาน ซึ่งมีกิจกรรมหลายๆ อย่างที่ล้วนเกื้อกูลกัน ปลูกพืชหลายๆ ชนิด ไม้ใหญ่ ไม้เล็ก สมุนไพร พืชคลุมดิน ซึ่งต่างก็พึ่งพาอาศัยกัน ผักส่วนหนึ่งเป็นอาหารปลา ปลาจับมาเป็นปุ๋ยให้ข้าว ปลากินแมลงตามต้นข้าว เลี้ยงหมูหรือไก่อบนบ่อปลา มูลสัตว์เป็นอาหารปลา เป็นปุ๋ยให้ต้นไม้ ให้ผัก หรือจะโยงเป็นระบบเศรษฐกิจชุมชนให้กว้างใหญ่ขึ้น โยงข้าวไปสู่โรงสี ได้ปลายข้าวไปเลี้ยงไก่ ได้รำไปเลี้ยงหมู ปลูกมันปลูกถั่วทำอาหารสัตว์ ทำเชียงใหม่ ทำปุ๋ยชีวภาพ ทำพลังงานจากมูลสัตว์และแกลบ ทำปุ๋ยให้พืชผักสมุนไพร ทำน้ำยาล้างจาน แชมพู สบู่ โยงไปไม่รู้จบถึง 30-40 กิจกรรม ที่ส่วนเกี่ยวข้องและเกื้อกูลกัน 3) เป็นผู้เชื่อมประสานให้เกิดเครือข่าย (Networker) นับเป็นบทบาทที่สำคัญยิ่ง เพราะเป็นกระบวนการพื้นพลังของชุมชน พื้นทุนทางสังคมที่ทำให้ชุมชนอยู่รอดผ่านปัญหาอุปสรรคต่างๆ ตลอดจน การเชื่อมโยงผู้คนเป็นเครือข่ายเป็นการฟื้นความเป็นอยู่ภายในหมู่บ้าน ระหว่างหมู่บ้าน ระหว่างคนที่มีความรู้และความสนใจร่วมกัน โดยการเชื่อมโยงให้ผู้คนสื่อสารสัมพันธ์กันเป็นการพัฒนาในตัวเอง (Communication is Development) โดยทำหน้าที่เป็นผู้เชื่อมโยงหรือประสานคน ประสานชุมชน ประสานข้อมูล ประสานเรื่องและประเด็นการเรียนรู้และการทำงานร่วมกันของเครือข่าย ประสานองค์กร หน่วยงาน บุคคลภายนอกชุมชน ประสานกับประชาสังคม หรือกลุ่มองค์กรที่เกี่ยวข้องกันในการดำเนินงานภาคประชาชน

แนวคิดการพึ่งพาตนเองของชุมชนชนบทนั้น (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ . 2543 : 69 - 72) การที่ชุมชนชนบทจะพึ่งตนเองได้จะต้องมีการพึ่งพาตนเองได้ 5 ด้าน ด้วยกันคือ 1) การพึ่งพาตนเองได้ทางเทคโนโลยี (Technological Self-reliance) หมายถึง การมีปริมาณและคุณภาพของเทคโนโลยีทางวัตถุ (เครื่องมือ เครื่องมือ เครื่องจักรกล) และเทคโนโลยีทางสังคม (การรู้จักวางแผนโครงการ รู้จักจัดการมนุษย์สัมพันธ์ การรู้จักใช้อย่างมีประสิทธิภาพ การบำรุงรักษาให้คงสภาพคืออยู่เสมอเพื่อใช้งาน) ซึ่งเทคโนโลยี ในความหมายนี้รวมทั้งของสมัยใหม่และของดั้งเดิมของท้องถิ่นที่เรียกว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” (Folk-wisdom) ด้วย 2) การพึ่งพาตนเองได้ทางเศรษฐกิจ (Economic Self-reliance) หมายถึง ความสามารถดำรงชีวิตทางด้านเศรษฐกิจ (ทำมาหาเลี้ยงชีพ) ที่มีความมั่นคงสมบูรณ์พอสมควร หรือหากมองในแง่ความสมดุลระหว่างอุปสงค์และอุปทานจุดสมดุลก็ต้องสูงพอสมควรถึงขั้นสมบูรณ์พูนสุข 3) การพึ่งพาตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resources Self-reliance) หมายถึง การมีทรัพยากรธรรมชาติ ความสามารถในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร นั้น และสามารถในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่ไม่เสื่อมเสียหมดสิ้นไป หรือไม่ให้เสียสมดุลธรรมชาติมากนัก ทรัพยากรธรรมชาติในที่นี้ หมายถึง สิ่งใดๆ ที่มีอยู่โดยธรรมชาติในชุมชนหรือสามารถหาได้จากธรรมชาติ ได้แก่ ดิน ป่าไม้ สัตว์บก และสัตว์น้ำ รวมทั้งแร่ธาตุต่างๆ ที่มีค่าและมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ 4) การพึ่งพาตนเองได้ทางจิตใจ (Psychological Self-Reliance) หมายถึง สภาพจิตใจที่กล้าแข็งในการที่จะต่อสู้กับปัญหาอุปสรรคในการหาเลี้ยงชีพ การพัฒนาชีวิตให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ในการปกครองตนเอง ในการป้องกันกิลเลศตลมหา ไม่ให้โลก โกรธ หลง หรืออยากได้ อยากมี จนเกินความสามารถของตน และ 5) การพึ่งพาตนเองได้ทางสังคม (Social Self-Reliance) หมายถึง สภาพการณ์ที่กลุ่มคนกลุ่มหนึ่ง ๆ มีความเป็นปึกแผ่นเหนียวแน่น มีผู้นำที่มีประสิทธิภาพ สามารถนำกลุ่มคนเหล่านี้ปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ หรืออาจขอความช่วยเหลือจากภายนอกก็ได้

ดังนั้น ชุมชนต้องเป็นสังคมแห่งความรู้ในอันที่จะพึ่งตนเองได้ ซึ่งปรัชญาการศึกษาในการเรียนรู้และการพัฒนาของชุมชน หมายถึง การค้นหาและพัฒนาศักยภาพของตนเองจนสามารถพึ่งตนเองได้ ซึ่งผู้เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนต้องประสานให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ เพราะการเรียนรู้ คือ หัวใจของการพัฒนา ไม่มีความรู้การพัฒนาก็ไม่เกิดหรือไม่ยั่งยืน การพัฒนายั่งยืนต้องอยู่บนฐานความรู้ ไม่ใช่ฐานอำนาจ ฐานเงิน หรือฐานความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์

3.3 แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชนที่ยั่งยืน

เป็นเวลา 50 ปีผ่านมาแล้วที่ไทยเราได้พัฒนาประเทศด้วยการมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ และมีนักวิชาการสาขาต่างๆ ทำงานอยู่ในสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ จำนวนมาก แต่ผลที่ปรากฏในปัจจุบันคือ สภาพะการขาดความสมดุลใน

องค์ประกอบสำคัญของชาติ อันได้แก่ การเมือง เศรษฐกิจ สังคมจิตวิทยา วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม มีปัญหาต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย ทั้งนี้เพราะเราพยายามพัฒนาตามกระแสโลกาภิวัตน์ กลัวจะไม่ทันโลก เน้นการพัฒนาเชิงวัตถุนิยม ผลักดันระบบเศรษฐกิจเข้าสู่ระบบทุนนิยมเสรีอย่างไร้ขอบเขต ประชาชนหลงระเหิงอยู่กับกระแสบริโภคนิยมสุดโต่ง รัฐบาลมุ่งเน้นแต่ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่วัดด้วย จีดีพีเพียงอย่างเดียว ประกอบกับระบบตรวจสอบและกลั่นกรองทางการเมืองของเรา ยังไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ ที่จะสามารถคัดสรรนักรบการเมืองที่ดี มีคุณธรรม ขึ้นมาปกครองบ้านเมืองได้ มองไปทางไหน จึงพบแต่นักรบการเมืองที่ฉ้อฉล มีพฤติกรรมทุจริตคอร์รัปชันกันไปหมด ทำให้ประเทศล่มจมด้วย วิกฤตต้มยำกุ้งในช่วงปี 2540 จากเหตุการณ์ซุลมุนวุ่นวายในโลกหลายสิบปีที่ผ่านมา รวมทั้งภาวะโลกร้อนซึ่งเริ่มแสดงผลร้ายในลักษณะอุบัติภัยธรรมชาติร้ายแรงต่างๆ ก็กำลังเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางทั่วไปในโลกทุกวันนี้ แม้กระทั่งประเทศสหรัฐอเมริกา ผู้นำที่ยิ่งใหญ่ของกระแสโลกาภิวัตน์ ก็ยังนำโลกเข้าสู่วิกฤตครั้งใหญ่ที่เรียกว่า วิกฤตแฮมเบอร์เกอร์ในช่วงปี 2550 ความไร้สมดุลและเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมในโลกกระจายไปอย่างทั่วถึงมากบ้าง น้อยบ้าง ตามภูมิคุ้มกันที่แต่ละประเทศได้สร้างไว้ป้องกันตนเอง ผลที่เกิดขึ้นทั้งหลายเหล่านี้ชี้ชัดให้เห็นว่าการพัฒนาประเทศต่างๆ ที่ยึดหลักทุนนิยมเสรีอย่างสุดโต่ง โดยใช้จีดีพีเป็นดัชนีชี้หน้านั้น นำไปสู่การบริโภคนิยมอย่างไร้ขอบเขต เกิดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือยจนเกินกำลังที่จะฟื้นตัวได้เอง เป็นความผิดพลาดทางความคิดครั้งสำคัญที่สุดของโลก ปัจจุบันนี้นักวิชาการระดับโลกหลายคนเริ่มพูดถึงหลักคิดตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมากขึ้น มีการรวมกลุ่มนักคิดระดับรางวัลโนเบลมาค้นหาคำชี้ชี้นำการพัฒนาตัวใหม่ คือ GNH (Gross National Happiness) เพื่อเอามาใช้ชี้นำการพัฒนา ทั่วโลกจึงให้ความสนใจกับภูฏาน ประเทศเล็กๆบนเทือกเขาหิมาลัยและได้รับการกล่าวถึงอย่างชื่นชมสำหรับประเทศไทยเรา เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง ที่เรามีพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐได้พระราชทานหลักคิดของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาแล้วตั้งแต่ปี 2517 แม้พระองค์ท่านเพิ่งจะเริ่มทรงใช้คำว่า เศรษฐกิจพอเพียงเมื่อปี 2540 หลังเกิดวิกฤตต้มยำกุ้ง แต่ก็เป็นเวลาถึง 10 ปีมาแล้วเราก็กังไม่มีภูมิคุ้มกันเพียงพอ ที่จะป้องกันตนเองได้ เมื่อถูกผลกระทบจาก วิกฤตแฮมเบอร์เกอร์พวกเรคนไทยโง่เกินไปหรือว่า เราพัฒนากันมาผิดทาง เราเดินตามกันฝรั่งมากเกินไปหรือเปล่า

สังคมโลกปัจจุบันเป็นสังคมบนพื้นฐานของความรู้ คนเราจะดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขจะต้องมีความรู้ จะต้องมีการเรียนรู้ให้เท่าทันโลก ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นหลักคิดที่ดีที่สุดในการนำมาใช้ในการดำเนินชีวิต ให้มีความสุข ทั้งด้านวัตถุและจิตวิญญาณ การบริหารงานของชาติบ้านเมืองก็ต้องนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการพัฒนาประเทศ เพื่อให้เกิดความสุขในองค์ประกอบสำคัญของชาติอย่างยั่งยืน การวัดความก้าวหน้าในการพัฒนาจะใช้แต่เพียงจีดีพีแต่เพียงตัวเดียวเหมือนอย่างที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ใช้ไม่ได้ แสดงว่ารัฐบาลยัง

เข้าไม่ถึง แก่นแท้ของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จะต้องริเริ่มนำเอาดัชนี GNH (Gross National Happiness) เข้ามาใช้ และให้ความสำคัญอย่างจริงจัง เพราะ เป้าหมาย สำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ทุกคน ก็คือ ความสุข สงบ ร่มเย็น อย่างยั่งยืน มิใช่การตะเกียกตะกายหาแต่เงินอย่างเดียว จำเป็นอย่างยิ่งที่ประเทศไทยเราจะต้องตระหนักถึงการพัฒนาเศรษฐกิจให้มีความยั่งยืน การจะพัฒนาให้ยั่งยืนนั้นจะต้องรู้ถึงหลักการดังต่อไปนี้

3.3.1 ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) หมายถึง “การตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่มีผลกระทบต่อความต้องการของคนรุ่นต่อไปในอนาคต”

การพัฒนาอย่างยั่งยืน ตามความหมายที่องค์การสหประชาชาตินิยามไว้ คือ รูปแบบของการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของคนในปัจจุบัน โดยไม่ทำให้คนรุ่นต่อไปในอนาคต ต้องประนีประนอม ยอมลดทอนความสามารถ ในการที่จะตอบสนองความต้องการของตัวเอง

การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) คือ การพัฒนาที่สามารถดำเนินไปได้อย่างมั่นคง ราบรื่น โดยไม่เกิดสภาพที่ไม่พึงปรารถนาอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนานั้นเอง

การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นคำที่มีรากฐานมาจากหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง การพัฒนาคนให้มีคุณภาพ การเพิ่มผลผลิต และการใช้หรือจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างฉลาด รู้จักถนอมในการใช้ เพื่อให้มีไว้ใช้ เพื่อใช้มีอย่างยาวนานจนถึงคนรุ่นหลัง ดังนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงมีหลักการหลายหลักการดังนี้

1. การใช้ทรัพยากรเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง การนำทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมมาใช้พัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ เพื่อให้มีมาตรฐานคุณภาพชีวิตที่ดี โดยไม่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมนั้นด้วยประสิทธิภาพสูง หรือกระทบกระเทือนต่อคนรุ่นหลัง

2. การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มีหลักการสำคัญดังนี้
1) กำหนดนโยบายป่าไม้แห่งชาติ เพื่อเป็นแนวทางการจัดการและพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ของประเทศในระยะยาว เช่น กำหนดจำนวนพื้นที่ปลูกป่าในแต่ละปี โดยความร่วมมือระหว่างภาครัฐและภาคเอกชนหรือกำหนดเป้าหมายพื้นที่ป่าไม้ของประเทศอย่างน้อยให้มีร้อยละ 25 ของพื้นที่ประเทศ เป็นต้น และ 2) ดำเนินการอนุรักษ์พื้นที่ป่าไม้ของประเทศ โดยสนับสนุนให้เจ้าหน้าที่ของ

รัฐประสานความร่วมมือกับประชาชนในพื้นที่ ให้ราษฎรมีส่วนร่วมรักษาต้นไม้ในท้องถิ่นของตน ทั้งการปลูกป่าเพิ่มเติม การบำรุงรักษาและการป้องกันการลักลอบตัดทำลาย เป็นต้น

3. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติกับการใช้ทรัพยากรเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549) ได้บัญญัติปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มาเป็นหลักในการวางแผนพัฒนาประเทศเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีสาระสำคัญ ดังนี้ 1) เน้นการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นและชุมชน เพื่อการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน 2) เน้นการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติของประเทศให้มีความอุดมสมบูรณ์ 3) เพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้เอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ และ 4) รักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อม โดยลดปัญหามลพิษ เพื่อให้เมืองและชุมชนน่าอยู่ ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี และลดต้นทุนทางเศรษฐกิจในการป้องกันและแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม (สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 4 จังหวัดพิษณุโลก, 2554)

3.3.2 หลักคิดในการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืนเราควรจะได้ย้อนรำลึกไปถึง พระปฐมบรมราชโองการ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ที่ได้ทรงประกาศไว้ ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อปี พ.ศ. 2493 ความว่า *“เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนสยาม”* นี่คือพระราชปณิธาน ที่พวกเราทั้งหลายควรจะต้องน้อมนำเอามายึดถือและปฏิบัติตาม รัฐบาลจะต้องเป็นผู้นำและกำกับดูแลให้ทุกองค์กรทั้งภาครัฐ และภาคเอกชนทั้งมวล ได้ยึดมั่นในหลักการธรรมาภิบาลในการบริหารจัดการทุกๆเรื่องอย่างเคร่งครัดตลอดเวลา

อรุณ พร้อมเทพ (2552 : 4-6) ได้กล่าวว่า ก่อนที่เราจะได้พิจารณาถึงอนาคต ก็สมควรที่จะได้ทบทวนวิเคราะห์ การปฏิบัติของเราในอดีตเสียก่อน เช่น

1. ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ประเทศไทยเราได้พัฒนามา ตามหลักการทุนนิยมเสรีตามข้อเสนอแนะ ของธนาคารโลก และเราได้ตามกระแสโลกาภิวัตน์ตลอดมา จนถึงทุกวันนี้ โดยยึดเอาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นสรณะ ด้วยการใช้จ่ายจีดีพี เป็นดัชนีชี้ นำ แต่เพียงอย่างเดียว ผลที่เกิดขึ้นตามมาก็คือการพัฒนาขาดความสมดุล ความเจริญทางวัตถุ มีความเติบโตชัดเจน แต่ในด้านสังคมจิตวิทยาล้มเหลวอย่างสิ้นเชิง ปัญหาสังคมเกิดขึ้นมากมายจนยากที่จะแก้ไข สภาพที่เห็นได้ชัดเจน คือ รวยกระจุก จนกระจาย ทั้งชุมชนในเมือง และ หมู่บ้านในชนบท ความยากจนของชาวบ้านเกิดขึ้นทั่วไป

2. ความผิดพลาด ล้มเหลวของการพัฒนาชุมชนและชนบท ในอดีตที่ผ่านมา อาจจะสรุปสั้นๆ ได้ว่า เป็นการพัฒนาที่เอาเงินนำหน้า ปัญญาตามหลัง บ้านเมืองของเราจึงตกอยู่ในสภาพเช่นนี้ โครงการพัฒนาเกิดขึ้นมาจาก ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ ที่พิจารณาเห็นว่า ประชาชน ในท้องที่ของตนขาดแคลนอะไร ก็จะทำโครงการเสนอของบประมาณประจำปีขึ้นไป ตามลำดับชั้น บางทีก็เกิดจากนักการเมืองคิดทำโครงการ ประชาชนิยม เพื่อการหาเสียงของตนเอง โครงการเช่นนี้ มีช่องทางที่จะเกิดการทุจริตคอร์รัปชั่นได้ง่าย จึงไม่มีประสิทธิผล เท่าที่ควร ยิ่งกว่านั้นยังปรากฏเป็นข่าวอื้อฉาวอยู่บ่อย ๆ เมื่อโครงการต่างๆ มีลักษณะของ ประชาสงเคราะห์ ประชานิยม ที่ทางราชการหยิบยื่นให้แก่ประชาชนก่อให้เกิดผลเสียทางสังคมจิตวิทยา คือ ทำให้ประชาชนขาดจิตสำนึกของการพึ่งพาตนเอง คิดแต่จะพึ่งทางราชการ นักการเมือง ผลร้ายที่ตามมาก็คือ ประชาชนตกเป็นเหยื่อของนักการเมืองที่อื้อฉาว เอาเงินเข้ามาล่อซื้อเสียง เพื่อให้ตนได้เป็น ส.ส. เมื่อได้เข้าไปนั่งในสภาแล้วก็หาทางถอนทุนบวกกำไรต่อไป เรื่องนี้แพร่ระบาดไปทั่ว จนเกิดเป็นคำล้อเลียนว่า เงินไม่มา กาไม่เป็น เกิดระบบการเมืองที่เลวร้าย เรียกว่า ทุจริตการเมือง รวมเอาความเป็นนักธุรกิจและนักการเมืองเข้าไว้ด้วยกัน นักการเมืองส่วนใหญ่กลายเป็นนักธุรกิจการเมือง การทำงานการเมืองกลายเป็นการทำธุรกิจชนิดหนึ่งที่ต้องคิดถึงต้นทุนและกำไร เริ่มต้นด้วยการใช้เงินซื้อเสียงชาวบ้าน เพื่อเป็น ส.ส. แล้วก็ใช้เงินซื้อตัว ส.ส.เข้าพรรคให้ได้มากที่สุด หรือถ้ามีเงินมากๆ ก็ซื้อมาทั้งพรรคเลย เมื่อได้เป็นรัฐบาล ก็สามารถใช้อำนาจรัฐเพื่อการทุจริต ซื้อราษฎรบ้าง หลวงหาเงินต่อไป จึงทำให้บ้านเมืองของเราตกอยู่ใน วงจรอุบาทว์ทางการเมือง เช่นที่เป็นอยู่ทุกวันนี้

อรุณ พร้อมเทพ (2552 : 4-6) ตลอดเวลาที่ทางราชการได้พยายามพัฒนาชนบทมาจนถึงทุกวันนี้ ก็มีกลุ่มองค์กรพัฒนาภาคเอกชน (อพช.) ทำงานอย่างอิสระไปด้วย ตลอดเวลา นักพัฒนาภาคเอกชนจำนวนไม่น้อยลงไปฝังตัวอยู่ในชนบททำงานพัฒนา โดยตรงใกล้ชิดกับชาวบ้าน พยายามยึดเย็บความรู้ด้านต่างๆ ให้กับชาวบ้านตามความคิดของตนเองว่าชาวบ้านขาดความรู้ในด้านนั้นๆ แต่ผลที่เกิดขึ้นก็ล้มเหลวคล้ายคลึงกันกับภาคราชการ สิ่งที่ภาคเอกชนเขาดีกว่าภาคราชการ ก็คือ นักพัฒนาภาคเอกชนแต่ละคนเขาทำงานอยู่ในพื้นที่ใกล้ชิดชาวบ้านเป็นเวลายาวนานกว่าภาคราชการซึ่งมีการย้ายข้าราชการตามวาระ เขามีการทำงานเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย เมื่อพบปัญหาที่มานั่งล้อมวงเสวนาสึกขาวิเคราะห์ปัญหา แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ก่อให้เกิดปัญญา สามารถสังเคราะห์ เป็นบทเรียนที่จะนำไปใช้ได้ต่อไป ซึ่งจะนำมากล่าวถึงอย่างย่อๆ ต่อไปนี้

1. ชาวบ้านมีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเอง และหมู่บ้านหรือชุมชนของตนเองได้ เพราะในระหว่างที่นักพัฒนาภาคเอกชนฝังตัวอยู่ในหมู่บ้านหรือชุมชน ใกล้ชิดกับชาวบ้านนั้น พวกเขาได้พบกับปราชญ์ชาวบ้าน และ หมู่บ้าน ชุมชน ที่มีความเป็นอยู่อย่างพอเพียง พึ่งตนเองได้

และมีความสุขตามอัธยาศัยมาแล้วยาวนาน โดยมีได้รับความช่วยเหลือจากทางราชการหรือภาคเอกชนใดๆ ชาวบ้านเขาดำรงชีวิตที่พอเพียงนี้มาแต่อดีต ด้วยการสืบทอดทางวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่น ภายใต้การนำของผู้เฒ่าคนเฒ่า ผู้มีภูมิปัญญาซึ่งพักอาศัยอยู่ในพื้นที่นั้นเอง หรือใกล้เคียง ปราชญ์ชาวบ้านเหล่านี้ บางท่านมีพื้นฐานการศึกษาเพียงระดับประถมปีที่ 4 เท่านั้น เป็นเครื่องชี้ชัดว่าระบบการศึกษาในโรงเรียนมิใช่ปัจจัยชี้ขาดสำหรับการพัฒนา การค้นพบนี้สำคัญมาก ได้จุดประกายความคิด ใหม่ให้นักพัฒนาทั้งหลาย ได้มุ่งที่จะเข้าไปเรียนรู้จากปราชญ์ชาวบ้าน และได้นำพาปราชญ์ชาวบ้านเหล่านี้ ไปช่วยจุดประกายความคิดให้เกิดการเรียนรู้ และปัญหาแก่ชาวบ้านในหมู่บ้าน หรือ ชุมชนอื่นๆ ด้วย จนเกิดเป็นเครือข่ายของชาวบ้าน กว้างขวางมากขึ้นเรื่อยๆ เท่าที่ อพช. จะหาเงินมาดำเนินการได้ ซึ่งได้ผลดีกว่าการนำนักวิชาการความรู้สูงๆ จากภายนอกเข้าไปสอนชาวบ้าน เช่นที่เคยปฏิบัติกันมาก่อนทั้งภาคราชการและภาคเอกชน

2. เมื่อชาวบ้านส่วนหนึ่งได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ ที่ได้ถูกจุดขึ้นจากปราชญ์ชาวบ้านที่มาร่วมเสวนาด้วยแล้ว เกิดการพัฒนาทางความคิด ปลุกจิตสำนึกของการพึ่งพาตนเอง และพึ่งพากันเองภายในหมู่บ้านหรือชุมชนขึ้น เริ่มร่วมกลุ่มกันศึกษาวิเคราะห์หาสาเหตุแห่งปัญหาของตนเองและของหมู่บ้าน หรือ ชุมชนของตนด้วย ร่วมกันสังเคราะห์หาวิธีการแก้ปัญหา แล้วจึงแบ่งงานให้แต่ละกลุ่มรับเอาไปทำตามความสนใจและความถนัดของแต่ละกลุ่ม กระบวนการเรียนรู้เช่นนี้ เป็นการจุดระเบิดขึ้นภายในจิตใจของชาวบ้านอย่างแท้จริง ทำให้ชาวบ้านสามารถพัฒนา และแก้ปัญหาหมู่บ้าน ชุมชนของตนเองให้เข้มแข็ง พึ่งตนเองและพึ่งพากันเองได้ สังคมของชาวบ้านก็จะมีความสุขอย่างยั่งยืน

3. ปัญหาที่เผชิญกับรัฐบาลมาทุกยุคทุกสมัย ก็คือ ความยากจนของชาวบ้าน และยังไม่สำเร็จมาจนถึงทุกวันนี้ ก็เพราะยังมีได้แก่ที่ดินเหตุ มูลเหตุของความยากจนนั้น มิใช่ชาวบ้านขาดเงิน แต่ความจริงคือ ชาวบ้านขาดความคิดและสติปัญญา ขาดหลักคิดในการดำเนินชีวิต ฉะนั้นการแก้ปัญหาจึงมิใช่เพียงแต่เอาเงินเข้าไปให้ หรือเอาความรู้ในการหาเงินเข้าไปให้เฉยๆ ต้องมีกระบวนการเรียนรู้ที่จะทำให้ชาวบ้านเหล่านั้นเกิดความคิดและสติปัญญาขึ้นมาด้วย และผู้ที่ทำหน้าที่นี้ได้ดีที่สุดในอดีตก็คือ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้อยู่ในภูมิสังคมเดียวกันนั่นเอง ชาวบ้านสอนชาวบ้าน เข้าใจกันได้ง่าย และมีชีวิตจริงให้ได้เรียนรู้อย่างใกล้ชิดด้วย วิถีชีวิตของปราชญ์ชาวบ้านทั้งหลายล้วนแล้วแต่ดำเนินไปตามหลักคิดของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงทั้งสิ้น

4. การพัฒนาที่ยั่งยืนได้นั้น ต้องพัฒนาที่คนที่หมู่บ้าน หรือ ชุมชน ซึ่งเป็นหน่วยเล็กที่สุดด้วยการปลุกจิตสำนึกของการพึ่งพาตนเอง และการพึ่งพากันเองด้วยจิตเมตตา ให้เกิดการระเบิดทางปัญญาขึ้นมาก่อน แล้วจึงพัฒนาด้านอื่นในทุกๆ มิติของชีวิตและสังคมของมนุษย์อย่างสมดุลไม่สุด โด่งไปทางใดทางหนึ่ง

5. จากประสบการณ์ของ อพช. ที่พบว่า ชาวบ้านผู้มีภูมิปัญญาหรือที่เรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้านนั้นเป็นกลไกหลักที่สำคัญยิ่ง ในการพัฒนาหมู่บ้าน ชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อให้เกิดเป็นสังคมที่เรียนรู้ เข้มแข็งพึ่งตนเองได้ ก่อเกิดเป็นสังคมที่ร่มเย็นเป็นสุขอย่างยั่งยืนนั้น เกิดมีอยู่แล้วตามธรรมชาติก็ตาม แต่มีอยู่ค่อนข้างน้อย ขยายตัวได้ช้าๆ เพราะจำนวนปราชญ์ชาวบ้านมีอยู่จำนวนจำกัด ทุกคนก็ได้ช่วยกันทำงานพัฒนาสังคมอย่างเต็มกำลัง

6. การขยายผลงานพัฒนาที่ชาวบ้านและองค์กรพัฒนาภาคเอกชนดำเนินการมาแล้วนั้น เป็นการขยายตัวด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ จากหมู่บ้าน ชุมชน ออกไปสู่หมู่บ้านและชุมชนข้างเคียง ค่อยๆ ขยายตัวออกไปเรื่อยๆอย่างช้าๆ ตามกำลังความสามารถของชาวบ้านและอพช. เองซึ่งมีความจำกัดในด้านทรัพยากรอะไรก็ตาม ผลงานชัดเจนมีปรากฏขึ้นถึงระดับตำบลและเครือข่ายในพื้นที่ต่างๆก็มีการเชื่อมโยงข้ามพื้นที่กันอยู่บ้างแล้ว แต่ก็ยังไม่มากนัก หากภาครัฐให้ความสนใจและเข้ามาหนุนช่วย ก็จะสามารถขยายเครือข่ายได้เร็วและกว้างขวางขึ้น

หนทางปฏิบัติที่ภาครัฐควรที่จะดำเนินการได้ ตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2550 ในหมวด 5 แนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ ได้มีการกำหนดไว้ใน มาตรา 83 รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการดำเนินการ ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ฉะนั้นรัฐบาลควรจะต้องถือว่า ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นวาระแห่งชาติ มีความสำคัญยิ่งที่จะต้องนำมาไปเป็นปัจจัยหนึ่งของการกำหนดแผนและนโยบาย รวมทั้งโครงการต่างๆของรัฐ ในระหว่างการดำเนินโครงการก็จะต้องมีความระมัดระวังอย่างยิ่งให้มีธรรมาภิบาล ในการบริหารจัดการอย่างเคร่งครัด จากนั้นการดำเนินงานตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่จะได้ผลดีนั้นจะต้องเริ่มต้นที่ การปลูกจิตสำนึกในระดับปัจเจกบุคคลให้น้อมนำมาไปใช้เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิตของตนเองก่อนอย่างลึกซึ้ง นักการเมืองและข้าราชการระดับสูงทั้งหลาย ที่เป็นตัวอย่างของสังคม จะต้อง ทำให้อู อยู่ให้เห็น ไม่กระทำตนในลักษณะ แม่ปูสอนลูกปู โดยเฉพาะการทุจริตหรือราษฎร์บังหลวงในรูปแบบต่างๆ รัฐบาลจะต้องเร่งรีบขจัดให้หมดสิ้นไปอย่างจริงจัง บุคคลชั้นสูงในสังคมต้องประพฤติปฏิบัติให้เห็นเป็นตัวอย่างที่ดี การแสดงตนอย่าง โอ้อำ หูหรา แสดงความร่ำรวย เป็นตัวอย่างที่เลวในสังคม โดยเฉพาะเยาวชนชอบตามอย่างคนมีชื่อเสียงบทความนี้จะขยายความในรายละเอียดเฉพาะในหนทางปฏิบัติสำหรับการเผยแพร่ให้แก่ประชาชนทั่วไป ที่ยังพึ่งตนเองไม่ได้ ที่ยังเข้าไม่ถึงและเรียนรู้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงดีพอ (อรุณ พร้อมเทพ.2552 : 4-6)

3.3.4 เศรษฐกิจชุมชนที่ยั่งยืนโดยยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทาน เศรษฐกิจพอเพียง “ปรัชญาหรือฐานคิดเพื่อระบบเศรษฐกิจใหม่ที่มั่นคง” ดังนี้ เศรษฐกิจพอเพียง 1 “เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่

ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะรูปแบบ การพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมี ผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน” เศรษฐกิจพอเพียง 2 “ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอนและขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของ คนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริตและให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มี สติปัญญาและความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี” (พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540) เศรษฐกิจ พอเพียง 3 “การเป็นเสือนั้นมันไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เราพออยู่พอกิน แบบพอมีพอกิน” หมายความว่า อุ้มชูตัวเองได้ให้มีพอกเพียงพอกับตัวเอง อันนี้เคยบอกว่า ความพอเพียงนี้ไม่ได้หมายความว่าทุก ครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัวเอง จะต้องทอผ้าใส่ให้ตัวเอง อย่างนั้นมันเกินไป แต่ว่าใน หมู่บ้านหรือในอำเภอจะต้องมีความพอเพียงพอสมควร บางสิ่งบางอย่างที่ผลิตได้มากกว่าความ ต้องการก็ขายได้ แต่ขายในที่ไม่ห่างไกลเท่าไร ไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก (พระราชดำรัส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540) และ เศรษฐกิจพอเพียง 4 “ถ้าสามารถที่จะเปลี่ยนให้กลับเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง ไม่ต้องทั้งหมด แม้จะไม่ถึงครึ่งอาจจะ เศษหนึ่งส่วนสี่ ก็สามารถที่จะอยู่ได้” การแก้ไขจะต้องใช้เวลา ไม่ใช่ง่าย ๆ โดยมากคนใจร้อน เพราะเดือดร้อน แต่ถ้าทำตั้งแต่เดี๋ยวนี้ก็สามารถที่จะแก้ไขได้ (พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540) (เสรี พงศ์พิศ. 2546 : 61-63)

จากพระราชดำรัสดังกล่าว เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง เศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตัวเอง (Relative Self-sufficiency) อยู่ได้โดยไม่เดือดร้อน โดยต้องสร้างพื้นฐานของเศรษฐกิจของตนเอง ให้ดีเสียก่อน คือ ตั้งตัวให้มีความพอกินพอใช้ ไม่ใช่มุ่งหวังแต่ทุ่มเทสร้างความเจริญ ยกเศรษฐกิจ ให้รวดเร็วแต่เพียงอย่างเดียว เพราะผู้ที่มีอาชีพและฐานะเพียงพอที่จะพึ่งตนเองย่อมสามารถสร้าง ความเจริญก้าวหน้าและฐานะทางเศรษฐกิจขั้นสูงไปตามลำดับต่อไปได้ ซึ่งรูปแบบการพัฒนา เศรษฐกิจแบบพอเพียงสำหรับเกษตรกรนั้น มีการปฏิบัติตามขั้นตอน ทฤษฎีใหม่ของพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ประกอบด้วย 3 ขั้น คือ ขั้น 1 ผลิตเพื่อใช้บริโภคในครัวเรือน ในระดับชีวิตที่ ประหยัด ทั้งนี้ต้องมีความสามัคคีในท้องถิ่น ขั้น 2 รวมกลุ่มเพื่อการผลิต การตลาด ความเป็นอยู่

สวัสดิการ การศึกษา สังคม และศาสนา และชั้น 3 ร่วมมือกับองค์กรภายนอกในการทำธุรกิจและพัฒนาคุณภาพชีวิต ทั้งนี้ทุกฝ่ายจะต้องได้รับประโยชน์ โดยการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในลักษณะเศรษฐกิจพอเพียงจึงเป็นการใช้คนเป็นเป้าหมายและเน้นการพัฒนาแบบองค์รวม หรือการพัฒนาอย่างบูรณาการ ทั้งด้านเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อม การเมือง ฯลฯ โดยใช้พลังงานทางสังคมขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาในรูปของกลุ่ม เครือข่าย หรือประชาสังคม กล่าวคือ เป็นการผนึกกำลังของทุกฝ่ายในลักษณะพหุภาคี ประกอบด้วยภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน (สุเมธ ตันติเวชกุล. 2544 : 284-291)

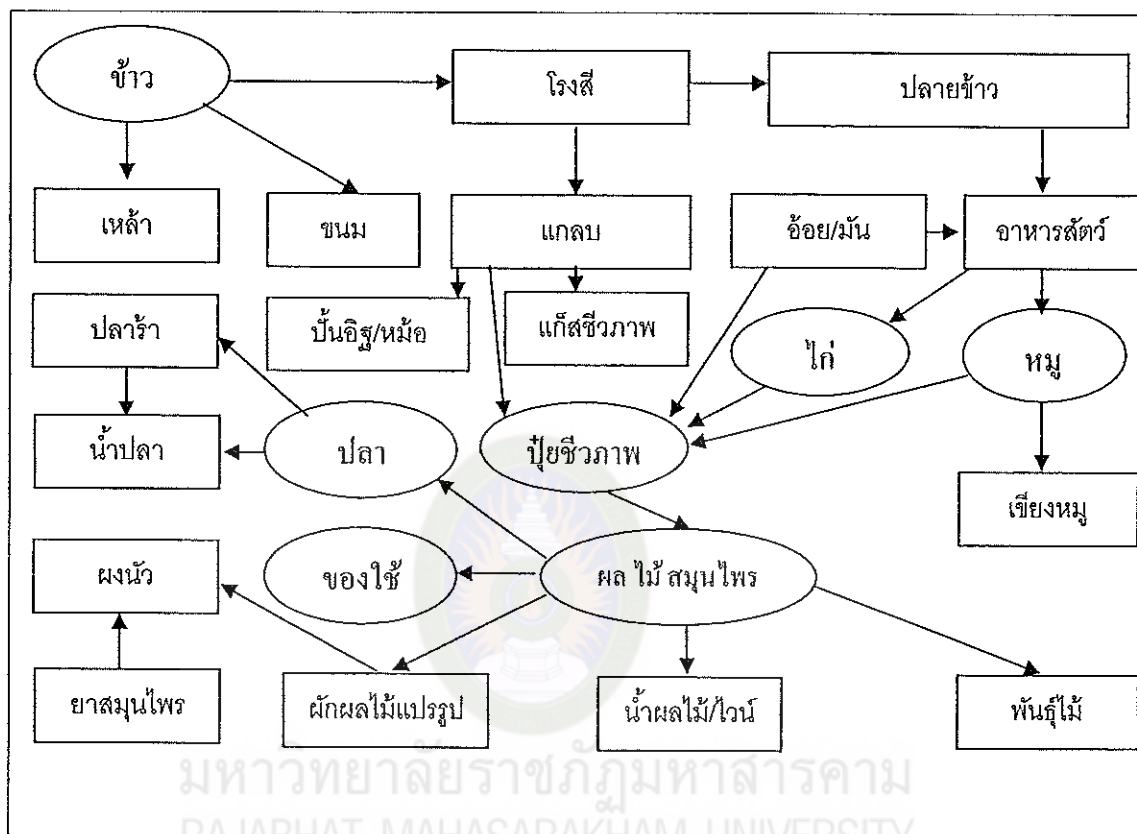
แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง ตามแนวพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยังได้ถูกนำมาใช้เป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาและการบริหารประเทศในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2547 : 25) โดยยึดหลักสายกลางซึ่งมีลักษณะเด่นประการหนึ่งคือ การดำเนินการพัฒนานั้นต้องตกถึงมือประชาชนระดับล่างโดยตรง เพื่อเป็นการบรรเทาปัญหาเฉพาะหน้า ของประชาชนในชนบทให้สามารถพออยู่พอกิน ในสภาวะที่ประเทศต้องประสบกับภาวะวิกฤตเศรษฐกิจอย่างรุนแรงเช่นนี้ ในขณะเดียวกันก็เป็นการปูพื้นฐานไว้สำหรับให้มีการอยู่ดีกินดีในอนาคตต่อไป ทั้งนี้ ประเวศ วะสี (2542 : 68) ยังได้ชี้ให้เห็นว่าแนวคิดรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจพื้นฐาน เศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจพอเพียงตลอดจนความหลากหลายทางเศรษฐกิจให้เป็นฐานเศรษฐกิจเพื่อรองรับแรงงานภายในหมู่บ้าน ซึ่งถือเป็นยุทธศาสตร์ที่จะก่อให้เกิดการกระจายรายได้ การออมเพื่อการลงทุนจึงเท่ากับเป็นการสร้างความเข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองไปพร้อมๆ กันอีกด้วยเมื่อเศรษฐกิจภายในหมู่บ้านเข้มแข็งแล้วจึงค่อยขยายการพัฒนาไปสู่เศรษฐกิจ เพื่อการค้าในระดับนานาชาติต่อไป

จากที่กล่าวมานั้นส่วนใหญ่จะเป็นการมองระบบเศรษฐกิจในเชิงมหภาค ซึ่งจะแตกต่างจากเศรษฐกิจฐานรากในระดับชุมชน และองค์ประกอบการวัดด้านเศรษฐกิจของชุมชน ซึ่ง สมพันธ์ เตชะอธิก (2544 : 18) ได้เสนอตัวชี้วัดความยั่งยืนของเกษตรกรรมในด้านเศรษฐกิจคือมีแหล่งอาหารที่พอเพียง มีความเป็นอยู่ที่ดี ลดรายจ่าย มีทุนสะสมและผ่อนภาระหนี้สินจากรายได้ ในการทำเกษตรกรรมที่ยั่งยืน เกษตรกรมีงานทำ ไม่ย้ายถิ่นไปทำงานที่อื่นๆ ส่วน จิรศักดิ์ ปลาลีพงศ์พันธุ์ (2545 : 211) ได้สร้างดัชนีชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนในมิติด้านเศรษฐกิจประกอบด้วย ความพอเพียงของรายได้กับค่าใช้จ่าย การมีเงินออม การชำระหนี้สิน การวางแผนอนาคตการใช้เงิน การมีอาชีพเสริม ความพอใจในรายได้และความพอใจในอาชีพ หน้าที่การงาน และณัฐพล ชันธิไชย (2548 : 11) ได้นำเสนอแนวคิดรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองที่สอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาการพึ่งพาตนเองของ TERMS ว่าการพัฒนาชนบท ควรเน้นที่

การแก้ปัญหาความยากจนเพราะถือเป็นกลยุทธ์ที่มุ่งเน้นการปรับปรุงมาตรฐานการดำรงชีวิตของประชาชนในชนบท หรือชุมชนให้สูงขึ้นซึ่งมีแนวทางที่สำคัญ 4 ประการ คือ ประการแรก มุ่งกระจายรายได้ให้เป็นธรรมมากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มคนยากจน และคนในพื้นที่ยากจนหนาแน่น โดยการยกระดับรายได้ต่อหัวให้สูงขึ้นมาเหนือเส้นแห่งความยากจน ประการที่สอง การสร้างโอกาสให้ประชาชนเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตและการมีงานทำ ประการที่สาม ต้องมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมกรบวิโคคและการลงทุนที่เอื้อประโยชน์แก่คนยากจน โดยการถ่ายเททรัพยากรการลงทุนไปสู่กลุ่มคนยากจน แต่ก็ยังคงเน้นให้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจไว้ไม่เปลี่ยนแปลง และประการที่สี่ มุ่งที่จะแก้ไขปัญหาความล่าช้าและความไร้ประสิทธิภาพของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้ร่วมกันแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ อย่งไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าวิธีการพัฒนาแบบนี้ยังพบกับความยุ่งยากหลายประการ กล่าวคือ การกำหนดเป้าหมายกลุ่มยากจนและการขาดแคลนงบประมาณซึ่งสืบเนื่องมาจากปัญหาการให้คำจำกัดความว่า ความยากจน คืออะไร และจะทำการวัดเพื่อจำแนกคนออกเป็นคนยากจนและไม่ยากจนได้อย่างไร ในประเทศกำลังพัฒนา นั้น การจัดความยากจนสมบูรณ์เป็นสิ่งที่ควรถือเป็นเรื่องสำคัญมากกว่าความยากจนสัมพัทธ์ กลุ่มเป้าหมายของการพัฒนา ได้แก่ กลุ่มบุคคลที่ไม่สามารถสนองตอบในเรื่องดังกล่าว การกำหนดความหมายของความยากจนและแนวทางพัฒนาที่ชัดเจน จะทำให้สามารถกำหนดประชากรเป้าหมายได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ทั้งยังจะช่วยแก้ปัญหาในเรื่องการขาดแคลนงบประมาณได้ส่วนหนึ่งด้วย

ระบบเศรษฐกิจชุมชนเกิดจากความคิดและความตั้งใจที่จะ “จัดระเบียบ” การกิน การอยู่ การทำงานของชุมชนใหม่ จัดการโดยการทำกินเองใช้เองในส่วนที่ทำได้ เชื่อมโยงกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้สัมพันธ์กันแบบเกือกูล (Cluster) อย่างน้อยในสี่หัวข้อ คือ ข้าว อาหาร สมุนไพร ของใช้ในการเกษตร เช่น ฝ้าย ซึ่งถ้าหากจัดการแบบเชื่อมโยงหรือเกือกูลจะเกิดกิจกรรมอื่นๆ ตามมาอีกมากมายทำให้เกิดโรงสี ปลายข้าว รำ แกลบ อ้อย มัน อาหารสัตว์ แก๊สชีวภาพ เชียงหมู พันธุ์ไม้ น้ำผลไม้ ไวน์ เหล้า ยาสมุนไพร แชมพู น้ำยาล้างจาน สบู่ น้ำยาซักผ้า น้ำปลา ปลา ร้า ผงชูรส และอื่นๆ แล้วแต่ชุมชนอยากจะทำเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองของเครือข่ายในท้องถิ่นเป็นหลัก ไม่ได้เอาตลาดใหญ่เป็นเป้าหมาย นอกจากจะมีผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพที่สามารถนำไปแข่งขันในตลาดใหญ่ได้ การเชื่อมโยงระหว่างกิจกรรมทางเศรษฐกิจเหล่านี้ก่อให้เกิดผลทวีคูณ เพราะเป็นกิจกรรมที่เสริมกัน ไม่ใช่แยกจากกัน หลายกิจกรรมเกิดขึ้นใหม่เพื่อเสริมกิจกรรมเดิม เช่น ปลูกมันสำปะหลัง ปลูกข้าวโพด ปลูกถั่วเพื่อทำอาหารสัตว์ เลี้ยงหมู เลี้ยงไก่ ไม่ได้ปลูกแล้วเอาไปขายพ่อค้าอย่างที่หลายคนเคยทำ ปลูกอ้อยก็ไม่ได้ปลูกเพื่อเอาไปขายโรงงาน แต่ทำน้ำอ้อยน้ำตาลทรายแดงเป็นอาหารสุขภาพในชุมชน และเอาไปทำปุ๋ยชีวภาพ โดยที่

การวางแผนการผลิตและบริโภคไปพร้อมกันเช่นนี้ทำให้ไม่มีอะไรเหลืออะไรขาดเป็นระบบ เศรษฐกิจพอเพียง คือ พอดี ไม่เหลือ ไม่ขาด (เสรี พงศ์พิศ. 2546 : 74 -75) ดังแสดงแผนภาพ ที่ 7

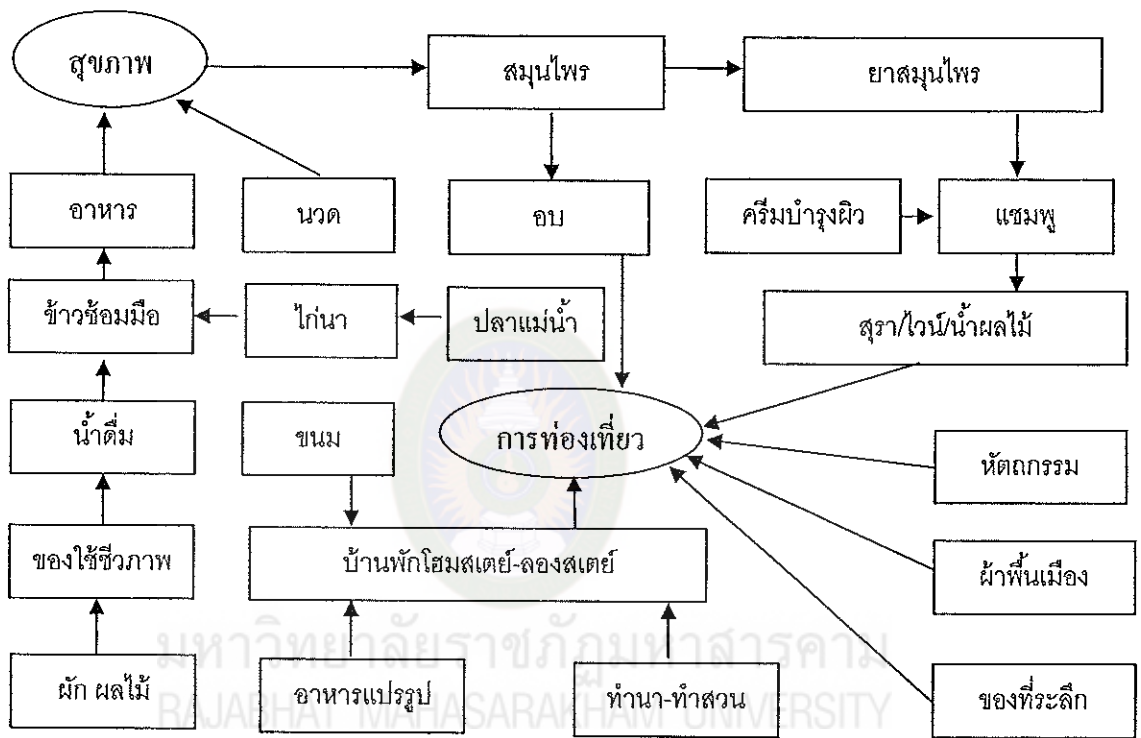

แผนภาพที่ 7 เศรษฐกิจชุมชนชนนิกพลั่ง

ที่มา : วิธีทำและวิธีคิดเศรษฐกิจชุมชน (เสรี พงศ์พิศ. 2546 : 75)

ตัวอย่างหนึ่งของสุขภาพ-การท่องเที่ยว (Cluster) หรือ “ชุด” เศรษฐกิจเกี่ยวเนื่อง ซึ่งกิจกรรมต่างๆ เกี่ยวเนื่องแบบเกี่ยวเนื่องกัน เสริมกัน สนับสนุนกัน คือ เรื่องสุขภาพและการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นอะไรที่คนทั่วโลกกำลังแสวงหา ประเทศไทยมีศักยภาพสูงมากที่จะพัฒนาประเทศ โดยอาศัย “ทุน” ทางธรรมชาติและทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ มีความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สะท้อนความสัมพันธ์อันดีกับธรรมชาติในการตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ อยู่ในการจัดการสนองตอบความฝันของผู้คนจากประเทศต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศจากตะวันตก ยุโรป สหรัฐอเมริกา ที่โยหยาธรรมชาติ อยากอยู่ใกล้ธรรมชาติ ทุ่งนา ป่า เขา วิถีชุมชนที่สัมพันธ์อยู่กับธรรมชาติ ทำอย่างไรให้อาหารที่ปลอดภัย ปลอดภัยสารเคมี ข้าว

ผักผลไม้ อาหารท้องถิ่น ทั้งที่ผลิตเอง และจากธรรมชาติ การทำของใช้ เช่น แชมพูจากสมุนไพร การอบสมุนไพร การนวด การดำข้าวหรือสีข้าวมือหมุนแบบโบราณ ทำให้ได้ ออกกำลังกายและ ได้ข้าวที่มีสารอาหาร การประกอบอาชีพต่างๆ ในแต่ละชุมชน โดยเฉพาะการทำเกษตรแบบ ผสมผสาน เกษตรธรรมชาติ การแปรรูปอาหาร (เสรี พงศ์พิศ. 2546 : 76) ดังแสดงแผนภาพ ที่ 8

แผนภาพที่ 8 สุขภาพ-การท่องเที่ยว

ที่มา : วิธีทำและวิธีคิดเศรษฐกิจชุมชน . (เสรี พงศ์พิศ. 2546 : 76)

เศรษฐกิจชุมชนที่มีเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาได้จำกัดแต่เพียงการผลิตเพื่อกินเพื่อใช้ในครอบครัวหรือในชุมชนเท่านั้น แต่เป็นการจัดระบบระเบียบการผลิต การบริโภค การลงทุน การดำเนินการใหม่ เริ่มจากการสร้างรากฐานให้มั่นคงมีกินมีใช้ให้พอเพียงเสียก่อน แล้วจึงนำส่วนที่เหลือออกไปสู่ตลาดภายนอก ทำเช่นนี้ หากแม่นยำไม่ได้ก็ไม่ขาดทุนหรือลุ่มจมเหมือนที่ผ่าน มาซึ่งชาวบ้านมักประสบผลผลิตเพื่อขายในตลาดกว้าง ซึ่งตนเองไม่มีความชำนาญ ไม่มีขีดความสามารถ ในการแข่งขันในแทบจะทุกด้าน ที่สุดท้ายขายไม่ได้ ขาดทุน จึงเป็นเรื่องสำคัญและจำเป็นที่ชุมชน จะแยกแยะการผลิต การบริโภค การจัดการต่างๆ ให้ชัดเจนว่า อะไรที่ทำกินทำใช้ในครัวเรือน ในชุมชน อะไรที่มีมากเกินความจำเป็นจะจัดการอย่างไร แบบที่ทำเพื่อกินเพื่อใช้เรียกว่า “พอเพียง”

แบบที่ทำเพื่อนำออกสู่ตลาดในชุมชน ระหว่างชุมชนและตลาดใหญ่ (ตามศักยภาพของผลิตภัณฑ์) เรียกว่า “ก้าวน้ำ” เศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองพอเพียงในระดับครอบครัวมีตัวอย่าง คือ การปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ สมุนไพรไว้กินเองใช้เอง หมักน้ำปลากินเอง ทำแชมพูใช้เอง เป็นต้น ถ้าเป็นแบบก้าวน้ำก็ คือ การทำเกษตรผสมผสาน ปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ปลูกยาง ปลูกข้าวหอมมะลิ เลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจ เช่น ไก่ หมู ปลา การทำอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ หัตถกรรมที่ต้องใช้ฝีมือ การนวด การดูแลสุขภาพ การท่องเที่ยว โฮมสเตย์ เป็นต้น

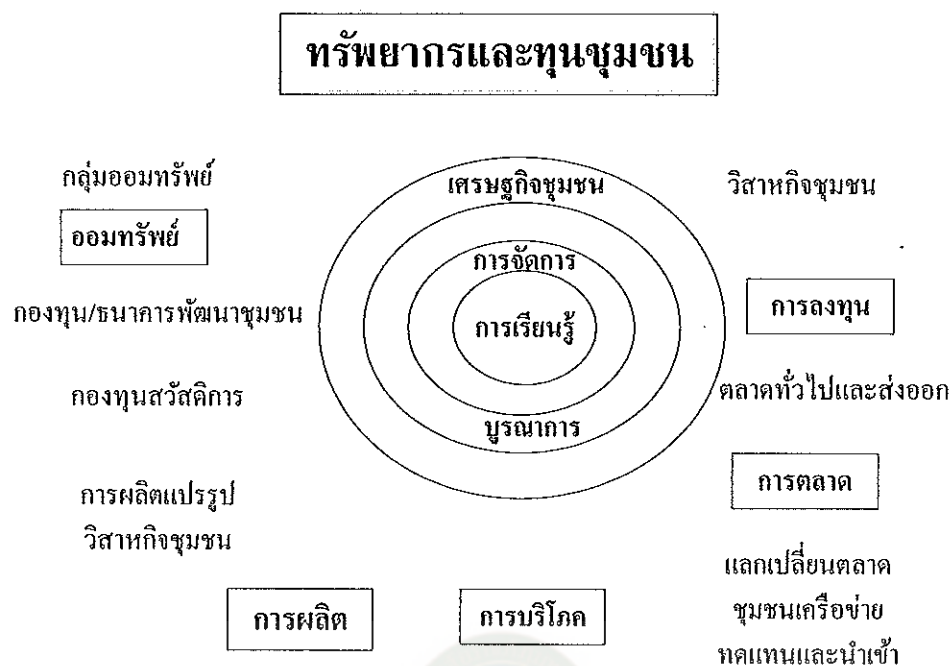
ในระดับชุมชนและเครือข่าย เศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองพอเพียงมีตัวอย่าง คือ การผลิตเพื่อบริโภคในชุมชนและเครือข่าย เช่น โรงงานน้ำปลา โรงสีข้าว โรงงานปุ๋ยชีวภาพ โรงงานอาหารสัตว์ กลุ่มออกทรัพย์ เป็นต้น เศรษฐกิจชุมชนระดับก้าวน้ำ ที่ออกสู่ตลาดกว้าง เช่น โรงงานแปรรูปยาง โรงงานแป้งขนมจีน โรงสี การผลิตข้าวอินทรีย์ การทำปุ๋ยชีวภาพ การท่องเที่ยวนิเวศและโฮมสเตย์ ธนาคารชุมชน การนวด และการดูแลสุขภาพด้วยสมุนไพรและแผนไทย เป็นต้น

ในระดับชุมชนและเครือข่ายจะต้องมีการจัดการอย่างเป็นระบบและทำให้เกิดความเชื่อมโยงระหว่างกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้เป็นการผลิตแบบผนึกพลัง (Synergy) และการจัดการแบบเกื้อกูล (Cluster) เพื่อประสิทธิภาพในการผลิตและการจัดการที่สำคัญที่สุดในภาพนี้ คือ บรรทัดสุดท้ายนอกกรอบ “ข้อมูล ความรู้ แผนแม่บทชุมชน” ซึ่งเป็นพื้นฐาน เป็นหัวใจสำคัญที่ก่อให้เกิดระบบเศรษฐกิจชุมชน ปราศจากทั้งสามอย่างก็จะไม่เกิดระบบเศรษฐกิจชุมชนเพราะไม่มีฐานข้อมูล ฐานความรู้ หรือแผน จะมีแต่ฐานความรู้สึก ฐานความอยาก ความต้องการ การเลียนแบบ และไม่มีกรอบ ไม่มีการเชื่อมโยงผนึกพลัง จะมีแต่การทำอะไรเป็นเรื่อยๆ อย่างๆ โคดเดียมเพื่อหวังรวยหวังกำไร (เสรี พงศ์พิศ. 2546 : 78-80) ดังแสดงแผนภาพที่ 9

ระดับและ ขั้นตอนการ พัฒนา	เศรษฐกิจชุมชน		ลักษณะการจัดการ
	พึ่งตนเอง	ก้าวหน้า	
ครอบครัว	<ol style="list-style-type: none"> ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ สมุนไพร ไม้กินใช้เอง หมักน้ำปลากินเอง ทำยาสมุนไพรใช้เอง 	<ol style="list-style-type: none"> เกษตรผสมผสาน พืชสัตว์เศรษฐกิจ อุตสาหกรรมในครัวเรือน นวดสมุนไพร ดูแลสุขภาพ ท่องเที่ยว โฮมสเตย์ 	ลดรายจ่าย เพิ่มรายได้
ชุมชนและเครือข่าย	<ol style="list-style-type: none"> โรงงานน้ำปลา โรงสีข้าวชุมชน โรงงานปุ๋ยชีวภาพ โรงงานอาหารสัตว์ กลุ่มออมทรัพย์ 	<ol style="list-style-type: none"> โรงงานแปรรูปยาง แป้งขนมจีน โรงสีข้าวชาวนาข้าวอินทรีย์ โรงงานอาหาร สัตว์ ปุ๋ย ชีวภาพ ท่องเที่ยววิถีโฮม-ลงสเตย์ นวดสมุนไพร ผลิตภัณฑ์สุขภาพ ธนาคารชุมชน (ระดับเครือข่าย) 	ระบบวิสาหกิจชุมชน ระบบออม-ทุนระบบ สวัสดิการระบบ สุขภาพชุมชนระบบ สิ่งแวดล้อม

แผนภาพที่ 9 กรอบเศรษฐกิจชุมชนพอเพียงและก้าวหน้า
ที่มา : วิธีทำและวิธีคิดเศรษฐกิจชุมชน . (เสรี พงศ์พิศ. 2546 : 79)

ระบบเศรษฐกิจชุมชนเป็นการจัดการทรัพยากรและทุนของชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ ตั้งแต่ การผลิต การบริโภค การตลาด การลงทุน การออม และการจัดสวัสดิการ ซึ่งทั้งหมดจะต้องค่อยๆ เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสม เรียนรู้จากผู้รู้ เรียนรู้จากประสบการณ์ของตนเอง เรียนรู้เพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ในการดำเนินการ ไม่ใช่เรียนรู้แต่สูตรสำเร็จ เลียนแบบคนอื่น การเรียนรู้และการจัดการเป็นหัวใจของการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน เป็นหลักประกันให้เกิดระบบที่มั่นคงและยั่งยืน ดังแสดงแผนภาพที่ 10

แผนภาพที่ 10 ระบบการจัดการทรัพยากรและทุนชุมชน

ที่มา : วิธีทำและวิธีคิดเศรษฐกิจชุมชน . (เสรี พงศ์พิศ. 2546 : 75)

4. แนวคิดในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ในรอบหลายปีที่ผ่านมา สังคมวิชาการไทยจะตื่นตัวมากกับรูปแบบการวิจัยแบบใหม่ที่ได้รับการเสนอขึ้นมาทดแทนกระบวนทัศน์ของการวิจัยแบบดั้งเดิมที่เน้นตัวผู้วิจัยเป็นศูนย์กลาง (Researcher Centric) ของการวิจัย หรือการวิจัยในปัญหาหรือเพื่อหาข้อเสนอแนะในการปรับปรุงพัฒนาเรื่องหนึ่งเรื่องใด เกิดจากความสนใจของนักวิจัยเป็นด้านหลัก อันส่งผลให้ผลงานวิจัยที่มีอาจปฏิเสธได้ว่าใช้ความพยายามและงบประมาณจำนวนไม่น้อย เกิดภาวะเสียเปล่าในแง่ที่ไม่อาจตอบสนองหรือเอื้อให้เกิดการแก้ไขปัญหาย่างแท้จริง

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นรูปแบบของการวิจัยแบบใหม่ ที่ประยุกต์และเป็นการรวมเอาแนวความคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) กับการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research) มาผสมผสานเข้าด้วยกัน โดยเป็นการวิจัยที่เกิดขึ้นจากความคิดที่ว่า การวิจัยเป็นกิจกรรมทางสังคมที่จะต้องใช้ทรัพยากรของสังคมในการศึกษา จึงเป็นสมบัติของสังคม และเป็นการกระทำที่มุ่งหมายจะให้ประโยชน์หรือเป็นการรับใช้สังคม ด้วยเหตุนี้การวิจัยจึงควรคำนึงถึงผลประโยชน์สูงสุด และการวิจัยที่จะให้ผลประโยชน์สูงสุดนั้น ย่อมเป็นการวิจัยเพื่อพัฒนา

(Research for Development) หรือการวิจัยพัฒนา (Research and Development) โดยที่การพัฒนาและการเป็นหุ้นส่วนจะต้องเดินทางร่วมกัน ดังนั้น ทุกคนจะต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ทุกขั้นตอนอย่างมีเสรีและเป็นประชาธิปไตย โดยจุดที่แตกต่างกันของงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับงานวิจัยแบบมีส่วนร่วมก็คือ การวิจัยแบบมีส่วนร่วมนั้น เป็นการวิจัยที่เน้นในมิติของการเก็บข้อมูล แต่การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการประยุกต์หาวิธีการแก้ไขปัญหาไปพร้อม ๆ กัน หรือกล่าวได้ว่ามีการแสวงหาแนวความคิดและแนวทางในการแก้ไขปัญหามาและทรัพยากรที่ผู้ถูกวิจัยมีอยู่เพื่อช่วยในการแก้ไขปัญหามา

นักวิชาการบางกลุ่มมีความเชื่อว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบปลดปล่อยให้เป็นอิสระ (Emancipatory Action Research ; EAR) ซึ่งในวงวิชาการแล้วจัดว่าเป็นรูปแบบเดียวของการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่บริสุทธิ์ เนื่องจากการเน้นการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จึงมักใช้สถิติเชิงพรรณนาอย่างง่าย (Simple Descriptive Statistics) และการวิเคราะห์เชิงพรรณนาหรือการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) ในการอธิบายข้อมูล และใช้เทคนิคการรวบรวมข้อมูลทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ โดยพบว่า นักวิจัยจำนวนไม่น้อยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยตามแนวคิดของ เคมมิสและแมกแทกการ์ท (Kemmis and McTaggart) ในผลงานเรื่อง “The Action Research Planner (1988)” เป็นวิธีหลักของการวิจัย

การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research ; AR) มีลักษณะสำคัญเป็นการวิจัยเชิงทดลองที่ไม่มีการควบคุมตัวแปรแทรกซ้อน โดยมุ่งนำผลการวิจัยมาใช้เพื่อแก้ไขปัญหามาพัฒนา หรือปรับเปลี่ยนการดำเนินงานขององค์กร หน่วยงานหรือชุมชน ซึ่งอาจกระทำโดยผู้วิจัยฝ่ายเดียวหรือบุคคลฝ่ายต่าง ๆ มาร่วมหรือไม่ก็ได้ การวิจัยแบบนี้ หลายมหาวิทยาลัยได้นำมาใช้ยกตัวอย่าง ได้แก่ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ได้กำหนดให้เป็นรูปแบบหลักรูปแบบหนึ่งของการทำวิทยานิพนธ์ (Thesis) และการค้นคว้าอิสระ (Independent Study ; IS) ของนักศึกษา เพื่อให้ผลของงานวิจัยตอบสนองให้เกิดการพัฒนาในหน้าที่การงานของผู้ทำวิจัยในฐานะที่เป็นผู้ปฏิบัติงาน

การวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research ; PR) เป็นงานวิจัยที่บุคคลหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมการวิจัย อันประกอบด้วย การวิเคราะห์ปัญหา การเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ผลและสรุปรายงานการวิจัย โดยอาจจะไม่ได้ทำเพื่อมุ่งแก้ไขปัญหามาหรือพัฒนางานขององค์กรหรือหน่วยงานในชุมชนเป็นด้านหลัก

4.1 ความหมายการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วม (Participation) เป็นผลมาจากการเห็นพ้องกันในเรื่องของความ ต้องการและทิศทางของการเปลี่ยนแปลงและความเห็นพ้องต้องกัน จะต้องมีการเกิดความคิด ริเริ่ม โครงการเพื่อการปฏิบัติ เหตุผลเบื้องต้นของการที่มีคนมารวมกันได้ควรจะต้องมีการตระหนัก ว่า การปฏิบัติการทั้งหมดหรือการกระทำทั้งหมดที่ทำโดยกลุ่มหรือในนามกลุ่มนั้น กระทำผ่าน องค์การ (Organization) ดังนั้นองค์การจะต้องเป็นเสมือนตัวนำให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงได้ (ยุพาพร รูปงาม. 2545 : 5)

การมีส่วนร่วม คือ ทรัพยากรในการบริหารที่เป็นส่วนของบุคคลในแต่ละระดับการ ปฏิบัติมีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผน การจัดองค์กร การสั่งการ และควบคุมการปฏิบัติในแต่ละ ส่วนๆ อย่างเต็มความสามารถ ทั้งในทิศทางเพื่อการปฏิบัติด้านเดียว หรือการนำเสนอซึ่งความคิด ในการดำเนินการตามกระบวนการนั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง

ดังนั้นการมีส่วนร่วม หมายถึง การที่แต่ละองค์กรมีความเห็นพ้องในเรื่องเดียวกัน และ ได้ใช้ทรัพยากรของแต่ละองค์กรอย่างเต็มความสามารถ เพื่อการปฏิบัติในทิศทางเดียวกัน เพื่อให้ บรรลุสำเร็จร่วมกันในวัตถุประสงค์ที่มีร่วมกัน

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี ใช้คำว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติ (Action Research) เป็นระเบียบ วิธีสำหรับเรียนรู้จากประสบการณ์ เสนอโดยนักจิตวิทยาสังคม คูลท์ เลวิน (Kurt Lewin. 1984) รวมถึงวิธีสร้างและจัดการความรู้ในลักษณะของการสอบถาม (Inquiry) ประกอบด้วยเส้นเวียนกัน หอย (Spiral) ของกิจกรรมตั้งแต่ขั้นตอนการวางแผน (Planning) การปฏิบัติ (Acting) การสังเกตผล (Observing) และการประเมินสะท้อนกลับ (Reflecting) โดยจะมีการกระทำซ้ำกิจกรรมในเส้นเวียน กันหอยทั้งหมด จนกว่าจะบรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่นั้น

วิธีการแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการ มาจากคำว่า “การปฏิบัติ” (Action) และ “การวิจัย” (Research) ที่เกี่ยวข้องกับวิธีการทำงานร่วมกัน การตกลงใจร่วมกัน การพัฒนาปรับปรุงร่วมกันของ กลุ่มผู้ปฏิบัติงานในงานนั้นๆมากกว่าการอาศัยผู้เชี่ยวชาญจากภายนอก และ โดยอาศัยคุณสมบัติของ นักวิจัยที่แตกต่างกับการวิจัยแบบอื่นที่มีอาศัยเครื่องมือการวิจัยและความเห็นของกลุ่มตัวอย่างเป็น สิ่งสำคัญ

Action Research เน้นการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพมิใช่เพียงเก็บข้อมูล โดยการส่ง แบบสอบถามความคิดเห็นกับกลุ่มตัวอย่างแต่อย่างเดียวนั้น มีการเก็บข้อมูลหลายวิธี เช่น การสัมภาษณ์ การสังเกต การอภิปรายกลุ่ม (เล็กและใหญ่) การศึกษาค้นคว้าด้วยการวิเคราะห์เอกสารและการ สนทนากลุ่ม (Focus Group)

กมล สดประเสริฐ (2540 : 8) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Photosynthetically active radiation ; PAR) คือ การวิจัย ค้นคว้า และหาความรู้ตามหลักการของการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์แบบเดิมๆ ต่างกันเพียงแต่ว่า PAR นั้นมีวัตถุประสงค์มุ่งไปที่การแก้ปัญหาในการพัฒนาและเป็นการวิจัยที่ดำเนินไปด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชนผู้ร่วมงานรวมทั้งในกระบวนการวิจัย และในการมีหุ้นส่วนใช้ประโยชน์ของการวิจัย” ซึ่งสอดคล้อง

สุภาวค์ จันทวานิช (2547 : 67) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) หมายถึง วิธีการที่ให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมวิจัย เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการวิจัย นับตั้งแต่การกำหนดปัญหา การดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนหาแนวทางในการแก้ปัญหาหรือส่งเสริมกิจกรรม (<http://www.ru.ac.th/>) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยที่นำแนวคิด 2 ประการมาผสมผสานกันคือการปฏิบัติการ(Action) ซึ่งหมายถึงกิจกรรมที่โครงการวิจัยจะต้องดำเนินการ และคำว่า การมีส่วนร่วม (Participation) อันเป็นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องของทุกฝ่ายที่เข้าร่วมกิจกรรมวิจัย ในการวิเคราะห์สภาพปัญหาหรือสถานการณ์อันใดอันหนึ่ง แล้วร่วมในกระบวนการตัดสินใจ และการดำเนินการจนกระทั่งสิ้นสุดการวิจัย โดยมีความหมายถึง วิธีการที่ให้ผู้ถูกวิจัยหรือชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัย เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมวิจัย นับตั้งแต่การระบุปัญหาของการดำเนินการ การช่วยให้ข้อมูล และการช่วยวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนช่วยหาวิธีแก้ไขปัญหาหรือส่งเสริมกิจกรรมนั้น ๆ ซึ่งในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ข้อมูลจากการทำวิจัยทุกชั้นตอนชาวบ้านเป็นผู้ร่วมกำหนดปัญหาของชุมชนและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา กระบวนการวิจัยจึงดำเนินไปในลักษณะของการแลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างชาวบ้านกับผู้วิจัย เพื่อให้ได้ข้อสรุปเป็นขั้น ๆ ส่วนกระบวนการสังเคราะห์ข้อมูลเป็นไปในเชิงการวิภาษ (Dialectic) ซึ่งชาวบ้านจะค่อย ๆ เรียนรู้ด้วยตัวเอง และด้วยวิธีการวิจัยเช่นนี้ ข้อมูลที่ได้จึงมีความชัดเจน สะท้อนความคิดอ่าน ตลอดจนนิสัยใจคอของชาวบ้าน สะท้อนความต้องการและแบบแผนในการดำเนินชีวิตของเขา การวิจัยแบบนี้จึงเป็นวิธีการที่สนับสนุนให้ชาวบ้านหรือตัวแทนในชุมชนเป็นคนสร้างองค์ความรู้ใหม่ให้กับตนเองและชุมชน โดยการศึกษาเรียนรู้หาข้อมูล การศึกษาวิเคราะห์ถึงปัญหา รวมทั้งการแก้ไขปัญหาก็กำลังประสบอยู่ โดยการร่วมกันวางแผน และกำหนดการดำเนินงานตามแผนหรือโครงการ พร้อมทั้งการปฏิบัติตามแผน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการแก้ไขปัญหาก็ถูกต้องตรงตามความต้องการ ประกอบกับการใช้ภูมิปัญญาและทุนที่มีอยู่ในชุมชน การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้ นอกจากจะส่งผลดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ยังช่วยให้เกิดการพัฒนาของผลงานวิจัยและกระบวนการวิจัยในตัวของมันเองอีกด้วย และอีกทางหนึ่งการ

วิจัยยังเป็นส่วนสำคัญในการสร้างองค์ความรู้ให้แก่ประชาชนที่เข้าร่วมกิจกรรมการวิจัย ซึ่งสามารถเป็นผู้นำของการพัฒนาหลักสูตรชุมชนท้องถิ่นอย่างได้ผลและมีประสิทธิภาพอีกด้วย

โดยสรุป ข้อกำหนดของงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้นแตกต่างไปจากแนวคิดของการวิจัยแบบเดิมอยู่มาก แนวคิดในการวิจัยแบบเดิมนั้น ตั้งอยู่บนฐานของปรัชญา ปฏิฐานนิยมเชิงตรรก (Philosophy of Logical Positivism) และพฤติกรรมศาสตร์ (Behavioralism) ซึ่งมีข้อกำหนดว่า นักวิจัยทุกคนจะต้องรักษาความเป็นกลาง (Neutrality) โดยแยกตัวเอง โดยสิ้นเชิงออกจากสิ่งที่ศึกษาเพื่อมิให้เกิดอคติ (Bias) ต่อการศึกษา อันจะทำให้ผลของการศึกษาเที่ยงเบนและไม่น่าเชื่อถือ แต่การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้น เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างนักวิจัย และนักพัฒนาหรือนักปฏิบัติการ (Practitioners) ตลอดกระบวนการศึกษาค้นคว้า

4.2 เกณฑ์การพิจารณาในการใช้การจัดการแบบมีส่วนร่วม

การจัดการแบบมีส่วนร่วม เป็นกลไกของการทำงานที่มีลักษณะของความต่อเนื่องที่พิจารณาจากข้อจำกัดสติใจของผู้นำโดยลำดับที่ไม่สนใจรับฟังสารสนเทศใด ๆ จากบุคลากร แต่ในขั้นตรงกันข้ามจะมอบอำนาจการตัดสินใจให้ผู้ตาม หรือกลุ่มผู้ตามทำหน้าที่ในการตัดสินใจ สำหรับในโลกของความเป็นจริงแล้วจะพบว่า มีผู้นำจำนวนเพียงเล็กน้อยที่ใช้สไตล์การบริหารแบบเผด็จการหรือมอบอำนาจให้ลูกน้องอย่างสิ้นเชิง ส่วนใหญ่แล้วจะใช้สไตล์การบริหารงานอยู่ในระหว่างกึ่งกลางของข้อจำกัดการจัดการ การศึกษาวิจัยทางด้านจัดการแบบมีส่วนร่วมทั้งในทางสังคมศาสตร์และการจัดการ มีเกณฑ์ที่ยอมรับตรงกันว่า การจัดการแบบมีส่วนร่วมสรุปได้ดังนี้

4.2.1 ผู้ตามมีความพร้อม

4.2.2 ไม่มีเงื่อนไขด้านเวลาเป็นแรงกดดัน

4.2.3 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ตามและผู้นำไม่ถูกจำกัดเพราะภาระงานและ

สภาพแวดล้อม

4.2.4 ผู้นำจะต้องมีความพร้อม

4.2.5 กลไกแห่งอำนาจในระดับสูงของหน่วยงาน ให้การสนับสนุนและให้การยอมรับการมีส่วนร่วม

4.2.6 หน่วยงานให้ความสำคัญกับผลประโยชน์สูงสุดที่จะเกิดขึ้นในระยะยาว

เกณฑ์ที่นำเสนอไปแล้วทั้ง 6 ประการ เป็นปัจจัยที่จะชี้วัดว่า ผู้นำที่พร้อมจะมอบหมายอำนาจการจัดการให้บุคลากรได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ย่อมจะเป็นสิ่งที่จะช่วยให้นำไปสู่การวิเคราะห์และให้ข้อเสนอแนะเพื่อการมีส่วนร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

นอกจากเกณฑ์ที่กล่าวถึงข้างต้น ยังมีนักวิชาการ ได้ตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า การเข้าไปมีส่วนร่วมขึ้นอยู่กับลักษณะทางวัฒนธรรมของสังคม กล่าวคือ เป็นที่ยอมรับกันอย่างชัดเจนว่าการจัดการในวัฒนธรรมแบบญี่ปุ่น เป็นวิธีการทำงานที่ประสบความสำเร็จของการมีส่วนร่วมอย่างแยกย่อย ทั้งนี้เพราะว่าวัฒนธรรมของสังคมญี่ปุ่นเน้นการทำงานแบบลงรอยกัน มีความสมานฉันท์ในการตัดสินใจและร่วมกันทำงานแบบเป็นกลุ่มก้อน ซึ่งตรงกันข้ามกับลักษณะทางวัฒนธรรมของฝรั่งเศสที่เป็นวัฒนธรรมแบบปัจเจกชนนิยม มีความแตกต่างกันระหว่างอำนาจของผู้นำและผู้ตาม การเรียกร้องให้ใช้การทำงานแบบมีส่วนร่วมอาจแสดงให้เห็นถึงการไร้ความสามารถของผู้นำ ในขณะที่วัฒนธรรมแบบปัจเจกนิยมในสหรัฐอเมริกาและออสเตรเลีย กลับส่งเสริมให้เกิดการทำงานแบบมีส่วนร่วมอย่างมีประสิทธิภาพและกลไกการทำงานแบบมีส่วนร่วมนับว่าเป็นปัจจัยสำคัญของการทำงานเป็นทีม

4.3 ขั้นตอนการมีส่วนร่วมของการวิจัย

ในขั้นนี้ ปัญหาของการวิจัยมักเป็นประเด็นเกี่ยวกับการเข้าถึงชาวบ้านกลุ่มเป้าหมาย รวมถึงการสื่อสารการทำวิจัยในแง่มุมต่าง ๆ เช่น ขั้นตอนและผลประโยชน์ที่ชาวบ้านจะได้รับของคณะนักวิจัย พึงทำความเข้าใจว่า โดยทั่วไปนั้น งานวิจัยแบบมีส่วนร่วมมักจะเป็น “ของใหม่” ที่ในสายตาของชาวบ้านแล้วชวนให้เข้าร่วมไม่น้อย และชาวบ้านส่วนมากก็มักจะตื่นตัวกับการเข้ามาทำงานเพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาของเขาจากบุคคลหรือหน่วยงานภายนอก แต่กระนั้น ชาวบ้านก็มักจะไม่มีเวลามากนัก การดำเนินกระบวนการวิจัยจึงต้องเป็นไปอย่างกระชับ เพราะยิ่งกระบวนการทอดค้อออกยาวมากเท่าใด การมีส่วนร่วมของชาวบ้านก็จะลดลงไปตามส่วนเท่านั้น นอกเหนือไปจากนี้แล้ว การจัดเวทีที่ถ่ายทอดความเข้าใจและสะท้อนความต้องการของประชาชนที่มีบรรยากาศสบาย ๆ หรือการศึกษาชุมชนประกอบ ยังจะช่วยให้คณะผู้วิจัยได้รับข้อมูลที่กว้างขวางมากขึ้น และบางกรณีจะช่วยให้คณะนักวิจัยสามารถสร้างคำถามที่แหลมคมต่อการกำหนดปัญหาของการวิจัยได้ อีกประการหนึ่ง การขาดความชัดเจนในประเด็นที่ต้องการนำเสนอเพื่อพัฒนาหรือแก้ไขปัญหารวมทั้งการขาดความต่อเนื่องในการมีส่วนร่วมวิจัยของชาวบ้าน ยังอาจส่งผลให้เกิดพฤติกรรมชาวบ้านติดตามผู้นำชุมชน หรือชาวบ้านส่วนใหญ่ในแบบ “ว่ายังงี้ก็ว่าตามกัน” ซึ่งบางกรณีผู้นำชุมชนอาจขาดความเป็นกลางหรือมีแนวโน้มฝักใฝ่ฝ่ายการเมือง กระทั่งส่งผลให้ตัวชาวบ้านตกเป็นเครื่องมือของกลุ่มผลประโยชน์ และการตัดสินใจของชาวบ้าน สร้างความชอบธรรมให้แก่การดำเนินกิจกรรมและโครงการพัฒนาของภาครัฐ

โทวิทซ์ พวงงาม (2545 : 8) ได้สรุปถึงการมีส่วนร่วมที่แท้จริงของประชาชน ในการพัฒนาควรมี 4 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาของแต่ละท้องถิ่น กล่าวคือ ถ้าหากชาวชนบทยังไม่สามารถทราบถึงปัญหาและเข้าใจถึงสาเหตุของปัญหาในท้องถิ่นของตนเป็นอย่างดีแล้ว การดำเนินงานต่าง ๆ เพื่อแก้ปัญหาของท้องถิ่นย่อมไร้ประโยชน์ เพราะชาวชนบทจะไม่เข้าใจและมองไม่เห็นถึงความสำคัญของการดำเนินงานเหล่านั้น

2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม เพราะการวางแผนดำเนินงานเป็นขั้นตอนที่จะช่วยให้ชาวชนบทรู้จักวิธีการคิด การตัดสินใจอย่างมีเหตุผล รู้จักการนำเอาปัจจัยข่าวสารข้อมูลต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผน

3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนและการปฏิบัติงาน แม้ชาวชนบทส่วนใหญ่จะมีฐานะยากจน แต่ก็มีความสามารถที่สามารถใช้เข้าร่วมได้ การร่วมลงทุนและปฏิบัติงาน จะทำให้ชาวชนบทสามารถคิดค้นทุนดำเนินงานได้ด้วยตนเอง ทำให้ได้เรียนรู้การดำเนินกิจกรรมอย่างใกล้ชิด

4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลงาน ถ้าหากการติดตามงานและประเมินผลงานขาดการมีส่วนร่วมแล้ว ชาวชนบทย่อมจะไม่ทราบด้วยตนเองว่างานที่ทำไปนั้นได้รับผลดี ได้รับประโยชน์หรือไม่อย่างไร การดำเนินกิจกรรมอย่างเดียวกันในโอกาสต่อไปจึงอาจจะประสบความยากลำบาก

ไพโรจน์ ชลารักษ์ (2548 : 20-21) อธิบายไว้ว่า หากพิจารณาในรูปของกระบวนการวิจัย การมีส่วนร่วมของฝ่ายต่าง ๆ สามารถระบุได้ตามลำดับขั้นหรือกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมได้หลายขั้นตอน ซึ่งช่วยให้เห็นบทบาทหน้าที่ของผู้เข้าร่วมการวิจัยแต่ละฝ่ายได้อย่างชัดเจน และในทางปฏิบัติแล้ว กระบวนการวิจัยก็ต้องดำเนินไปโดยความร่วมมือกับทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่องเป็นลำดับขั้นตอนตั้งแต่ต้นจนจบสิ้นกระบวนการ ดังต่อไปนี้

1. ขั้นการศึกษาบริบท ในขั้นนี้ นักวิจัยจะทำการกำหนดพื้นที่หรืออาณาบริเวณที่จะทำการศึกษาวิจัยเพื่อทำประชาคม โดยมีนักพัฒนาประชาสัมพันธ์ชักชวนให้ชาวบ้านเข้าร่วม และชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมการวิจัย

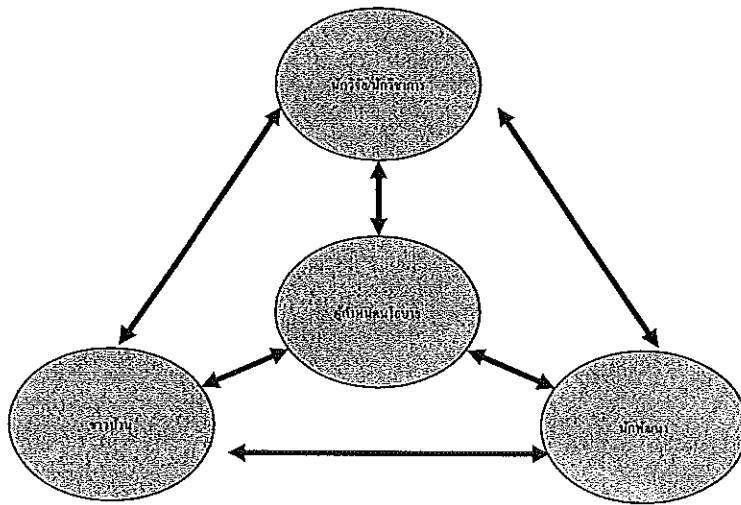
2. ขั้นกำหนดปัญหา ในขั้นตอนนี้ นักวิจัยสรุปคำถามหรือปัญหา รวมทั้งอธิบายเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการแก้ไขปัญหามาให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้เห็นภาพและเกิดความเข้าใจตรงกัน ส่วนนักพัฒนาทำความเข้าใจประเด็นปัญหาละมองถึงผลของการวิจัยได้อย่างชัดเจน และครอบคลุมส่วนเกี่ยวข้องอื่น ๆ และชาวบ้านได้เข้าร่วมกิจกรรมเพื่อให้ข้อมูล และแสดงความคิดเห็นความต้องการ ซึ่งโดยความเป็นจริงแล้ว การวิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สอดคล้องกับสภาพจริงที่เกิดขึ้นหรือสอดคล้องกับความต้องการพัฒนาที่ประสงค์ได้นั้น ย่อมหลีกเลี่ยงไม่พ้นการที่นักวิจัยจะต้องสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับประชาชนในชุมชนท้องถิ่น รวมถึงการสร้างความตระหนักในบทบาทและ

ความสำคัญของการมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย ขั้นการกำหนดปัญหาพร้อมกับชาวบ้านในชุมชน จึงเป็นเรื่องสำคัญที่ผู้วิจัยจะต้องดำเนินการให้เกิดผลอย่างแท้จริง ก่อนจะเริ่มดำเนินงานในขั้นตอนอื่น

3. ขั้นการวางแผนปฏิบัติงานวิจัย ในขั้นตอนนี้ นักวิจัยจัดทำขั้นตอนการปฏิบัติงานวิจัยให้ชัดเจน รวมทั้งระบุว่าผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำวิจัยแต่ละฝ่ายจะมีส่วนร่วมอะไร และอย่างไร เมื่อใดบ้าง พร้อมทั้งแผนการปรับปรุงหรือปรับเปลี่ยนวิธีการวิจัย ส่วนนักพัฒนาจะเข้าร่วมปฏิบัติการวิจัย โดยติดตามผลการดำเนินงานวิจัยทุกขั้นตอน และคอยตรวจสอบผลของการดำเนินงานว่ามีสิ่งใดที่ผิดพลาด หรือไม่เป็นไปตามแผนหรือเป้าหมาย หรือมีสิ่งใดที่เกิดแทรกซ้อน ขึ้นมาหรือไม่ โดยชาวบ้านนั้น จะเข้ามีส่วนร่วมลงมือในการปฏิบัติงานวิจัยตามแผน และตรวจสอบผลว่าพึงพอใจหรือไม่

4. ขั้นการติดตาม ตรวจสอบและปรับปรุง รวมทั้งการแก้ไขระหว่างการปฏิบัติงานวิจัย ในขั้นนี้ นักวิจัยที่ส่วนร่วมโดยการพิจารณาหาทางปรับปรุงแก้ไขการปฏิบัติการวิจัยแบบมีส่วนร่วม โดยอาศัยข้อมูลจากทุกฝ่าย แล้วนำมาทำการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมเพื่อให้การดำเนินงานบรรลุเป้าหมาย โดยนักพัฒนาจะเข้ามีส่วนร่วมด้วยการตรวจสอบผลการปฏิบัติงานวิจัยและประเมินว่าผลที่เกิดขึ้นเป็นไปตามเป้าหมายหรือไม่ เป็นต้น และประชาชนหรือชาวบ้านจะเข้าร่วมด้วยการรับรู้ถึงการปรับเปลี่ยนการปฏิบัติงานตามที่นักวิจัยกำหนด รวมทั้งให้ข้อมูลย้อนกลับ (Feedback) ที่แสดงถึงความพึงพอใจและความสำเร็จของการดำเนินการวิจัย

5. ขั้นการสรุปผลการวิจัย ในขั้นตอนนี้ นักวิจัยจะทำการสรุปผลการวิจัย และเรียบเรียงเป็นรายงานการวิจัยออกเผยแพร่ นักพัฒนามีส่วนร่วมด้วยการรับทราบและตรวจสอบประเมินผลการวิจัยว่าประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด มีปัญหาและอุปสรรคอย่างไรบ้าง โดยชาวบ้านเข้ามีส่วนร่วมด้วยการให้ข้อมูลย้อนกลับผลของการวิจัยว่าพึงพอใจและได้ผลตามที่คาดหวังไว้หรือไม่ และแสดงความคิดเห็นอื่นประกอบข้อมูลด้วยว่าเพราะเหตุใด ดังแผนภาพที่ 11

แผนภาพที่ 11 การมีส่วนร่วมของฝ่ายต่าง ๆ ในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
ที่มา : ไพโรจน์ ชลารักษ์ (2549 : 20-21)

รังสรรค์ สิงหนืด (2551 : 312-313) กล่าวถึง การมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ไว้ดังนี้

การมีส่วนร่วม (Participation) เป็นวิธีการ (Means) สำคัญที่จัดว่าเป็นหัวใจสำคัญประการหนึ่งและเป็นสาระสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วย

มิตินี้แรก ร่วมศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา ซึ่งเป็นการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน วิเคราะห์ชุมชน ค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหาภายในชุมชนร่วมกัน และมีส่วนในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการด้วย เป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้เรียนรู้สภาพของชุมชน วิถีชีวิต สังคม ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม เพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการจัดทำและประกอบการพิจารณาวางแผนงานวิจัย

มิตินี้ที่สอง ร่วมวางแผน เป็นการวางแผนการพัฒนาหลังจากได้ข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนแล้ว และนำข้อมูลมาวิเคราะห์หาปัญหา สาเหตุของปัญหาเรียบร้อยแล้ว ก็นำมาอภิปรายแสดงความคิดเห็นร่วมกัน เพื่อกำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ การกำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินการ ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่จะใช้เพื่อการวิจัย

มิตินี้สาม ร่วมดำเนินการ เป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินการพัฒนาหรือเป็นขั้นตอนปฏิบัติการตามแผนการวิจัยที่ได้วางไว้ ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์ให้กับชุมชน โดยการสนับสนุนด้านการเงินทุน วัสดุ อุปกรณ์ และ

แรงงานรวมทั้งการเข้าร่วมในการบริหารงาน การประสานขอความช่วยเหลือจากภายนอกในกรณีที่มีความจำเป็น

มิตินี้สี่ ร่วมรับผลประโยชน์ โดยประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการกำหนด การแจกจ่ายผลประโยชน์จากกิจกรรมการวิจัยในชุมชนในพื้นที่ที่เท่าเทียมกัน เสมอภาคกัน

มิตินี้ห้า เป็นการมีส่วนร่วมติดตามประเมินผลการดำเนินงานวิจัย และผลของการพัฒนาจากการดำเนินการไปแล้วว่าสำเร็จตามวัตถุประสงค์หรือไม่ มีปัญหาอุปสรรค และข้อจำกัดอย่างไรเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ทันที และนำข้อผิดพลาดไปเป็นบทเรียนในการดำเนินการวิจัยนั้นนับได้ว่าเป็นคุณค่าโดยแท้ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบนี้ ซึ่งก่อให้เกิดรากฐานแห่งความยั่งยืนของการพัฒนา

4.4 แนวคิดและปรัชญาการวิจัยแบบมีส่วนร่วม

ในกระบวนการวิจัยไม่ว่าจะเป็นการวิจัยทางวิทยาศาสตร์หรือทางสังคมศาสตร์ก็ตาม นักวิจัยจะเป็นผู้แสดงบทบาทนำในการริเริ่มการทำวิจัย และเป็นผู้มีอำนาจรับผิดชอบ ในกระบวนการวิจัยทั้งหมด ตั้งแต่การตัดสินใจเลือกและกำหนดปัญหาที่จะวิจัยวางแผนการวิจัย ดำเนินการวิจัย จนกระทั่งนำผลการวิจัยไปใช้ตามที่ผู้วิจัยเห็นสมควร ซึ่งชุมชนที่ตกเป็นประชากรหรือตัวของการวิจัยนั้น ๆ ไม่เคยมีโอกาสมิมีส่วนร่วมในการออกความคิดเห็นหรือร่วมรับรู้ในการวิจัยนั้น ๆ เลย (นอกจากเป็นผู้ให้ข้อมูลหรือเป็นสิ่งทดลองของการวิจัย) หากแต่เป็นการสนองความอยากรู้อยากเห็นของผู้วิจัยเพียงฝ่ายเดียว ดังนั้นจึงพบอยู่เสมอว่าผลการวิจัยมักจะอยู่บนหิ้งเมื่อทำเสร็จแล้วสำหรับเป็นเอกสารทบทวนของผู้จะทำวิจัยต่อไปเท่านั้น หรือจากจะถูกนำไปใช้ในการกำหนดนโยบาย วางแผนหรือเมื่อแก้ปัญหาแล้วก็จะหายไปตามแนวความคิดและวินิจฉัยของผู้วิจัย หรือผู้ใช้ผลของการวิจัยที่ไม่เคยได้นำเอาความคิด ความต้องการและความสนใจของประชาชนผู้ถูกวิจัยไปร่วมพิจารณาเลย (พันธทิพย์ รามสูต. 2540 : 32)

ดังนั้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงได้ถือกำเนิดขึ้นจากความคิดที่ว่า การวิจัยเป็นกิจกรรมทางสังคมที่ใช้ทรัพยากรของสังคมในการศึกษา จึงเป็นสมบัติของสังคม ซึ่งกระทำโดยมีความมุ่งหมายที่จะรับใช้สังคม ด้วยเหตุนี้จึงควรคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดของการวิจัย ก็ต้องทำให้การวิจัยนั้นเป็นการวิจัยเพื่อพัฒนา (Research and Development ; R&D) (พันธทิพย์ รามสูต. 2540 : 32-33) และเป็นการศึกษาในลักษณะให้ประชาชน ชาวบ้านเป็นศูนย์กลางของการดำเนินการ เป็นลักษณะจากล่างขึ้นบน (Bottom-up Approach)

กมล สูดประเสริฐ (2540 : 8-9) ได้กล่าวถึงการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (PAR) ว่ามาจากความเชื่อดังนี้

1. เชื่อว่า PAR เป็นกระบวนการที่เอนเอียงไปทางประชาธิปไตย เพราะ PAR เป็นกระบวนการทำงานร่วมกัน

2. PAR เชื่อว่า คนต้องพัฒนาตนเอง และ PAR เกิดจากประชาชนต้องการแสวงหาความรู้ในการแก้ปัญหาของตนเอง เป็นเครื่องมือหนึ่งในการช่วยคนยากจนและด้อยโอกาส ด้วยการวางพื้นฐานร่วมกันระหว่างหน่วยงานพัฒนาทั้งหลายกับชุมชน

3. PAR เน้นหนักการเรียนรู้จากประสบการณ์ เพราะ PAR อาศัยการยอมรับของประชาชนได้สืบทอดต่อเนื่องเป็นประสบการณ์หลากหลาย

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการบางท่าน ให้แนวคิดเกี่ยวกับ PAR ดังนี้

1. PAR เป็นกระบวนการที่ไม่หยุดนิ่ง
2. เชื่อว่าทุกคนมีศักยภาพที่จะร่วมกันเรียนรู้
3. เริ่มจากความรู้สึกของคนที่มีต่อปัญหา
4. กระบวนการวิจัยต้องทำอย่างต่อเนื่อง

ในการทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้นจะต้องมีแนวคิด (Concept) ที่ชัดเจน ในการจะลงไปใช้ในการวิจัย ดังเรื่อง

1. การพึ่งตนเอง
2. องค์กรประชาชน กลุ่มที่รวมตัวกันเพื่อแก้ปัญหาชุมชน
3. ประชาคม (Civil Society)
4. การพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable Development) ซึ่งแบ่งได้เป็น Environment,

Economic and People แต่ในปัจจุบันอาจจะกลายเป็น

- 4.1 Sustainable Livelihood (ทุนทางสังคม)
- 4.2 Human Capital (ทุนมนุษย์)
- 4.3 Natural Capital (ทุนธรรมชาติ)
- 4.4 Physical Capital
- 4.5 Financial Capital

ส่วน โครงการหรืองานวิจัยที่สามารถใช้วิธีการวิจัยแบบมีส่วนร่วมนี้ได้ จะต้องเป็น

1. โครงการเป็นแบบสหวิทยา
2. เป็นการเปลี่ยนกระบวนการคิด
3. กระบวนทัศน์ของการพัฒนาต้องเปลี่ยน เป็นการเน้นการพึ่งพาตนเอง การทำอะไรต้องมีส่วนร่วม วิถีวิทยาที่ใช้ก็คือ กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน (Learning Process)
4. ต้องให้โอกาสกับกลุ่มเป้าหมายหรือชุมชนที่เราศึกษา (Share Vision) ก็คือ สร้าง

มีส่วนร่วมกับนักวิจัย นักพัฒนา

5. ต้องพร้อมที่จะมีการยอมรับร่วมกันกับผลที่เกิดขึ้น

การเตรียมสำหรับการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมนั้น ตั้งแต่เริ่มแรกจะใช้เทคนิควิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยจะต้องศึกษาชุมชน และเตรียมชุมชนก่อน นอกจากนี้ยังมีการเตรียมพร้อมในเรื่องต่อไปนี

1. เตรียมเรื่อง Concept โลกทัศน์ กระบวนการ โดยจะต้องมีคำถามเบื้องต้นก่อน แล้วจึงค่อยเตรียมคำถามจากชุมชน

2. ฝึกทักษะในการสื่อสาร ศึกษาทักษะของทีมงาน

3. ต้องมีการสังเกต โดยดูจากกิจกรรมของชุมชน หรือสิ่งที่เขาทำ

4. จะต้องรู้ว่าจะเลือก Key Person คือใคร จากนั้นก็ต้องรู้จัก In-depth Interview อย่างไร

5. เครื่องมือที่ช่วยในการ In-depth โดยดูว่ามีประเด็นอะไรบ้าง หรือใช้เทคนิค Focus Group Interview จะต้องเตรียมชุมชนว่ามีใครบ้าง และเป็นใครบ้าง

6. การบันทึก (Fill Note) ต้องรู้ว่าจะจดอย่างไร จดประเด็นสำคัญๆ อะไรบ้าง อะไรที่เป็นปัญหาร่วมกัน และการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน โดยใช้เทคนิค Focus Group เป็นหลัก

ข้อควรระวังในการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วม

1. อย่างคิดว่าชุมชนว่างเปล่า อย่างคิดว่าชุมชนไม่มีอะไร

2. อย่างมองชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองแยกส่วน ต้องมองชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองภาพรวม

3. อย่างพัฒนาแบบรูปแบบเดียว เพราะแต่ละชุมชนต่างกัน จะใช้รูปแบบแนวคิดอย่างเดียวกันไม่ได้ทุกชุมชน

4. ต้องพร้อมที่จะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ต้องเป็น Active Listening

นิตยา เงินประเสริฐศรี (2544) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกลยุทธ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงการเดินทางไปสู่การพัฒนา (Journey of Development) โดยมีการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งที่เป็นอยู่ไปสู่สิ่งที่สามารถเป็นไปได้ ทั้งในระดับปัจเจกชนและระดับสังคม โดยหัวใจสำคัญของการเปลี่ยนแปลงอยู่ที่กระบวนการวิจัย ซึ่งใช้แนวทางความร่วมมือ (Collaborative Approach) ระหว่างนักวิจัยกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ทั้งนี้ กระบวนการวิจัยจะต้องเป็นประชาธิปไตย ยุติธรรม มีอิสระ และส่งเสริมคุณค่าของชีวิต และกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจะเข้าร่วมสังเกต ตรวจสอบสถานการณ์ต่าง ๆ สะท้อนความคิดเห็นและ

ความต้องการของตน ทรัพยากรที่มีอยู่ อุปสรรคและปัญหาที่ปรากฏอยู่ ตรวจสอบทางเลือกที่เป็นไปได้ และมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมีจิตสำนึกไปสู่การเปลี่ยนแปลงใหม่ และสอดคล้องกับ

เจลีเยว บูรีภักดี และคณะ (2545 : 238-240) ได้กล่าวถึง แนวคิดและปรัชญาการวิจัยแบบมีส่วนร่วม ไว้ดังนี้

1. ลักษณะภายในของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในชุมชนท้องถิ่นแต่ละแห่งเป็นกิจกรรมที่มีลักษณะ 3 ประการ ที่เชื่อมโยงเข้าด้วยกันอย่างผสมผสานกลมกลืน คือ 1) เป็นการค้นคว้าวิจัยเพื่อให้ได้คำตอบที่จำเป็น เช่น ข้อมูลความจริง ปัญหาเชิงพัฒนาที่จะต้องแก้ไข สมมติฐานสำหรับการทดสอบต่อไป แผนงานดำเนินงานสำหรับการพัฒนาหรือแก้ปัญหา และการติดตามประเมินผลการพัฒนาแก้ไขปัญหา 2) เป็นการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนท้องถิ่น ผู้ซึ่งเป็นทั้งผู้ร่วมดำเนินการวิจัยและผู้ได้รับผลของการวิจัย และ 3) เป็นการปฏิบัติการในการดำเนินชีวิตจริง

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม 1) เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนท้องถิ่น แต่ละแห่งเข้ามาร่วมกันศึกษาค้นคว้าหาข้อมูลตลอดจนประเด็นปัญหาเชิงพัฒนา และวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนของตน 2) เพื่อให้ได้ข้อมูลความจริงที่เป็นจริงและแนวพัฒนาที่เหมาะสมหรือมี “ความพอดี” กับสภาพบริบทชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ ทั้งนี้เพราะประชาชนในท้องถิ่นซึ่งสัมผัสกับบริบทของท้องถิ่นของตนเองมาตลอดย่อมรู้จักสภาพของท้องถิ่นของตนดีกว่าบุคคลภายนอก และ 3) เพื่อให้มีการขับเคลื่อน (Mobilization) มวลสมาชิกเข้าด้วยกันเป็นกระบวนการของผู้มีความรับผิดชอบร่วมกัน เรียนรู้ไปด้วยกัน และแก้ปัญหาไปด้วยกัน

3. รูปแบบการมีส่วนร่วม PAR อาจมีรูปแบบของการมีส่วนร่วมแบบหนึ่งแบบใด คือ 1) มีนักวิจัยจากภายนอกเป็นนักวิจัยหลัก (Principal Researcher) ในระยะแรกๆ หรือวงรอบแรกๆ ของกระบวนการ PAR โดยมีประชาชนในท้องถิ่นเข้ามาเป็นนักวิจัยร่วม จนกระทั่งถึงระยะหนึ่งหรือวงรอบหลังๆ จึงค่อยถ่ายโอนความรับผิดชอบของบทบาทผู้นำของนักวิจัยหลักจากภายนอกไปยังสมาชิกในชุมชนเอง โดยอาจจะมียุทธศาสตร์หรืออาจไม่มีก็ได้ 2) ไม่มีนักวิจัยหลักจากภายนอก แต่อาจมีผู้ให้คำปรึกษาจากภายนอกคนเดียวหรือคณะผู้ให้คำปรึกษาก็ได้ และมีสมาชิกผู้ร่วมวิจัยจากในชุมชนท้องถิ่นนั้นเองจัดรูปองค์กรคณะผู้วิจัยขึ้นเองตามที่เหมาะสมกับลักษณะปัญหาเชิงพัฒนา (Development Problem) ที่ต้องการจะแก้ไขของชุมชนท้องถิ่น และ 3) รูปแบบอื่นๆ ที่ดัดแปลงหรือประยุกต์ไปจากรูปแบบทั้งสองที่กล่าวแล้วข้างต้น เช่น ไม่เรียกว่านักวิจัยหลักจากภายนอกและไม่เรียกว่าผู้ให้คำปรึกษา แต่อาจเรียกว่า ผู้อำนวยการกระบวนการ (Facilitator) เป็นต้น

4. ปรัชญาของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม กระบวนการ “วิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม” เป็นกระบวนการที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อ หรือปรัชญาเกี่ยวกับมนุษย์

บางประการอัน ได้แก่ 1) ชุมชนท้องถิ่นแต่ละแห่งมีความสำคัญในฐานะเป็นส่วนร่วมของประเทศ 2) ชุมชนท้องถิ่นแต่ละแห่งมีเอกลักษณ์เป็นของตนเองที่อาจไม่เหมือนกับแห่งอื่นๆ 3) สมาชิกแต่ละคนของชุมชนท้องถิ่นนอกจากจะได้รับการปกป้องตามหลัก “สิทธิมนุษยชน” แล้วยังเป็นผู้มีศักยภาพ มีความรู้ความสามารถ มีคุณงามความดี จึงควรได้รับการปฏิบัติอย่างผู้มีเกียรติ 4) มนุษย์ทุกคนมีความสามารถ โดยธรรมชาติในระดับหนึ่งที่จะร่วมคิด ร่วมวางแผน เพื่อสร้างสรรค์อนาคตที่ดีของตนเองและของกลุ่มของตน 5) มนุษย์ต้องร่วมมือกันสร้างความเจริญของชุมชนท้องถิ่นของตน ควบคู่กับความเจริญของเอกบุคลล 6) สิ่งที่เรียกว่า “ความน่าเชื่อถือ” สำหรับการวิจัยเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่นนั้นจะให้เกณฑ์จากภายนอกหรือจากตัวแบบทางความคิดเชิงทฤษฎีในตำราวิจัยและใช้เกณฑ์ของความเห็นชอบจากสมาชิกในท้องถิ่นด้วยเป็นสิ่งสำคัญ และ 7) ความยั่งยืนของการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนท้องถิ่น คือ ความคงอยู่อย่างถาวรของทั้งปัจจัยนำเข้า กระบวนการ และผลผลิตตามแนวคิดเชิงระบบ ดังนั้น การมี PAR เป็นกระบวนการต่อเนื่องและถาวรในชุมชนท้องถิ่นเท่ากับมีปัจจัยนำเข้าและกระบวนการที่ยั่งยืน ซึ่งจะส่งผลให้เกิดผลผลิต คือ ความเจริญที่ยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่นนั้น

4.5 หลักสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

โดยหลักการนั้น การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นรูปแบบของการวิจัยที่ประกอบไปด้วยกระบวนการค้นคว้าทางสังคม (Social Investigation) การให้การศึกษา (Education) และการกระทำหรือการปฏิบัติการ (Action) เพื่อที่จะให้กลุ่มผู้ถูกกดขี่หรือด้วยโอกาสในสังคมได้มีส่วนร่วมในการสร้างความรู้และทำความเข้าใจกับสภาพการณ์ที่ปรากฏอยู่ รวมทั้งเปิดพื้นที่ให้เรียนรู้และแก้ไขปัญหาหารือกันระหว่างหลายฝ่าย อันเป็นการสร้างความรู้ให้กับสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งจะได้นำมาพูดถึงต่อไปในรายละเอียด โดย พันธุ์ทิพย์ รามสูต (2540 : 33-35) อธิบายไว้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีหลักการสำคัญที่ให้ความเคารพต่อภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น ตลอดจนระบบการสร้างความรู้ ซึ่งแตกต่างไปจากของนักวิชาการ โดยประกอบด้วย

1. ให้ความสำคัญและเคารพต่อภูมิปัญญาของชาวบ้าน โดยยอมรับว่าความรู้พื้นบ้าน ตลอดจนระบบการสร้างความรู้และกำเนิดความรู้ในวิธีอื่นที่แตกต่าง ไปจากของนักวิชาการ
2. ปรับปรุงความสามารถและศักยภาพของชาวบ้านด้วยการส่งเสริม ยกย่องและพัฒนาศักยภาพความเชื่อมั่นในตัวเองของเขา ให้สามารถวิเคราะห์และสังเคราะห์สถานการณ์ปัญหาของเขาเอง

3. ให้ความรู้ที่เหมาะสมกับชาวบ้านและคนยากจน โดยให้สามารถได้รับความรู้ที่เกิดขึ้นในระบบสังคมของเขา และสามารถที่จะทำความเข้าใจ แปลความหมาย ตลอดจนนำไปใช้ได้เหมาะสม

4. สนใจปริทัศน์ของชาวบ้าน โดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมจะช่วยให้เปิดเผยให้เห็นคำถามที่ตรงกับปัญหาของชาวบ้าน

5. ปลดปล่อยความคิด การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมจะช่วยให้ชาวบ้านและคนยากจนสามารถใช้ความคิดเห็นของตนอย่างเสรี

ชัชวาลย์ ทัดสิวิช (2551 : 1-2) ได้กล่าวถึงความหมายเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research หรือ PAR) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึง เป็นการวิจัยที่รวมเอาแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) กับการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research) มาผสมเข้าด้วยกัน

รังสรรค์ สิงห์เลิศ (2551 : 311) กล่าวว่า หลักสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นรูปแบบการวิจัยที่ประกอบไปด้วยกระบวนการค้นคว้าทางสังคม (Social Investigation) การให้การศึกษา (Education) และการกระทำหรือการปฏิบัติการ (Action) เพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการสร้างความรู้และทำความเข้าใจกับสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ รวมทั้งเปิดโอกาสให้เรียนรู้และแก้ไขปัญหาาร่วมกันระหว่างหลายฝ่าย อันเป็นการสร้างความรู้ให้กับสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรม ได้เรียนรู้จากชุมชน ได้ประสบการณ์การทำงานร่วมกับชุมชน อันก่อให้เกิดความเข้าใจอันดี และเกิดแนวคิดในการพัฒนาตนเองของนักวิจัยและพัฒนาอย่างแท้จริง ผลงานวิจัยสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทันที เนื่องจากได้ลงมือทำกิจกรรม โดยหลักการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายในชุมชนและหน่วยงานต่างๆ ที่ตลอดจนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของผลงานที่โครงการที่ดำเนินอยู่

4.6 ระเบียบวิธีของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

กิจกรรมของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทัศนะของ กมล สุดประเสริฐ (2537 : 12) มีแตกต่างกันอยู่สองชุดซึ่งจำแนกได้ดังนี้ 1) กิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการ หรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของผู้ประสานงาน หรือผู้อำนวยการวิจัย โดยเป็นกิจกรรมการแสวงหาความรู้ของนักวิจัยตาม โครงการการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในชุมชนพื้นบ้านที่เป้าหมายของผู้วิจัยแต่ละคน โดยจุดมุ่งหมายที่สำคัญของการวิจัยคือ การสร้างรูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ที่มีประสิทธิภาพเป็นไปตามหลักการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์ และสามารถที่จะเผยแพร่แก่สังคมได้ โดยรูปแบบของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิผลนั้น

จะต้องเป็นรูปแบบที่สามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ สิ้นเปลืองเงินทองและ
 ก่อให้มีค่าใช้จ่ายไม่มากนัก แต่ในเวลาเดียวกันก็ได้ผลตอบแทนจากการวิจัยค่อนข้างสูง และ 2)
 กิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการหรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของชุมชน หรือเรียกว่า
 กิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการของชุมชน เป็นกิจกรรมที่เกิดจากความพยายามใน การแก้ไข
 ปัญหาของชุมชน ของนักวิจัยที่ปฏิบัติการร่วมกับชุมชน โดยนักวิจัยทำหน้าที่เป็นผู้ประสาน
 งาน หรือเป็นผู้อำนวยความสะดวก ซึ่งมิตบาทหลักในการเป็นผู้ช่วยเหลือในกระบวนการวิจัยตั้งแต่
 เริ่มแรก และค่อยๆ ลดการช่วยเหลือลง และหวังว่าเมื่อดำเนินการวิจัยไปสิ้นสุดโครงการแล้ว
 ประชาชนจะมีความรู้จากการเรียนรู้ร่วมกัน และสร้างพลังที่พอเพียงกระทั่งสามารถแก้ไขปัญหา
 ของชุมชนได้โดยลำพังอย่างมีประสิทธิภาพ มีต้องรอรับการช่วยเหลือจากภายนอกอีก

รังสรรค์ สิงหนิลิต (2551 : 311-312) กล่าวถึงระเบียบของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบ
 มีส่วนร่วม ไว้ดังนี้ 1) กิจกรรมของผู้ประสานงานหรือผู้อำนวยความสะดวก เป็นการแสวงหาความรู้
 ของนักวิจัยตามโครงการในชุมชนพื้นที่เป้าหมายของผู้วิจัยแต่ละคน ที่สามารถแก้ไขปัญหาของ
 ชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ และ 2) กิจกรรมของชุมชน เป็นกิจกรรมที่เกิดจากความพยายามใน
 แก้ไขปัญหาชุมชนของนักวิจัยที่ปฏิบัติการร่วมกับชุมชน โดยนักวิจัยทำหน้าที่เป็นผู้ประสานหรือ
 เป็นผู้อำนวยความสะดวก ซึ่งมิตบาทหลักในการเป็นผู้ช่วยเหลือในกระบวนการวิจัย ตั้งแต่แรกเริ่มและ
 ค่อยๆ ลดการช่วยเหลือลงและหวังว่าเมื่อดำเนินการวิจัยไปจนสิ้นสุดโครงการแล้ว ประชาชนจะมี
 ความรู้จากการเรียนรู้และสร้างพลังที่พอเพียง กระทั่งสามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนได้โดยลำพัง
 อย่างมีประสิทธิภาพ มีต้องรอรับการช่วยเหลือจากภายนอกอีก

4.7 บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

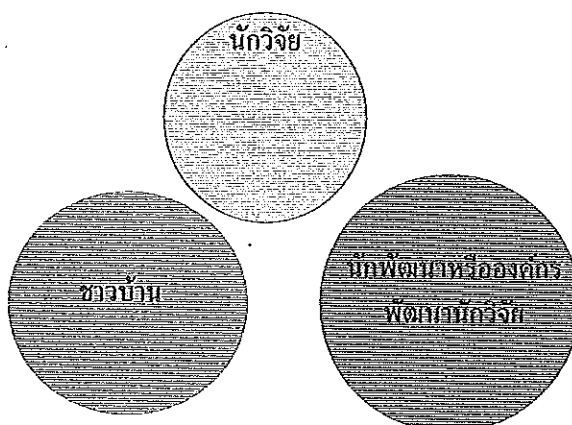
รังสรรค์ สิงหนิลิต (2551 : 314) กล่าวว่า บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิง
 ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ไว้ดังนี้

1. บุคคลเป้าหมาย เป็นชุมชนที่จะทำการศึกษา ซึ่งถือว่าคนในชุมชนหรือกลุ่ม
 นั้น ซึ่งเป็นผู้รู้ข้อมูลเกี่ยวกับตนเองดีที่สุด
2. นักวิจัย เป็นผู้แทนนักวิชาการที่มีความสนใจในการวิจัยและพัฒนา ซึ่งเป็นคน
 นอกนักวิจัยนี้เป็นฝ่ายผู้รู้และเชี่ยวชาญเรื่องแนวคิด ทฤษฎี และระเบียบวิธีการวิจัย
3. นักพัฒนา เป็นกลุ่มผู้มีความรู้และเป้าหมายเพื่อการพัฒนา ซึ่งมักจะเป็นผู้แทน
 ของฝ่ายรัฐบาลหรือองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งแม้จะเป็นคนนอก แต่ก็นับว่าเป็นบุคคลที่ค่อนข้างจะ
 ใกล้ชิดกับบุคคลเป้าหมายของการพัฒนาหรือบุคคลกลุ่มแรกมากที่สุด ซึ่งบางครั้งในการวิจัยเชิง
 ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นักวิจัยและนักพัฒนาอาจเป็นบุคคลเดียวกันก็ได้

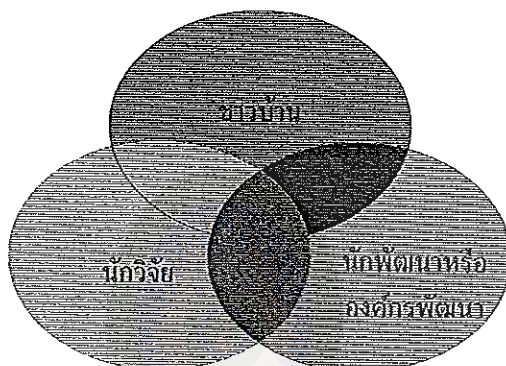
ในแง่บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้น จำเริญ จิตรหลัง (2550 : 122) อธิบายไว้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้น เป็นการผสมผสานความรู้เชิงทฤษฎีและระเบียบวิธีวิจัยของนักวิจัย และวัตถุประสงค์ของนักวิจัยและนักพัฒนา ควบคู่ไปกับความต้องการความรู้ และประสบการณ์ของผู้ถูกวิจัย ดังนั้นการดำเนินการและผลของการวิจัยจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับบุคคลหลายฝ่าย ซึ่งในการวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้ มักจะประกอบไปด้วยบุคคล 3 ฝ่ายประกอบด้วย

1. บุคคลเป้าหมาย อาจเป็นผู้แทนของกลุ่มบุคคลเป้าหมาย หรือชุมชนที่จะทำการศึกษา ซึ่งดีว่าคนในชุมชนหรือกลุ่มนั้น ซึ่งเป็นผู้ที่มีข้อมูลเกี่ยวข้องกับตนเองดีที่สุด
2. นักวิจัย เป็นผู้แทนของนักวิชาการที่มีความสนใจในการวิจัยและพัฒนา ซึ่งเป็นคนนอก นักวิจัยนี้ เป็นฝ่ายผู้รู้และเชี่ยวชาญเรื่องแนวความคิด ทฤษฎีและระเบียบวิธีการวิจัย และ
3. นักพัฒนา เป็นกลุ่มผู้มีความรู้และมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนา ซึ่งมักจะเป็นผู้แทนของฝ่ายรัฐบาลหรือองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งแม้ว่าเป็นคนนอก แต่ก็นับว่าเป็นบุคคลที่ค่อนข้างจะใกล้ชิดกับบุคคลเป้าหมายของการพัฒนาหรือบุคคลกลุ่มแรกมากที่สุด ซึ่งบางครั้งในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นักวิจัยและนักพัฒนาอาจเป็นบุคคลเดียวกันก็ได้

ก่อนทำ PAR

หลังทำ PAR

แผนภาพที่ 12 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้าน นักวิจัย นักพัฒนาหรือเอกชนก่อนและหลังการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ที่มา : จำเริญ จิตรหลัง. (2550 : 122)

4.8 กระบวนการและขั้นตอนการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

รังสรรค์ สิงหนืด (2551 : 313 - 317) ได้กล่าวถึง กระบวนการวิจัยและขั้นตอนในการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ไว้ดังนี้

1. กระบวนการวิจัย

1.1 ชั้นการศึกษาบริบท ในขั้นนี้นักวิจัยจะทำการกำหนดพื้นที่หรืออาณาบริเวณที่จะทำการศึกษาวิจัยเพื่อประชาคม โดยมีนักพัฒนาประชาสัมพันธ์ชักชวนให้ชาวบ้านเข้าร่วมและชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมการวิจัย

1.2 ชั้นกำหนดปัญหา ในขั้นตอนนี้ นักวิจัยสรุปคำถามหรือปัญหา รวมทั้งอธิบายเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการแก้ไขปัญหาให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้เห็นภาพและเกิด

ความเข้าใจตรงกัน ส่วนนักพัฒนาทำความเข้าใจประเด็นปัญหาและมองถึงผลของการวิจัยได้อย่างชัดเจนและครอบคลุมส่วนเกี่ยวข้องอื่นๆ และชาวบ้านได้เข้าร่วมกิจกรรมเพื่อให้ข้อมูลและแสดงความคิดเห็นหรือความต้องการ ซึ่งโดยความเป็นจริงแล้วการวิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สอดคล้องกับสภาพจริงที่เกิดขึ้นหรือสอดคล้องกับความต้องการพัฒนาที่ประสงค์ได้นั้น ย่อมหลีกเลี่ยงไม่พ้นการที่นักวิจัยจะต้องสร้างความสัมพันธ์อันดีกับประชาชนในชุมชนท้องถิ่น รวมถึงการสร้างความตระหนักในบทบาทและความสำคัญของการมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย ขึ้นการกำหนดปัญหาร่วมกับชาวบ้านในชุมชนจึงเป็นเรื่องสำคัญที่ผู้วิจัยจะต้องดำเนินการให้เกิดผลอย่างแท้จริงก่อนจะเริ่มดำเนินการในขั้นตอนอื่น

1.3 ขั้นการวางแผนปฏิบัติงานวิจัย ในขั้นนี้นักวิจัยจัดทำขั้นตอนการปฏิบัติงานวิจัยให้ชัดเจน รวมทั้งระบุด้วยว่ามีผู้ส่วนเกี่ยวข้องกับการทำวิจัยแต่ละฝ่ายจะมีส่วนร่วมอะไร และอย่างไร เมื่อใดบ้าง พร้อมทั้งแผนการปรับปรุงหรือปรับเปลี่ยนวิธีการวิจัย ส่วนนักพัฒนาจะเข้าร่วมปฏิบัติการวิจัยโดยติดตามผลการดำเนินงานวิจัยทุกขั้นตอน และคอยตรวจสอบผลของการดำเนินงานว่ามีสิ่งใดที่ผิดพลาดหรือไม่ เป็นไปตามแผนหรือเป้าหมาย หรือมีสิ่งใดที่เกิดแทรกซ้อนขึ้นมาหรือไม่ โดยชาวบ้านนั้นจะเข้ามีส่วนร่วมลงมือในการปฏิบัติงานตามแผน และตรวจสอบว่าพึงพอใจหรือไม่

1.4 ขั้นติดตาม ตรวจสอบและปรับปรุง รวมทั้งการแก้ไขระหว่างกระบวนการปฏิบัติงานวิจัยในขั้นนี้ นักวิจัยที่ส่วนร่วมโดยการพิจารณาหาทางปรับปรุงแก้ไขการปฏิบัติการวิจัยแบบมีส่วนร่วม โดยอาศัยข้อมูลจากทุกฝ่าย แล้วนำมาทำการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมเพื่อให้การดำเนินงานบรรลุเป้าหมาย โดยนักพัฒนาจะเข้ามีส่วนร่วมด้วยการตรวจสอบผลการปฏิบัติงานวิจัยและประเมินว่าผลที่เกิดขึ้นเป็นไปตามเป้าหมายหรือไม่เป็นต้น และประชาชนหรือชาวบ้านจะเข้าร่วมด้วยการรับรู้ถึงการปรับเปลี่ยนการปฏิบัติงานตามที่นักวิจัยกำหนด รวมทั้งให้ข้อมูลย้อนกลับ (Feedback) ที่แสดงถึงความพึงพอใจและความสำเร็จของการดำเนินการวิจัย

1.5 ขั้นการสรุปผลการวิจัย ในขั้นตอนนี้ นักวิจัยจะทำการสรุปผลการวิจัย และเรียบเรียงเป็นรายงานการวิจัยออกเผยแพร่ นักพัฒนามีส่วนร่วมด้วยการรับทราบและตรวจสอบประเมินผลการวิจัยว่าประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด มีปัญหาและอุปสรรคอย่างไรบ้าง โดยชาวบ้านเข้ามีส่วนร่วมด้วยการให้ข้อมูลย้อนกลับผลของการวิจัยว่าพึงพอใจและได้ผลตามที่คาดหวังไว้หรือไม่และแสดงความคิดเห็นอื่นประกอบข้อมูลด้วยว่าเพราะเหตุใด

2. ขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย

2.1 ระยะเวลาเตรียมการวิจัย (Pre-research Phase) ในระยะนี้เป็นการเตรียมชุมชน เพื่อให้มีความพร้อมเข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญและเป็นแก่นแกนหลักของการวิจัยแบบนี้ โดยการดำเนินงานขั้นตอนนี้มีจุดมุ่งเน้นสำคัญที่จะให้เกิดสัมพันธภาพที่ดี

ระหว่างผู้วิจัย ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน รวมถึงเจ้าหน้าที่หน่วยงานต่างๆ ที่จำเป็นต้องเกี่ยวข้อง ในขั้นเตรียมการนี้ประกอบด้วยขั้นตอนย่อย กล่าวคือ

2.1.1 การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน (Build-up Rapport) โดยวิธีการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนที่ดีที่สุด คือ การปฏิบัติของนักวิจัยที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน ทั้งนี้ นักวิจัยควรร่วมกิจกรรมทุกอย่างของชุมชน ซึ่งเป็นเครือข่ายให้นักวิจัยสามารถทำความเข้าใจโลกทัศน์ของชาวบ้านได้มากขึ้น โดยทั่วไปแล้วผู้วิจัยจะลงพื้นที่เพื่อไปพบกับบุคคลต่างๆ ในชุมชนที่มีส่วนสำคัญและเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานวิจัย หรือเป็นประชาชนกลุ่มเป้าหมายของการวิจัยพูดคุยแนะนำตัวเองเพื่อให้ทุกฝ่ายได้ทราบถึงวัตถุประสงค์ เป้าหมาย และความต้องการส่วนร่วมของชาวบ้านในกิจกรรมการวิจัย อันจะช่วยให้ชาวบ้านเกิดความไว้วางใจ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังสามารถทำการวิเคราะห์คาดหมายสภาพการณ์และปัญหาของการดำเนินงานวิจัยที่อาจเกิดขึ้น และสามารถเตรียมรับมือได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2.1.2 การสำรวจ ศึกษาชุมชน (Surveying and Studying Community) เป็นขั้นตอนของการศึกษาข้อมูลที่เป็นลักษณะทางกายภาพ และแหล่งทรัพยากรต่างๆ ภายในชุมชน รวมถึงการศึกษาข้อมูลพื้นฐานด้านประชากร สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและการเมือง ซึ่งโดยมากแล้วผู้วิจัยจะใช้แบบสังเกต สมุดบันทึก และถ่ายภาพสถานที่ต่างๆ รวมถึงการศึกษาข้อมูลจากเอกสารหลักฐานจากหน่วยงานราชการหรือจากองค์กรพัฒนาที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ยังมีบางโครงการวิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน หรือผู้สูงอายุเพื่อทราบประวัติความเป็นมาของชุมชนด้วย

2.1.3 คัดเลือกชุมชน (Selecting Community) ได้เสนอความเห็นไว้ว่า โดยทั่วไปแล้วการคัดเลือกชุมชนจะยึดหลักการเลือกชุมชนที่ด้อยโอกาสในการพัฒนา (Disadvantage Community) เพื่อเป้าหมายในการยกระดับคุณภาพชีวิตและสร้างโอกาสความเท่าเทียมในการพัฒนากับชุมชนอื่น อย่างไรก็ตาม งานวิจัยจำนวนมากคัดเลือกชุมชนโดยยึดเอาประเด็นของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนและจำเป็นต้องได้รับการแก้ไขเยียวยาโดยเร่งด่วนหรือบางกรณีการวิจัยมุ่งหมายกระทำต่อชุมชนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแข็งขัน เพื่อเป็นชุมชนต้องแบบของการทำวิจัยและการพัฒนาให้กับชุมชนอื่นด้วยเช่นกัน

2.1.4 การเข้าสู่ชุมชน (Entering Community) ข้อมูลชุมชนนับเป็นสิ่งสำคัญและเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการนำมาประกอบการพิจารณาตัดสินใจกำหนดพื้นที่ดำเนินการ ซึ่งข้อมูลดังกล่าวควรเป็นข้อมูลที่มีรอบด้าน สำหรับแหล่งข้อมูลในขั้นตอนนี้อาจมาจากส่วนราชการ เช่น ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ข้อมูลจำนวนประชากรและบุคคลที่เป็นปราชญ์ชาวบ้าน หรือ ครู ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น และอาจเป็นข้อมูลที่องค์กรพัฒนาเอกชน

รวบรวมไว้ หรือนักวิจัยจะดำเนินการเก็บข้อมูลเอง โดยการสำรวจชุมชน (Community Surveying) ก็ได้

2.1.5 การเตรียมคนและเครือข่ายความร่วมมือ ในขั้นตอนนี้มักจะถูกกำหนดให้เป็นขั้นตอนสุดท้ายของระยะก่อนการวิจัย โดยมุ่งหมายให้เกิดความพร้อมในการดำเนินการวิจัย ซึ่งเป็นระยะต่อไปและก่อให้เกิดการประสานงานที่ดีเพื่อความสะดวกต่อการดำเนินงานวิจัย ในส่วนของการเตรียมคนนั้นเป็นการเตรียมความพร้อมให้กับชาวบ้านเพื่อเป็นแกนนำในการปฏิบัติงานวิจัยร่วมกับนักพัฒนาและคณะผู้วิจัย ซึ่งในทางปฏิบัติแล้วมักจะมีการเตรียมคน 3 กลุ่ม คือ เตรียมคนในชุมชน คณะนักวิจัยมักจะลงพื้นที่เพื่อจัดประชุมในชุมชน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ชาวบ้านรู้จักและคุ้นเคยกับกระบวนการและการดำเนินงานวิจัยแบบมีส่วนร่วมอย่างชัดเจน และรวดเร็ว เตรียมนักพัฒนา ด้วยการประชุมร่วมกันกับนักพัฒนาซึ่งโดยทั่วไปแล้วคนกลุ่มนี้หมายถึง ผู้นำชุมชนพัฒนากรอำเภอ หรือพัฒนากรอำเภอประจำตำบลและเจ้าหน้าที่หน่วยงานอื่น เช่น ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล และองค์กรการพัฒนาภายนอกที่มีความสนใจศึกษาร่วมกัน กิจกรรมสำคัญของการดำเนินงานในขั้นตอนนี้ คือ การประสานความร่วมมือ การสร้างความเข้าใจ ในกรอบการทำงานวิจัย และการหาหรือแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งมักจะรวมถึงการประสานงานเรื่องการใช้สถานที่ดำเนินการประชุมด้วย และเตรียมนักวิจัย ด้วยการประชุมปรึกษากันเพื่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจตรงกันในบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่ายในการ ทำงานวิจัย

2.2 ระยะดำเนินการวิจัย (Research Phase) ประกอบด้วยขั้นตอนย่อย คือ

2.2.1 การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชน (Problem Identification and Diagnosis) ในขั้นนี้เน้นการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนและการให้การศึกษากับชุมชน (Community Education Participation ; CEP) โดยเน้นกระบวนการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ โดยวิธีการจะให้การอภิปรายถกปัญหา (Dialogue) เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้าน ทั้งที่เป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนระดับบุคคลและระดับกลุ่มบุคคล เพื่อเป็นการประเมินปัญหาและความต้องการของชุมชน (Need Assessment) พร้อมไปกับการประเมินความเป็นไปได้ในด้านทรัพยากร (Resource Assessment) ที่มีอยู่ในชุมชน ทั้งที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่น และ ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อที่จะนำทรัพยากรมาใช้ในการกำหนดแผนเพื่อการจัด โครงการต่อไป

2.2.2 การพิจารณาความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของโครงการ (Project Appraisal and Identification) เมื่อมีการวิเคราะห์โครงการ โดยการประเมินความต้องการของชุมชนหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่ในความจริงมักจะมีหลายแนวทาง ชาวบ้านและนักวิจัยจะต้องพิจารณาร่วมกันว่าวิธีการแก้ไขปัญหาที่เหมาะสมกับท้องถิ่นหรือมีความเป็นไปได้ โดยชาวบ้านควรมีบทบาทหลักเข้ามีส่วนร่วมให้มากยิ่งขึ้นและกำหนดโครงการหรือกิจกรรมที่จะดำเนินการ

2.2.3 การกำหนดแผนงานโครงการและการจัดการ (Planning Phase)

กิจกรรมในช่วงนี้จะเป็นกระบวนการตัดสินใจร่วมกันเพื่อคัดเลือกโครงการและกิจกรรมที่จะต้องดำเนินการ ดังนั้น เพื่อความมั่นใจว่าโครงการที่ได้รับคัดเลือกเป็นโครงการและกิจกรรมที่ต้องดำเนินการ ดังนั้น หลังจากที่ผ่านมาขั้นตอน 2.1 มาแล้ว ผู้วิจัยจะต้องใช้วิธีการกระตุ้นให้ชาวบ้านมีบทบาทหลักในการแก้ไขปัญหา การกำหนดโครงการ และกิจกรรมที่จะดำเนิน

2.2.4 การปฏิบัติตามโครงการ (Implementation Phase) เป็นขั้นตอนที่สำคัญ

อีกขั้น ตอนหนึ่ง โดยคำถามที่ผู้วิจัยจะต้องใช้ถามกันในกลุ่มหรือในคณะทำงานเพื่อการดำเนินการในขั้นนี้ คือ ใคร ทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร และอย่างไร

2.3 ระยะเวลาติดตามและประเมินผลโครงการ (Monitoring and Evaluation Phase)

เป็นขั้นตอนที่เกี่ยวกับการวัดผลสำเร็จของโครงการ ซึ่งหากโครงการที่สามารถดำเนินการได้อย่างเหมาะสมและอย่างต่อเนื่อง ก็อาจจะเป็นข้อพิสูจน์ถึงความไม่ประสบความสำเร็จของโครงการได้ในขั้นตอนนี้ โดยมากแล้วคณะผู้วิจัยจะร่วมกับชาวบ้านที่เป็นผู้ร่วมงานวิจัยทำการตรวจสอบข้อมูลที่เป็นผลของการวิจัยว่าครบถ้วนถูกต้องหรือไม่ จากนั้นจะมีการจัดทำรายการวิจัยฉบับสมบูรณ์และจัดเวทีชาวบ้าน เพื่อนำเสนอผลการวิจัยเพื่อเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคณะผู้วิจัยกับชุมชน รวมถึงการสานต่อให้ชาวบ้านนำผลของการวิจัยไปดำเนินการแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาชุมชนต่อไป

5. แนวคิดของการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน

5.1 การเรียนรู้ที่เหมาะสม

5.1.1 การเรียนรู้โดยการทำประชาพิชญชุมชนมาใช้

การประชาพิชญเป็นกระบวนการวิจัยและพัฒนาของประชาชนในชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น โดยมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ในกลุ่มประชาชนที่เข้าร่วมกระบวนการ การเรียนรู้ในกระบวนการประชาพิชญ คือ การเรียนรู้ที่เน้นให้คนที่เข้าร่วมกระบวนการรู้จักตัวเองและรู้จักโลก การรู้จักตัวเองและรู้จักโลกต้องการข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้องกับชีวิต ชุมชนและเงื่อนไขปัจจัยที่เกี่ยวข้องหรือมีอิทธิพลต่อชีวิตและชุมชนของตนเอง การดำเนินกระบวนการประชาพิชญจึงมีเครื่องมือและวิธีการชุดหนึ่งเพื่อช่วยให้เข้าถึงข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้อง โดยการรู้จักตนเองและรู้จักโลกนำไปสู่การเข้าใจตัวเองในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและสังคมที่กว้างไกลกว่าชุมชน เข้าใจการเปลี่ยนแปลงของโลก การเปลี่ยนแปลงของสังคม และผลกระทบที่ทำให้ชีวิตของตนเปลี่ยนแปลงไป ความเข้าใจนี้จะนำไปสู่การหาทางเลือกใหม่ให้กับชีวิตและชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น ซึ่งเป็นทางเลือกที่เกิดจากข้อมูลความรู้และเกิดจากการรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของสรรพ

สิ่งแวดล้อม จากการมีทางเลือกของชีวิตที่เริ่มจากแต่ละคนแต่ละครอบครัวนี้ ได้ร้อยโยงทุกชีวิต และครอบครัวอย่างเป็นระบบ ให้เป็นทางเลือกของชุมชนและรูปธรรมที่เข้าใจง่ายที่สุด เรียกว่า “แผนแม่บทชุมชนฯ” นี่ก็คือผลผลิตของกระบวนการประชาพิจารณ์หรือผลการเรียนรู้ แผนแม่บทชุมชนฯ เป็นทางเลือกที่แตกต่างจากแผนพัฒนาอื่นๆ เพราะแผนแม่บทชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น ตำบลบ้านหยวก เกิดจากกระบวนการแสวงหาความรู้ เกิดจากฐานข้อมูล ที่สะท้อนความเป็นจริงของคนและสังคม โดยเป็นแผนที่ตั้งอยู่บนฐานชีวิตของคนและบนฐานของการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม

5.1.2 กระบวนการประชาพิจารณ์ของชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น

1) ขอบเขตพื้นที่ คือ ชุมชน โดยขอบเขตของการทำประชาพิจารณ์ตั้งแต่การจัดทำข้อมูล การสังเคราะห์จนถึงขั้นการหาทางเลือกใหม่ และจัดทำแผนแม่บทชุมชน จึงเริ่มต้นที่ระดับครอบครัว เป็นแผนที่ครอบคลุมถึงการพัฒนาในระดับครอบครัวและระดับชุมชน ซึ่งแตกต่างจากกระบวนการวิจัยอื่นๆ ที่สนใจเฉพาะกลุ่มตัวอย่าง จึงคัดเลือกและดำเนินการเฉพาะกับกลุ่มตัวอย่างเท่านั้น

2) คนและบทบาท กลุ่มคนที่เข้าร่วมกระบวนการประชาพิจารณ์มี 3 กลุ่มหลัก คือ

2.1) ผู้นำชุมชน หมายถึง สมาชิกในชุมชนที่มีบทบาทและได้รับการยอมรับให้เป็นผู้นำของชุมชน มีอยู่ 2 กลุ่ม คือ

2.1.1) ผู้นำองค์กรชุมชนหรือกลุ่มกิจกรรม เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มสาธารณสุขมูลฐาน กลุ่มลูกค้า ธ.ก.ส. เป็นต้น เป็นสมาชิกของชุมชนมีบทบาทในกลุ่มกิจกรรมหรือองค์กรชุมชนองค์กรใดองค์กรหนึ่งในพื้นที่ตำบล ความเป็นผู้นำมีองค์กรชุมชนและกิจกรรมพัฒนาเป็นเวทีแสดงออก

2.1.2) ผู้นำธรรมชาติของชุมชน คือ สมาชิกของชุมชนที่เป็นผู้นำทางความคิด รอบรู้ เรื่องราว เหตุการณ์ความเคลื่อนไหวในสังคม มีข้อมูล มีความสัมพันธ์กับโลกกว้าง และสมาชิกของชุมชนที่เป็นผู้รู้หรือมีความเชี่ยวชาญด้านต่างๆ เช่น หมอพื้นถิ่น (แพทย์แผนไทย) ช่างฝีมือ (ทอ ถัก จัก สาน ตี ปั่น แกะ) ผู้นำทางประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา ผู้มีทักษะในการขยายพันธุ์ไม้ ทำปุ๋ยชีวภาพ เป็นนักการบริหารจัดการ และนักประสาน เป็นต้น ซึ่งผู้นำชุมชนที่คณะทำงานมีบทบาทสำคัญในกระบวนการประชาพิจารณ์ในฐานะที่เป็นเจ้าของกระบวนการเป็นผู้จัดเวทีเสวนาจัดทำและรวบรวมข้อมูล สังเคราะห์และวิเคราะห์ข้อมูล และนำความรู้ที่ได้รับไปบอกเล่าและถ่ายทอดไปสู่ทุกคนในชุมชน

2.2) ผู้ประสานงาน คือ บุคคลซึ่งอาจจะเป็นบุคคลภายนอกชุมชนหรือผู้นำชุมชน ซึ่งมีประสบการณ์และความเข้าใจในการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับชุมชน มีบทบาทในการจัดการเสวนา ดำเนินการกระบวนการสังเคราะห์และวิเคราะห์ข้อมูล จัดระบบการทำงาน

ร่วมกันของกลุ่มผู้นำชุมชนที่เข้าร่วมและกระบวนการเรียนรู้ กระตุ้นและติดตามกระบวนการให้
ต่อเนื่องจากการเสวนาในเวทีกระจายไปสู่สมาชิกคนอื่นๆ ในชุมชนที่ไม่ได้เข้าร่วมการเสวนา

2.3) วิทยากร คือ บุคคลผู้รู้ ผู้มีข้อมูลในทุกเรื่อง ทั้งข้อมูลชุมชน ข้อมูลจาก
โลกภายนอกที่เกี่ยวกับชุมชน รู้และเข้าใจโครงสร้างสังคม รู้และเข้าใจปัญหาของสังคมทุกระดับ
รู้และเข้าใจรูปแบบและทางเลือกใหม่ๆ และรู้จักชุมชน ซึ่งเป็นผู้นำหรือผู้รู้ในชุมชนบ้านหนองน้ำ
ขุ่น และต่างชุมชนและผู้รู้จากภายนอกที่ชุมชนเชิญเข้าร่วมกระบวนการ มีบทบาทในการถ่ายทอด
เนื้อหาหรือข้อมูลให้กับสมาชิกในเวทีการเรียนรู้และไม่ได้จำกัดให้มีเพียงคนเดียว เพราะสังคม
ปัจจุบันหาผู้รู้แบบพหุสุดที่รู้ทุกเรื่องได้ไม่มากนัก จำเป็นต้องมีวิทยากรหลายคนในประเด็นและ
วาระที่แตกต่างกัน

3) เวทีการเรียนรู้ คือ ระบบจัดการการเสวนาของชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น ตำบล
บ้านหยวก อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี เวทีการเรียนรู้ต้องมีการเตรียมการก่อนการชุมชน
การกำหนดประเด็นต่อเนื่องจากการเสวนา มีการจัดระบบการประชุม มีการบันทึก มีการกำหนด
ประเด็นและสร้างเวที่ย่อยอย่างต่อเนื่องหลังการประชุม และการเสวนาหลายครั้ง โดยมีการ
เชื่อมโยงประเด็นและเนื้อหาให้ต่อเนื่องกัน ซึ่งประเด็นเนื้อหาที่สำคัญในเวทีการเรียนรู้ มีดังนี้

3.1) ประวัติศาสตร์ชุมชน ข้อมูลกายภาพ (ภูมินิเวศ) แผนที่ชุมชน ข้อมูล
ประชากร การศึกษา อาชีพ สังคม วัฒนธรรม ฯลฯ

3.2) ข้อมูลทางเศรษฐกิจของครอบครัวและชุมชน

3.3) ข้อมูลปัญหาชุมชนในอดีตและวิธีแก้ไขที่ชุมชนเคยใช้ข้อมูลปัญหาชุมชน
ในปัจจุบัน (ปัญหา สาเหตุ สภาพที่เป็นจริงของปัญหา ข้อมูลเชิงปริมาณ และความสัมพันธ์
เกี่ยวเนื่องกันของแต่ละปัญหา) ปัญหาชุมชนที่จะเกิดขึ้นในอนาคตใกล้ๆ (การคาดการณ์)

3.4) ข้อมูลศักยภาพของชุมชนทั้งที่เป็นคน ความรู้ และทรัพยากร วิเคราะห์
ระดมความคิดเห็น เพื่อประเมินระดับของศักยภาพ และค้นหาให้พบศักยภาพที่มีความเป็นไปได้ใน
การพัฒนา หรือควรได้รับการพัฒนา

3.5) รายงานผลการศึกษาชุมชนต้นแบบ วิเคราะห์ประสบการณ์ หลักคิด
วิธีการรูปแบบการจัดการของชุมชนต้นแบบที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาตนเอง

3.6) กรณีศึกษาต้นแบบในพื้นที่ตำบลของตนเอง เช่น ต้นแบบด้านการเกษตร
ด้านการดูแลสุขภาพด้านการจัดการทุน เป็นต้น เป็นองค์ความรู้ที่มีอยู่แล้วในชุมชน

โดยประเด็นเนื้อหาอื่นๆ สามารถคัดเลือกและกำหนดตามสภาพความเป็นจริงของ
ชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น โนนผางา และจัดประเด็นตามลำดับก่อนหลังในเวทีการเรียนรู้เป็นส่วน
หนึ่งในระบบการจัดการเวที ซึ่งสมาชิกในเวทีการเรียนรู้ ผู้อำนวยการกระบวนการ และวิทยากร
ผู้ถ่ายทอดเนื้อหาและข้อมูล ช่วยกันทำความเข้าใจและวางแผนการศึกษาอย่างต่อเนื่อง

5.1.3 การเรียนรู้ข้อมูลและความจริงของชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น

การจัดทำข้อมูลต้องให้การเข้าถึงความจริงของตัวเองและของโลกแวดล้อม โดยการจัดทำข้อมูลให้สามารถดึงสภาพความเป็นจริงออกมาให้เห็นชัดเจนหรือคลาดเคลื่อนน้อยที่สุดเป็นข้อมูลที่สะท้อนความจริง การจัดทำข้อมูลที่คลาดเคลื่อนหรือเบี่ยงเบนจากความจริงไม่ว่าจะเป็นด้วยสาเหตุจากความมั่งง่าย ความไม่รับผิดชอบ การมีเจตนาปกปิดความจริงหรือระบบเครื่องมือ และวิธีการที่ใช้ไม่เหมาะสม จะเป็นข้อมูลที่สะท้อนความจริงได้เพียงบางส่วนและเป็นข้อมูลที่สะท้อนความเท็จหากเกิดการคลาดเคลื่อนหรือเบี่ยงเบนมาก ซึ่งกระบวนการประชาธิปไตยของชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น ให้ความสำคัญกับการทำข้อมูล เพราะการเรียนรู้ที่แท้จริงและองค์ความรู้ชุมชน ไม่สามารถเกิดขึ้นจากข้อมูลที่ผิดพลาดคลาดเคลื่อน กระบวนการประชาธิปไตยได้เน้นให้ผู้นำชุมชนมีบทบาทสำคัญในการจัดเก็บและรวบรวมข้อมูล สังเคราะห์และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยตนเอง เพราะการรู้จักตัวเอง รู้จักโลกไม่ได้เกิดจากคนอื่นจัดการให้ คนที่มีบทบาทในกระบวนการเท่านั้นที่จะเป็นผู้เรียนรู้และได้รับความรู้ไป ซึ่งการประชาธิปไตยของชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น จึงเน้นการจัดทำ วิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลโดยผู้นำชุมชน โดยแบ่งข้อมูล ออกเป็น 2 ส่วน คือ ข้อมูลตัวเองและข้อมูลโลกภายนอก

1. ข้อมูลตัวเองที่นำเข้าสู่เวทีการเรียนรู้ แบ่งเป็น 4 กลุ่ม คือ

1.1 ข้อมูลพัฒนาการของชุมชน โดยในการศึกษาข้อมูลพัฒนาการของชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น ควรจะเปิดประเด็นให้มีการเชื่อมโยงไปถึงอดีตให้เห็นเหตุการณ์และการเปลี่ยนแปลงให้รู้ว่าชาวบ้านมีวิธีการแก้ปัญหาในแต่ละยุคอย่างไร เพื่อให้เห็นวิธีการที่ชุมชนจัดการกับปัญหาในอดีตซึ่งมีลักษณะพึ่งตนเอง ไม่มีความคิดพึ่งพาภายนอก

1.2 ข้อมูลเศรษฐกิจชุมชน เป็นข้อมูลรายได้ รายจ่าย หนี้สิน การทำมาหากิน การถือครองที่ดิน แรงงาน ฯลฯ ของครัวเรือนและชุมชน

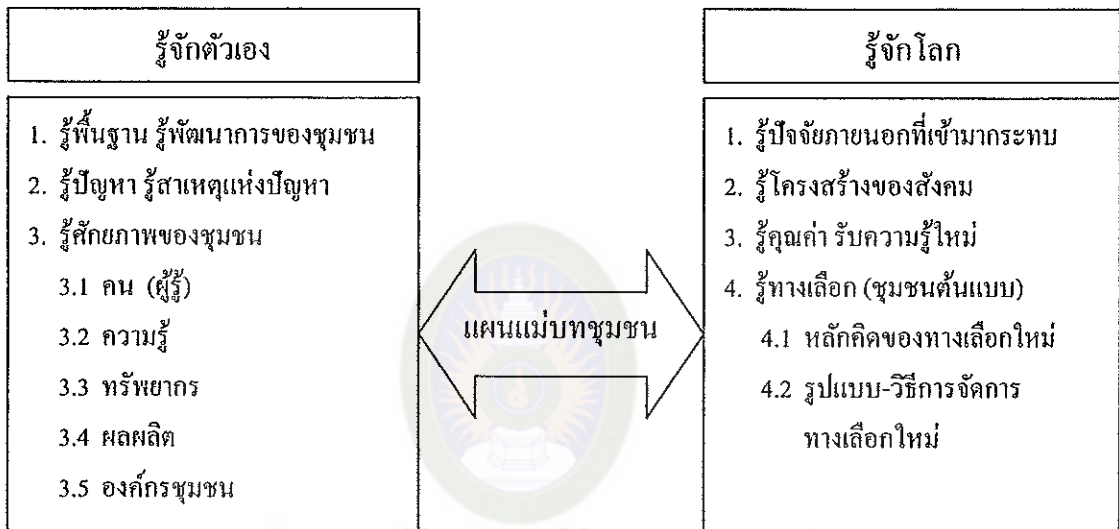
1.3 ข้อมูลปัญหาและสาเหตุ เป็นข้อมูลที่เน้นให้มีการนำเสนอที่ไม่ใช่การจัดการรายการปัญหา ควรมีกระบวนการวิเคราะห์ที่สาเหตุ ผลกระทบของปัญหา ความพยายามในการแก้ปัญหาที่ผ่านมา

1.4 ข้อมูลศักยภาพของชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น ประกอบด้วย คน (ผู้รู้) ความรู้ ทรัพยากร ผลผลิต และองค์กรชุมชนหมายถึงระบบการจัดการที่มีอยู่แล้วในชุมชน

1.5 ข้อมูลชุมชนต้นแบบ เน้นให้เกิดการเรียนรู้วิถีคิด วิธีการจัดการรูปแบบกิจกรรมของชุมชนต้นแบบที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาตนเอง เช่น ศึกษาชุมชนเศรษฐกิจอยู่ดีมีสุข บ้านคอนมัน หมู่ที่ 13 ตำบลขามเรียง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งความสำเร็จของชุมชนต้นแบบจะกระตุ้นให้เกิดกำลังใจและความเชื่อมั่น ในตนเอง และเกิดมุมมองการพัฒนาที่หลากหลาย

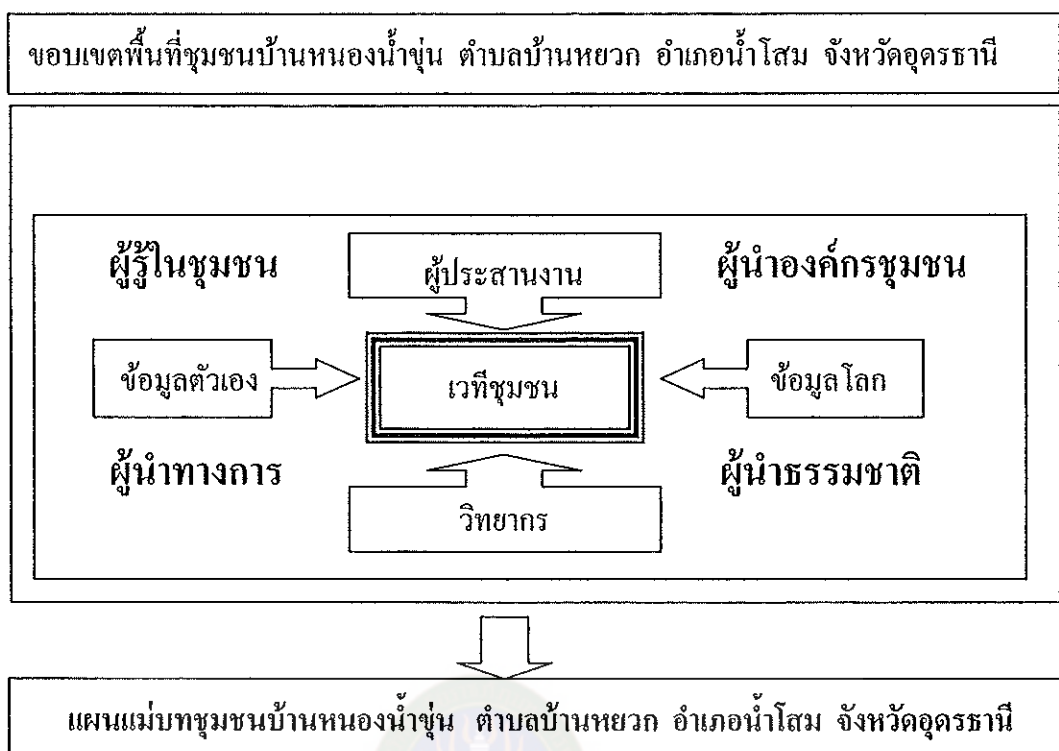
2. ข้อมูล โลกภายนอกที่เกี่ยวข้องกับชุมชน เป็นชุดข้อมูลที่สัมพันธ์โดยตรงกับข้อมูลชุมชน ข้อมูลพัฒนาการของชุมชนจะยกระดับเป็นความรู้ใหม่ได้เมื่อชุมชนได้รับข้อมูลอีกชุดหนึ่งที่เกี่ยวข้อง

3. การรู้จักตนเองของชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น และรู้จักข้อมูล โลกภายนอกที่มีอิทธิพลเกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของชุมชน โดยข้อมูลในการรู้จักตนเองและรู้จักโลกภายนอกดังกล่าวที่สังเคราะห์เข้าด้วยกันก็จะเกิดการเรียนรู้และความรู้ใหม่ให้กับชุมชน ดังแผนภาพที่ 13

แผนภาพที่ 13 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

4. ในการเลือกขอบเขตพื้นที่ชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น ตำบลบ้านหยวก อำเภอโนนไสม จังหวัดอุดรธานี มีคน 3 กลุ่ม (ผู้นำชุมชน ผู้ประสานงาน วิทยากร) ที่มีบทบาทแตกต่างกันเข้าร่วมเรียนรู้กัน บนฐานข้อมูลความเป็นจริงของชุมชนและโลกของกระบวนการเรียนรู้ในการทำประชาพิชญจะค่อยๆ ขยับเคลื่อนไปข้างหน้า การขาดหายไปขององค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งในสิ่งองค์ประกอบแรกของกระบวนการจะทำให้การประชาพิชญไม่สามารถนำชาวบ้านเข้าสู่การเรียนรู้ที่แท้จริงได้ ดังแผนภาพที่ 14

แผนภาพที่ 14 องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

5. เครื่องมือและวิธีการในการทำประชาพิชญ์ของชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น ตำบลบ้านหยวก อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี นั้น ผู้ประสานงานและวิทยากรมีส่วนอย่างสำคัญในการนำผู้ชุมชนเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ ซึ่งผู้ประสานงานและวิทยากรต้องมีทักษะประสบการณ์ของข้อมูล ความรู้ และเครื่องมือในการทำประชาพิชญ์ โดยทักษะประสบการณ์ ข้อมูลความรู้เป็นเรื่องของการสะสมทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ ซึ่งขึ้นอยู่กับความเอาใจใส่ศึกษาค้นคว้าโดยไตร่ตรองของแต่ละคน เครื่องมือในการทำประชาพิชญ์ของชุมชนนั้น เป็นผลผลิตของทักษะ ประสบการณ์ และข้อมูลความรู้ที่สะสมอยู่ในตัวคน มีความเป็นมาเฉพาะ มีข้อมูลและประสบการณ์ของชุมชน โดยลักษณะเฉพาะของเครื่องมือคือเป็นเครื่องมือที่สามารถปรับเปลี่ยนได้ตลอดเวลาและวิธีการเฉพาะในการใช้เครื่องมือในส่วนของปัจจัยที่เกี่ยวข้องของเครื่องมือคือมีทักษะ ประสบการณ์ และข้อมูลความรู้ของคนที่น่าไปใช้และลักษณะเฉพาะของพื้นที่ของชุมชน ทั้งลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

เครื่องมือและวิธีการ (แบบสอบถามทุกด้าน) ของการจัดทำประชาพิชญ์ของชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น ตำบลบ้านหยวก อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี มีดังนี้

5.1 หลักจัดทำประชาพิชญ์ ด้านการพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากร มีหลักจัดทำคือ

5.1.1 แบบสอบถามข้อมูลครอบครัวและการพัฒนาทรัพยากร

5.1.2 แบบสอบถามข้อมูลการอนุรักษ์ทรัพยากร

ซึ่งมีวัตถุประสงค์การใช้แบบสอบถามในการจัดทำประชาพิจัย ด้านการพัฒนา และอนุรักษ์ทรัพยากร ดังนี้

- 1) แบบสอบถามเป็นเพียงเครื่องมือช่วยให้เกิดการเสวนาค้นคว้า ทบทวนตนเอง ระหว่างคนในชุมชน
- 2) แบบสอบถามช่วยให้รู้ว่าทรัพยากรอะไร อยู่ที่ไหน ปริมาณเท่าใด มีการเคลื่อนย้ายใช้สอยไปในทิศทางใด
- 3) แบบสอบถามช่วยให้รู้ว่า ทรัพยากรแต่ละชนิด มีคุณค่าเชื่อมโยงกับอะไรบ้าง และมีมูลค่าเท่าใด
- 4) แบบสอบถามช่วยให้รู้ว่า ควรต่อยอดแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับชุมชนในประเด็นใดบ้าง
- 5) ในกระบวนการทำแบบสอบถามทำให้รู้ว่า ใครเป็นผู้รู้ในการจัดการทรัพยากร ตัวใด อย่างไร
- 6) ทำให้ชุมชนประเมินตนเองออกมา มีต้นทุนอะไรเหลืออยู่เท่าใด และควรจัดการอย่างไรให้เกิดความมั่นคง

โดยเทคนิคการจัดทำเบื้องต้นของการทำประชาพิจัย ด้านการพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากร มีดังนี้

- 1) ร่วมกับอาสาสมัครชุมชน ร่างแผนที่ชุมชนลงในกระดาษชาร์ตขนาดใหญ่ให้เห็นโครงร่างทางภูมิศาสตร์ ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และทรัพยากรทุกหมวด ข้าว พี่ไร่ พี่สวน ป่า วั ว ควาย เป็ด ไก่ บ่อปลา โรงงาน แรงงานอพยพ แรงงานเคลื่อนย้าย แล้วเก็บไว้ใช้งานทุกครั้งที่มีการเสวนาร่วมกัน
- 2) แบบสอบถามชุดที่ 1 สำหรับอาสาสมัคร 1 คน จัดเวลาที่พูดคุยกับ 5 ครอบครัว ให้ได้ครอบคลุม 50 เปอร์เซ็นต์ ของจำนวนครัวเรือนและให้มีลักษณะกระจายไปทั่วทุกกลุ่ม พร้อมทั้งร่วมกันประเมินคุณค่า มูลค่า ประโยชน์ เส้นทาง
- 3) แบบสอบถามชุดที่ 2 สำหรับเสวนาจัดเวทีกลุ่มใหญ่ โดยมีตัวแทนจากทุกกลุ่มและผู้รู้ในสาขาที่เกี่ยวข้อง โดยประเมินทรัพยากรที่เป็นของสาธารณะ ที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันโดยเฉพาะภาพรวมของทรัพยากรชุมชน
- 4) ในขณะที่จัดทำแบบสอบถามชุดที่ 1 และ 2 ให้มีอาสาสมัครเยาวชนเป็นเลขาบันทึกการประชุมและทำชาร์ตแข็ง แยกแยะทรัพยากรแต่ละตัว

5) ร่วมกันตั้งคณะทำงานเจาะประเด็นที่เป็นหัวใจของการจัดการทรัพยากร ที่มีผลกระทบต่อประโยชน์ของชุมชนมากที่สุดและทำได้เร็วที่สุด แล้วเกิดผลดี นำไปสู่การ แก้ปัญหาอื่นๆ ได้ต่อไป

5.2 หลักการจัดทำประชาพิชญ์ ด้านการจัดการสุขภาพของชุมชน มีหลักจัดทำคือ

5.2.1 ความเจ็บป่วยและการบำบัดรักษาฟื้นฟู

5.2.2 หมอพื้นบ้านในชุมชน

5.2.3 ปัจจัยที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพในชุมชนมีอะไรบ้าง มีมากน้อยเพียงใด โดยเฉพาะสิ่งที่มีสารเคมีเจือปน

ซึ่งมีวัตถุประสงค์การใช้แบบสอบถามในการจัดทำประชาพิชญ์ ด้านการจัดการสุขภาพของชุมชน ดังนี้

- 1) รู้ว่ามีกลุ่มอาการที่เกิดขึ้นในชุมชนอะไรบ้าง เกิดจากสาเหตุอะไร เกิด ช่วงใดในวัยใด มีเส้นทางการบำบัดรักษาอย่างไร เสียค่ารักษาเท่าใด
- 2) รู้ว่าแนวโน้มความเจ็บป่วยในอนาคตของชุมชนเป็นอย่างไร โดย วิเคราะห์เชื่อมโยงกับข้อมูลตัวอื่นๆ
- 3) รู้ว่าหมอพื้นบ้านประเภทใดบ้างที่ยังให้บริการอยู่และมีความสามารถในการบำบัดรักษาโรคใดได้บ้างด้วยองค์ความรู้และวิธีแบบใด

โดยเทคนิคการจัดทำเบื้องต้นของการทำประชาพิชญ์ ด้านการจัดการสุขภาพของชุมชน มีดังนี้

- 1) ขอข้อมูลจากสถานีอนามัยเรื่องโรคที่เป็นมาก ความชุก ความถี่ของโรค มาประกอบ
- 2) เชิญหมอพื้นบ้านทุกประเภท อ.ส.ม. แม่บ้าน ผู้นำ มาร่วมจัดเวทีเสวนา ลงรายละเอียดตามวัตถุประสงค์

5.3 หลักการจัดทำประชาพิชญ์ ด้านเศรษฐกิจชุมชน มีหลักจัดทำ คือ แบบบันทึก รายจ่ายของครอบครัว เครื่องมือ แต่ละด้านจะมีหลักการและวิธีการเฉพาะในการนำไปใช้

ซึ่งมีวัตถุประสงค์การใช้แบบสอบถามในการจัดทำประชาพิชญ์ ด้านเศรษฐกิจชุมชนดังนี้

1. ให้ครอบครัวในชุมชนได้เรียนรู้สภาพทางเศรษฐกิจของตนเอง และสามารถ เชื่อมโยงทุกครอบครัวเป็นภาพรวมของชุมชน
2. ประเมินการพึ่งพาตนเอง ศักยภาพในการพึ่งพาตนเองของรายครอบครัว และชุมชน

3. เกิดประเด็นในการเสวนา หลังจากการเก็บข้อมูลและรวบรวมข้อมูลจากระดับครอบครัวเป็นข้อมูลชุมชนแล้ว

4. มองเห็นการเชื่อมโยงจากข้อมูล ไปสู่การจัดทำแผนแม่บทของชุมชน โดยเทคนิคการจัดทำเบื้องต้นของการทำประชาพิชญ์ ด้านเศรษฐกิจชุมชน มีดังนี้

1. ประเมินฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวในชุมชนเป็น 3 กลุ่ม กลุ่มบน เป็นกลุ่มที่ฐานะทางเศรษฐกิจดีที่สุดในชุมชน กลุ่มกลางคือกลุ่มที่มีฐานะทางเศรษฐกิจรองลงมา และกลุ่มล่างคือกลุ่มที่มีฐานะยากจนที่สุดในชุมชน

2. คัดเลือกอาสาสมัครจากทั้ง 3 กลุ่ม เป็นผู้จัดทำข้อมูล ควรคัดเลือกเป็นรายหมู่บ้าน ให้ได้อาสาสมัครไม่น้อยกว่าร้อยละ 30 ของประชากรทั้งชุมชน (หากไม่สามารถทำหมดทั้งชุมชนได้)

3. จับประเด็นเชื่อมโยงข้อมูลตัวเลขทางเศรษฐกิจแต่ละตัวเข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ มองเห็นทางเลือกใหม่ และมองเห็นอย่างเป็นระบบ

เครื่องมือและวิธีการทำประชาพิชญ์ทั้ง 3 ด้าน ดังกล่าว ของชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น ตำบลบ้านหยวก อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี เป็นเครื่องมือที่สร้างขึ้นและปรับปรุงมาจากชุดวิชาการวิจัยชุมชน (2545) ที่พัฒนาประสบการณ์ของชุมชนในพื้นที่ทุกภาคของประเทศ ผู้จัดทำประชาพิชญ์ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาเครื่องมือวิธีการด้วยตนเอง

6. แผนแม่บทของชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น ตำบลบ้านหยวก อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี แผนที่ดี คือ แผนที่ต้องมีความเชื่อมโยงจากข้อมูลตัวเองและโลกภายนอก ไปสู่การนำเสนอว่าชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น ควรทำอะไรบ้าง กระบวนการประชาพิชญ์ได้กระตุ้นโดยเชื่อมโยงจากข้อมูลสู่ทางเลือกที่เหมาะสมและมีเหตุผลไว้ก่อนแล้ว ความต้องการจึงถูกตรวจสอบโดยกระบวนการในเวทีชุมชน แผนแม่บทชุมชนจึงจะเป็นผลผลิตของการเรียนรู้ที่แท้จริง ที่คณะผู้นำชุมชนนำข้อมูลความรู้ ที่ได้รับจากการวิเคราะห์ มาสังเคราะห์เข้าด้วยกันเพื่อหาทางออก การสังเคราะห์จะให้กรอบในการจัดทำแผน ซึ่งเวทีการเรียนรู้จะช่วยตรวจสอบความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกันของกิจกรรมทุกกิจกรรม เพื่อให้มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมและเพื่อให้งานทำกิจกรรมตามแผนดำเนินไปในทิศทางเดียวกัน

สรุป การเรียนรู้โดยการประชาพิชญ์ชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น ตำบลบ้านหยวก อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี คือ กระบวนการที่คนหลายกลุ่มเข้ามาเรียนรู้ร่วมกัน โดยบทบาทที่แตกต่างกันการทำประชาพิชญ์แต่ละครั้งจะยกระดับกระบวนการพัฒนา การเรียนรู้ที่เหมาะสม ภูมิปัญญา และเทคโนโลยี โดยการนำเครื่องมือ วิธีการที่มีคุณภาพยิ่งขึ้น กระบวนการ วิธีการของการประชาพิชญ์จึงไม่หยุดนิ่ง ไม่เป็นสูตรสำเร็จตายตัว ซึ่งการเรียนรู้ใหม่ตลอดเวลาเป็นหัวใจสำคัญของกระบวนการประชาพิชญ์

5.2 เศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเอง

เศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเอง โดยการนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้กับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนบ้านหนองน้ำขุ่น ตำบลบ้านหยวก อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุตรธานี ได้น้อมรับพระราชทาน “เศรษฐกิจพอเพียง” ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อเป็นปรัชญาหรือฐานคิดของระบบเศรษฐกิจใหม่ที่มั่นคง พระราชดำรัส เศรษฐกิจพอเพียง 1 “เศรษฐกิจพอเพียงปรัชญาที่ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุก ระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียงหมายถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน” เศรษฐกิจพอเพียง 2 “ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอนและขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสมดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญาและความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี” เศรษฐกิจพอเพียง 3 “การเป็นเสือนั้นมันไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เราพออยู่พอกิน แบบพอมีพอกิน หมายความว่า อุ้มชูตัวเองได้ให้มีพอเพียงกับตนเอง อันนี้เคยบอกว่าคุณพอเพียงนี้ไม่ได้หมายความว่าทุกอย่างครบถ้วนจะต้องผลิตอาหารของตัวเอง จะต้องทอผ้าใส่ให้ตัวเอง อย่างนั้นมันเกินไป แต่ว่าในหมู่บ้านหรือในอำเภอจะต้องมีความพอเพียงพอสมควรบางสิ่งบางอย่างที่ผลิตได้ มากกว่าความต้องการก็ขายได้ แต่ขายในที่ไม่ห่างไกลเท่าไร ไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก” และเศรษฐกิจพอเพียง 4 “ถ้าสามารถที่จะเปลี่ยนให้กลับเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียงไม่ต้องทั้งหมด แม้จะไม่ถึงครึ่งอาจจะเศษหนึ่งส่วนสี่ ก็สามารถที่จะอยู่ได้” และ “การแก้ไขจะต้องใช้เวลาไม่ใช่ง่ายๆ โดยมากคนใจร้อนเพราะเดือดร้อน แต่ถ้าทำตั้งแต่เดี๋ยวนี้ก็สามารถที่จะแก้ไขได้”

ชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น ตำบลบ้านหยวก อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุตรธานี ได้มีการสืบทอดภูมิปัญญาด้วยเศรษฐกิจพอเพียง โดยชีวิตความเป็นอยู่พึ่งพาอาศัยภูมิปัญญาของบรรพบุรุษพึ่งพาอาศัยกันเองและอยู่ได้ด้วยความสะดวกแบบพอเพียงด้วยภูมิปัญญาบูรณาการ คือ ไม่ได้แยกส่วน แต่เป็นการจัดการชีวิตแบบรอบด้านทั้งร่างกาย จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อม อยู่อย่างสมดุลใน

ความสัมพันธ์กับคนธรรมชาติรวมทั้งสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่ใช้สำหรับระบบเศรษฐกิจของประเทศทั้งหมด เป็นแนวทางเพื่อการสร้างระบบเศรษฐกิจให้สามารถพึ่งตนเองได้ โดยเชื่อมโยงเศรษฐกิจทุกระดับให้สัมพันธ์กัน ให้เกื้อหนุนกัน โดยมีระบบเล็ก ระบบใหญ่ที่สัมพันธ์และเกื้อกูลกันเหมือนป่าซึ่งมีความหลากหลายทางชีวภาพ มีไม้เล็กไม้ใหญ่ ไม้หลากหลายชนิดหลายระดับ และสิ่งมีชีวิตแร่ธาตุที่เกื้อกูล (Cluster) คล้ายเกษตรผสมผสาน ไร่นาสวนผสม การจัดการเศรษฐกิจโดยเชื่อมโยงกันในลักษณะนี้ก่อให้เกิดผลเป็นทวีคูณ (Synergy) ประหยัดทรัพยากร แรงงาน พูน แต่ได้ผลมากกว่าการทำกิจกรรมแต่ละอย่างแบบแยกกัน

โดยที่เศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนบ้านหนองน้ำขุ่น ตำบลบ้านหยวก อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี มุ่งเน้นให้เกิดการพึ่งพาตนเองให้ได้ทุกระดับเริ่มจากครอบครัวซึ่งเป็นหน่วยเล็กสุดและสำคัญที่สุดของสังคม ครอบครัวต้องพึ่งตนเองได้ในระดับพื้นฐานเป็นอย่างน้อย มีพออยู่พอกิน ช่วยตัวเองได้โดยไม่ต้องพึ่งพาคนอื่นจนเป็นการสร้างความยุ่งยากลำบากให้คนอื่น ครอบครัวเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่ต้องสามารถพึ่งตนเองโดยการพึ่งพาอาศัยกันในระหว่างสมาชิกในชุมชน และโดยการพึ่งพาอาศัยชุมชนอื่น โดยอาศัยการจัดการที่ชาญฉลาด ซึ่งการสร้างรากฐานเศรษฐกิจชุมชนด้วยปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นการสร้างรากฐานให้ชุมชนเข้มแข็ง เมื่อไม่เสี่ยง ไม่โลกก็มีสติและสมานิติที่จะคิดปรับปรุงพัฒนาสิ่งที่ตัวเองมีให้ออกมาดีพอที่จะเกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจไม่ว่าจะเพื่อตลาดท้องถิ่นหรือตลาดทั่วไป

ปัญหาจากบทนำที่กล่าวมาแล้วปัญหาที่หนักหนาสาหัสของชุมชนวันนี้ คือ ปัญหาหนี้สิน หลายครอบครัวในชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น ตำบลบ้านหยวก อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี เป็นหนี้ ธ.ก.ส. เป็นหนี้เงินกู้ที่กู้จากพ่อค้า นายทุน คนมีเงินในหมู่บ้านหรือที่ตลาด ดอกเบี้ยสูงๆ และเป็นหนี้เงินที่ไปกู้ไปยืมจากกลุ่มออมทรัพย์และกองทุนต่างๆ ส่วนใหญ่กู้ได้ก็เอาไปใช้จ่ายในครอบครัว ซื้อมือถือซื้อมิน หรือซื้อข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็นและไม่จำเป็น ซึ่งแยกไม่ค่อยออกรวมทั้งซื้อเหล้า ซื้อหวย หรือเอาไปเล่นการพนันก็มี ส่วนหนึ่งเอาไปจ่ายเงินกู้หรือเงินยืมจากคนอื่นและหนี้สินที่เพิ่มขึ้นมากจากการกระตุ้นการบริโภคของสังคมทุนนิยม สังคมบริโภคนิยมที่ต้องการให้ผู้คนบริโภคให้มากที่สุด การซื้อข้าวของสำหรับหลายคนในชนบทก็ง่ายขึ้น นี่คือสภาพที่เอื้อต่อการเพิ่มหนี้สินในชนบท วงจรชีวิต วงจรหนี้สิน คือ วงจรเดียวกัน มีลักษณะคล้ายวัฏพินหลัก ที่กินหญ้าเพลินเดินไปรอบๆ หลัก รอบแล้วรอบเล่า จนขยับไปไหนอีกไม่ได้ เชื้อโรครัดคอหายใจไม่ออก ถ้าไม่ถอยก็ตาย ปัญหาไม่ใช่อยู่ที่เงินกู้ เพราะเงินอย่างเดียวแก้ปัญหาวงจรหนี้สินไม่ได้ ถ้าแก้ได้คงแก้ไปนานแล้ว เพราะที่ผ่านมาก็ใช้ว่าจะขาดเงินหรือกู้ไม่ได้ ปัญหาอยู่ที่ว่ากู้อะไร ถ้าเอาไปทำแบบเดิมๆ จะแก้ปัญหาก็ได้หรือ คงเกิดปัญหาซ้ำซาก ย่ำอยู่กับที่ ซึ่งมีทุนแล้วก็ต้องคิดให้เป็นระบบใหม่

จากที่กล่าวมาในบทนำเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชนพลังของชุมชน สามารถนำมาแก้ปัญหาทางจรรยาบรรณได้ด้วยระบบเศรษฐกิจชุมชนเกิดจากความคิดและความตั้งใจที่จะ “จัดระเบียบ” การกิน การอยู่ การทำงานของชุมชนใหม่ จัดการโดยการทำกินเองใช้เองในส่วนที่ทำได้ เชื่อมโยงกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้สัมพันธ์กันแบบเกื้อกูลอย่างน้อยในสี่ห้าอย่าง คือ ข้าว อาหาร สมุนไพร ของใช้ และนุ้ย ถ้าหากจัดการแบบเชื่อมโยงหรือเกื้อกูลก็จะเกิดกิจกรรมอื่นๆ ตามมาอีกมากมาย ทำให้เกิดโรงสีข้าว ปลายข้าว รำ แกลบ อ้อย มัน อาหารสัตว์ แก๊สชีวภาพ เชียงหมู พันธุ์ไม้ น้ำผลไม้ ไวน์ เหล้า ยาสมุนไพร แชมพู น้ำยาล้างจาน สบู่ น้ำยาซักผ้า น้ำปลา ปลา ร้า ผงชูรส และอื่นๆ ซึ่งก็แล้วแต่ว่าชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น อยากจะทำได้ตอบสนองความต้องการของตนเองของเครือข่ายในท้องถิ่นเป็นหลัก ไม่ได้เอาตลาดใหญ่เป็นเป้าหมาย ซึ่งการเชื่อมโยงระหว่างกิจกรรมทางเศรษฐกิจเหล่านี้ก่อให้เกิดผลทวีคูณ เพราะเป็นกิจกรรมที่เสริมกันไม่ใช่แยกจากกัน หลายกิจกรรมเกิดขึ้นใหม่เพื่อเสริมกิจกรรมเดิม เช่น ปลูกมันสำปะหลัง ปลูกข้าวโพด ปลูกถั่วเพื่อทำอาหารสัตว์ เลี้ยงหมู เลี้ยงไก่ ปลูกอ้อยไว้ทำน้ำอ้อย น้ำตาลทรายแดง เป็นอาหารสุขภาพในชุมชน และเอาไปทำนุ้ยชีวภาพ โดยที่การวางแผนการผลิตและบริโภคไปพร้อมกันเช่นนี้ทำให้ไม่มีอะไรเหลืออะไรขาด เป็นระบบเศรษฐกิจพอเพียง คือ พอดีไม่เหลือไม่ขาด

ระบบเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนบ้านหนองน้ำขุ่น ตำบลบ้านหยวก อำเภอป่าโมก จังหวัดอุตรธานี ได้นำกรอบเศรษฐกิจพอเพียงและก้าวหน้า ซึ่งอาศัย “ข้อมูลความรู้ แผนแม่บทชุมชน” เป็นพื้นฐาน เป็นหัวใจสำคัญที่ก่อให้เกิดระบบเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนบ้านหนองน้ำขุ่น ตำบลบ้านหยวก อำเภอป่าโมก จังหวัดอุตรธานี โดยเศรษฐกิจชุมชนที่มีเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาซึ่งมิได้จำกัดแต่เพียงการผลิตเพื่อกินเพื่อใช้ในครอบครัวหรือในชุมชนเท่านั้น แต่เป็นการจัดระบบระเบียบการผลิต การบริโภค การลงทุน การดำเนินการใหม่ เริ่มจากการสร้างรากฐานให้มั่นคง มีกินมีใช้ให้พอเพียงเสียก่อน แล้วจึงนำส่วนที่เหลือออกไปสู่ตลาดภายนอก จึงเป็นเรื่องสำคัญและจำเป็นที่ชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น จะแยกแยะการผลิต การบริโภค การจัดการต่างๆ ให้ชัดเจนว่า อะไรที่ทำการทำใช้ในครัวเรือนในชุมชน อะไรที่มีมากเกินไปจนจะจัดการอย่างไร แบบที่ทำการทำเพื่อกินเพื่อใช้เรียกว่า “พอเพียง” แบบที่ทำเพื่อนำออกสู่ตลาดในชุมชน ระหว่างชุมชนและตลาดใหญ่ (ตามศักยภาพของผลิตภัณฑ์) เรียกว่า “ก้าวหน้า” ซึ่งเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองพอเพียงในระดับครอบครัวของชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น มีตัวอย่าง คือ การปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ สมุนไพรไว้กินเองใช้เอง หมักน้ำปลากินเอง ทำแชมพูใช้เอง เป็นต้น ถ้าเป็นแบบก้าวหน้าก็คือ การทำเกษตรผสมผสาน ปลูกพืชเศรษฐกิจ (ปลูกปาร่วมน้ำมัน ปลูกข้าวหอมมะลิ) เลี้ยงสัตว์ เศรษฐกิจ (ไก่ หมู ปลา) การทำอุตสาหกรรมใน

ครัวเรือนที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ หัตถกรรมที่ต้องใช้ฝีมือ การนวด การดูแลสุขภาพ การท่องเที่ยว โฮมสเตย์ เป็นต้น

5.3 การบริหารจัดการชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเอง

การบริหารจัดการชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเอง เป็นกระบวนการที่คนหรือวิสัยทัศน์ของแผนชีวิตเศรษฐกิจชุมชนในส่วนของวิถีคิด วิถีทำ วิถีจัดการของแผนชีวิตเศรษฐกิจชุมชน คือ 1) วิถีคิดของการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน การวางแผนเป้าหมายในการผลิตต้องตั้งคำถามก่อนว่า “ทำไปทำไม” และคุยเรื่องความคิดให้ลงตัวเสียก่อน ถ้าเรารู้ว่าทำไปทำไม มีเป้าหมายอะไรอย่างชัดเจน การเรียนรู้เรื่องวิธีการก็ง่ายเข้า เราจะรู้ว่าอะไรทำเพื่อกินเพื่อใช้ อะไรทำเพื่อขาย รู้ว่าจะขายในหมู่บ้าน ในท้องถิ่นหรือในเมือง รู้ว่าจะขายที่ไหนก่อนลงมือผลิต โดยชุมชนต้องคำนึงถึง “ทุน” ของท้องถิ่น ความรู้ ภูมิปัญญา ทรัพยากร ผลผลิต โดยเฉพาะทุนที่เรียกว่าทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ชาวบ้านมีทุนมากมาย เมื่อชาวบ้านมีโอกาสได้พัฒนา “ศักยภาพ” ดังกล่าวนั้น (ศักยภาพ แปลว่า ความสามารถที่ยังไม่พัฒนา หรือยังไม่พัฒนาเต็มที่) ซึ่งชุมชนเป็นเมล็ดพันธุ์ที่ต้องการดิน น้ำ แดด ปุ๋ย ก็จะเติบโตเป็นตัวของมันเอง เป็นไม้ใหญ่ที่ให้ดอกให้ผล ให้ร่ม ให้เงา และที่สำคัญคือ เติบโตเป็นตัวของมันเอง 2) วิถีทำของการพัฒนายุคใหม่เป็นพัฒนาแบบองค์รวม แบบบูรณาการ เป็นการพัฒนาแบบสมดุล เมื่อมีความสมดุลการพัฒนาเกิดความยั่งยืนซึ่งกระบวนการพัฒนาต้องมองแบบ “องค์ภาพพ” (Organism) ที่ทุกส่วนในชุมชนล้วนสัมพันธ์กัน จึงนำไปสู่การปฏิบัติที่ร่วมกันทำโดยเชื่อมโยงและสัมพันธ์กัน ต้องมีการประสานงานกัน มีแผนรวมหรือแผนบูรณาการ 3) วิถีจัดการ โครงการพัฒนาต่างๆ มากจาก “การมีส่วนร่วมของประชาชน” หรือเอาชุมชนเป็นศูนย์กลางหรือเป็นตัวตั้งในการการเข้าไปดำเนินงานโดยตรงซึ่งโครงการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ต้องคำนึงถึงรากฐานทางสังคมวัฒนธรรมและศักยภาพของชุมชน ชาวบ้านได้เรียนรู้อย่างเป็นระบบ มีการเข้าอบรม มีการจัด “กระบวนการเรียนรู้” ที่ช่วยให้ชาวบ้านคิดได้เอง ค้นหาศักยภาพของตนเอง และพัฒนาจากรากฐานตรงนั้น บวกกับความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่และความคิดสร้างสรรค์ เมื่อมีกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นระบบและต่อเนื่อง โครงการพัฒนาต่างๆ จึงมีฐานข้อมูลความรู้ โดยได้พิจารณาศักยภาพของตนเอง สภาพแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรมของตนเอง (เสรี พงษ์พิศ. 2546 : 1-2)

การที่สมาชิกของชุมชน ได้ศึกษาเกี่ยวกับการวิเคราะห์และการวิจารณ์ภาพรวมของการพัฒนาประเทศตั้งแต่ 2504 จนถึงปัจจุบันเป็นเรื่องจำเป็นเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ สถานภาพของประเทศตลอดสืบลึบกว่าที่ที่ผ่านมา เพื่อจะได้สรุปบทเรียนจากอดีตมาใช้กับปัจจุบัน สร้างรากฐานมั่นคงให้อนาคต ในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนบนฐานภูมิปัญญาดั้งเดิมและรูปแบบการพัฒนาใหม่ๆ เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน จากปี 2504-2540 ประเทศไทยได้

บทเรียนที่สำคัญวางแนวทางการพัฒนาที่เน้นแต่การเติบโตทางเศรษฐกิจ มิได้คำนึงถึงการพัฒนา ด้านสังคมและวัฒนธรรม อันเป็นต้นทุนสำคัญของชุมชน ไม่ได้มีกระบวนการเรียนรู้จักตัวเอง รู้จักทุนของชุมชนมองออกไปข้างนอกหมด ไม่ได้เข้าไปข้างในของตัวเอง การพัฒนาที่เน้นแต่ เพียงการเติบโตทางเศรษฐกิจจึงไม่ยั่งยืน เพราะไม่ได้ใช้ปัญญาอะไรมาก ใช้ทรัพยากรซึ่งปุ๋ยยาตา ยายและธรรมชาติได้สร้างได้จัดไว้ให้ ไม่นานก็ร่อยหรอลงไป ที่เคยสมบูรณ์มากก็เริ่มขาดแคลน ป่าหมด ดินเสีย น้ำเน่า ในนามของการ “ปฏิวัติเขียว” ชาวนาถูกส่งเสริมให้เลิกปลูกข้าวพันธุ์ พื้นเมืองที่ทนโรคทนแมลงและเหมาะสมกับดินฟ้าอากาศไปปลูกข้าว “พันธุ์ดี” ที่ให้ผลมาก เพราะหวังจะได้เงินมาก แต่กลายเป็นว่าปลูกข้าวได้มากจริง ส่งออกได้มากจริง แต่ชาวนาไม่ได้มีชีวิตดีขึ้น กลับจนลง เพราะการทำนาต้องลงทุนมากขึ้น ต้องซื้อปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้า ใช้รถไถ ใช้น้ำมัน ที่ก้าวหน้าไปหน่อยก็ใช้รถเกี่ยว รถนวด นอกนั้นก็จ้างแรงงานคนทำให้ตัวเอง กลายเป็นผู้จัดการ การทำนาเช่นนี้มีทางภาคเหนือ ภาคอีสานอาจจะยังไม่ก้าวหน้านัก ภาคกลาง ทำนา “แบบเอาเป็นเอาตาย” หลายจังหวัดทำนา 5 ครั้ง ใน 2 ปี ฝนดินไม่มีเวลาได้พัก ได้หายใจ ต้องอัดปุ๋ยอัดยาขนาดใหญ่ โรคภัยไข้เจ็บก็ตามมา รายได้ที่คิดว่าจะได้มากขึ้นก็ไม่จริง จำต้องทำ ต่อเพราะไม่มีทางเลือกดีกว่า จากเรื่องราวเหล่านี้จะได้ภาพชัดเจนถ้าหากชุมชน มีการวิเคราะห์ อดีตของตนเองให้ชุมชนได้ช่วยกันมองย้อนกลับไปให้ไกลๆ และค่อยๆ ไต่มาจนถึงวันนี้ เพื่อ ลดลงลึกในรายละเอียดว่า ชุมชนบ้านเขาเป็นใคร มาจากไหนตั้งรกรากกันตั้งแต่ยุคไหนสมัยไหน ก่อนนี้อยู่กินกันอย่างไร ซื้อมากินเมื่อไร เริ่มปลูกยาง ปลูกปอ ปลูกมัน และพืชเศรษฐกิจเมื่อไร เริ่มคิดทำมาค้าขายแต่เมื่อไร ไฟฟ้ามาเมื่อไร เริ่มเป็นหนี้ ธ.ก.ส. สหกรณ์ และหนี้คนอื่นอื่นๆ เมื่อไร ซึ่งการวิเคราะห์เชิงวิจารณ์อดีตของตนเองจะทำให้เห็นภาพพัฒนาการชุมชนได้เป็นอย่างดี จะเกิดสำนึกใหม่ๆ ที่ทำให้เข้าใจปัญหาอย่างถ่องแท้ และสรุปบทเรียนที่ผิดพลาดของตนเองได้ ที่สำคัญสมาชิกชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น จะมองภาพออกว่า “ก่อนนี้เราพึ่งตนเองได้ วันนี้ทำไมจึง พึ่งตนเองไม่ได้” ซึ่งจากที่กล่าวมาข้างต้นเมื่อสมาชิกชุมชนพึ่งตนเอง ได้ศึกษาวิเคราะห์วิจารณ์ใน ภาพรวมของชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น ก็จะได้คำตอบที่ไม่ใช่มีใครมาบอกให้แต่สมาชิกชุมชนบ้าน หนองน้ำขุ่น ได้ค้นพบด้วยตนเองอย่างแท้จริง

การเปลี่ยนแปลงตามยุคของการพึ่งพาในวิถีชุมชนนั้น ในยุคแรกชุมชนในชนบทอยู่ ได้ด้วยตนเอง พึ่งพาอาศัยกัน พึ่งพาอาศัยธรรมชาติ “ในน้ำมีปลาในนามีข้าว” “อยากกินเห็ดเข้า ป่าอยากกินปลาลงน้ำโขง” ไม่ได้พึ่งรัฐ ไม่มีเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานของรัฐเข้าไปในหมู่บ้านเพื่อ “พัฒนา” ประเทศไทยเป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งของโลก มีดิน มีน้ำ มีแดด อย่าง เพียงพอเพื่อปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ผลิตอาหารและปัจจัยสี่ ถ้าหากในชุมชนขาดแคลนก็ออกไปแลกเปลี่ยน หาจากชุมชนอื่นด้วยความสัมพันธ์กันเครือญาติ ช่วยเหลือเกื้อกูล ต่อมายุคที่สองเมื่อเริ่มต้นยุคแห่ง

การพัฒนา (นับแต่ 2504) ได้รับเอาวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ มีการบูคริดเอาทรัพยากรธรรมชาติมา
 กินมาขาย ธรรมชาติผลิตให้ไม่ทันความต้องการหรือความโลภของมนุษย์ เอาประโยชน์จนไม่
 เหลือหันไปพึ่งรัฐ รอความช่วยเหลือจากรัฐมีอะไรก็เรียกหาแต่รัฐ ขอให้มาช่วย คิดเองทำเองไม่
 เป็นอีกต่อไป และยุคที่สาม ของการพัฒนาเป็นยุคการพัฒนาเพื่อการพึ่งพาตนเองใช้กระบวนการ
 เรียนรู้เป็นกลไกสำคัญ ตั้งอยู่บนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสานกับความรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ใช้
 ทุนของท้องถิ่นเป็นหลัก ให้ทุนจากภายนอกมาเสริมเติมเต็มให้ ก่อเป็นขบวนการประชาชนที่มี
 เครื่องข่ายข้ามเขตแดนทางภูมิศาสตร์ จากสามยุคดังกล่าวข้างต้น สมาชิกของชุมชนบ้านหนองน้ำ
 ชุ่นต้องการ “พึ่งตนเอง” และต้องการ “มีกินตลอดชีวิต” สมาชิกของชุมชนบ้านหนองน้ำชุ่น ได้
 เริ่มกลับไปทบทวนชีวิตของตนเอง กลับไปเรียนรู้จากอดีต จากบรรพบุรุษ พบว่า ปู่ย่าตายายอยู่
 เย็นเป็นสุขได้ ไม่มีหนี้สิน มีอยู่มีกินอย่างพอเพียงได้อย่างไร ทำอย่างไรจึงจะสืบทอดภูมิปัญญา
 แห่งความพอเพียงและพึ่งตนเองนั้นได้

การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนอย่างยั่งยืนของชุมชนบ้านหนองน้ำชุ่น ตำบลบ้านหยวก
 อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี ในวันนี้เริ่มด้วยกระบวนการเรียนรู้ใหม่เพื่อเรียกความเชื่อมั่น
 กลับคืนมา โดยฟื้นฟูความสัมพันธ์ในครอบครัว ในชุมชน กับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมสร้าง
 เครื่องข่ายกับชุมชนอื่นๆ ร่วมกันหาวิธีจัดการความสัมพันธ์ใหม่ หาวิธีจัดการผลผลิต จัดการทรัพยากร
 จัดการทุน จัดการชีวิตของตนเองใหม่ วางเป้าหมายชัดเจนว่า ทั้งหมดนี้เพื่อการพึ่งพาตนเองมี
 หลักประกัน มีความมั่นคง มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม มีความเป็นตัวของตัวเอง เพื่อให้อยู่ได้
 อย่างมีศักดิ์ศรีและมีกินตลอดชีวิต

ศักยภาพกระบวนทัศน์พัฒนาใหม่ ของชุมชนบ้านหนองน้ำชุ่น ตำบลบ้านหยวก
 อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี อยู่บนฐานของความเข้าใจ เรื่อง “ศักยภาพ” กระบวนการพัฒนา
 ศักยภาพของชุมชนทำให้ชุมชนเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ ไม่ใช่ “การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน”
 (Community Development) แต่เป็นการช่วยให้ชุมชนพัฒนาศักยภาพของตน (Community
 Empowerment) มากกว่า หัวใจของกระบวนทัศน์เช่นนี้ (กระบวนทัศน์ แปลว่า วิธีคิด วิธีปฏิบัติ
 วิธีให้คุณค่า ซึ่งตั้งอยู่บนฐานของการมองโลกความเป็นจริง แบบหนึ่ง) อยู่ที่คำว่า “ศักยภาพ”
 (Potential) ซึ่งจำเป็นต้องเชื่อว่ามีจริง เชื่อว่าชาวบ้านมีศักยภาพ ชุมชนมีศักยภาพที่จะพึ่งตนเองได้
 ต้องการเพียงโอกาสการเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพดังกล่าวเท่านั้น โดยกระบวนการพัฒนาศักยภาพ
 ของชุมชนบ้านหนองน้ำชุ่น ประกอบด้วยการเรียนรู้ การจัดการทรัพยากร (คน ผลผลิต ธรรมชาติ
 และทุนต่างๆ ของชุมชน) การนำความรู้ไปพัฒนาทรัพยากร เพิ่มมูลค่าให้ทรัพยากร และจัดการ
 อย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นกระบวนการที่สั่งสมประสบการณ์ของสมาชิกชุมชนบ้านหนองน้ำชุ่น โดยที่
 โจทย์การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนวันนี้จึงไม่ใช่การหาทุนมากๆ ไปทำโครงการในชุมชน แต่ต้องเริ่ม

และเน้นที่การจัดกระบวนการเรียนรู้ กระบวนการจัดการ กระบวนการพัฒนาทุนของชุมชนที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพเป็นกระบวนการสร้างทุนความรู้ ทุนทางปัญญา ทุนทางสังคม

ขบวนการประชาชน (People's Movement) ของชุมชน จะเข้มแข็งได้ต้องอาศัย กระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) เพื่อพัฒนาศักยภาพของตนเอง ผสานกันเป็นเครือข่ายจนเกิดเป็นขบวนการประชาชนที่เข้มแข็ง โดยตั้งอยู่บนฐานความรู้ มีตัวแบบตัวอย่างที่สร้างแรงบันดาลใจให้องค์กรชุมชนและนอกชุมชน และผู้เกี่ยวข้องที่ร่วมกันเป็นประชาสังคมช่วยกันค้นหาและพัฒนาความรู้ใหม่ให้เป็นพลังขับเคลื่อนขบวนการประชาชน

การส่งเสริมให้เกิดขบวนการประชาชนที่เข้มแข็งของชุมชนนั้น โดยมีหน่วยงาน องค์กร และบุคคลที่เกี่ยวข้องกับงานพัฒนาชุมชนซึ่งมีหน้าที่ช่วยประสานให้ชุมชนบ้านหนองน้ำ ชุ่น ตำบลบ้านหยวก อำเภอป่าโมก จังหวัดอุตรธานี เกิดการพัฒนาศักยภาพของตนเองให้เข้มแข็งในบทบาท 3 ประการ คือ 1) เป็นผู้ประสานให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งก็คือ กระบวนการพัฒนานั่นเอง กระบวนการเรียนรู้เพื่อให้ชุมชนรู้ในสิ่งที่ควรรู้ รู้จักตนเอง รู้จักรากเหง้า รู้จักเอกลักษณ์ ศักยภาพ และทุนของตนเอง รู้สถานภาพความเป็นอยู่ รายรับ รายจ่ายหนี้สิน รู้ปัญหาที่ตนเองกำลังประสบอยู่อย่างถ่องแท้ รู้จักโลกที่เปลี่ยนแปลงและมีผลกระทบต่อชุมชน ให้ชุมชนมีความรู้ในทุกอย่างที่อยากทำ เพื่อพัฒนาศักยภาพและแก้ปัญหาของตนเองให้เรียนรู้วิธีการวางแผนชีวิตของตนเอง ไม่ใช่ให้คนอื่นทำแล้วมากำหนดชีวิตชาวบ้านอย่างที่เป็นอยู่ 2) เป็นผู้ประสานหรือตัวเชื่อมให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ทำให้เกิดการสร้างสรรค์สิ่งใหม่หรือมักเรียกกันวันนี้ว่า “นวัตกรรม” บทบาทนี้ทำให้เกิดการเชื่อมโยงผู้คน โยงความคิด โยงกิจกรรมให้เกิดสิ่งใหม่ๆ ขึ้น อันเป็นผลที่เกิดจากการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ ที่ทำให้กล้าคิดนอกกรอบไม่เอาแต่เลียนแบบคนอื่น หยิบถอยเอาสิ่งๆ ใด ๆ ทำไว้ก่อนแล้ว ไม่เรียกหาแต่สูตรสำเร็จแต่รู้จักคิดเอง คิดใหม่ และ 3) เป็นผู้ประสานให้เกิดเครือข่ายนับเป็นบทบาทที่สำคัญยิ่งเพราะเป็นกระบวนการฟื้นฟูพลังชุมชนฟื้นฟูทุนทางสังคมที่ทำให้ชุมชนอยู่รอดผ่านปัญหาอุปสรรคต่างๆตลอดมา การเชื่อมโยงผู้คนเป็นเครือข่ายหมายถึง การฟื้นฟูความเป็นชุมชนภายในหมู่บ้าน ระหว่างหมู่บ้าน ระหว่างคนที่มีความรู้และความสนใจร่วมกัน โดยการเชื่อมโยงให้ผู้คนสื่อสารสัมพันธ์กันเป็นการพัฒนาในตัวเอง คนเอาความคิดมารวมกัน เอาประสบการณ์ เอาพลังทางปัญญามารวมกัน มาร่วมกันแก้ปัญหา ร่วมกันพัฒนาศักยภาพของตนเอง มาร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ คนเล็กๆ รวมกันเข้าหลายคนก็มีพลัง เงินน้อยๆ รวมกันเข้าหลายๆปี ก็มีเงินเป็นสิบล้านร้อยล้านได้

สังคมไทยวันนี้เปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนจากสังคมเกษตรสู่สังคมอุตสาหกรรม และจากสังคมอุตสาหกรรมสู่สังคมความรู้หรือสังคมข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ ผู้นำชุมชนที่ไม่มีความรู้จะเป็นผู้นำที่ดีไม่ได้ นำคนอื่นไม่ได้ ซึ่งการเรียนรู้และการพัฒนาของชุมชนของชุมชนบ้านหนองน้ำ ชุ่น ตำบลบ้านหยวก อำเภอป่าโมก จังหวัดอุตรธานี วันนี้ หมายถึง การค้นหาและพัฒนา

ศักยภาพของตนเองจนสามารถพึ่งตนเองได้ซึ่งผู้เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนวันนี้จึงต้อง
 ประสานให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ เพราะการเรียนรู้ คือ หัวใจของการพัฒนา ไม่มีความรู้การ
 พัฒนาก็ไม่เกิดหรือไม่ยั่งยืน การพัฒนาที่ยั่งยืนต้องอยู่บนฐานความรู้ ไม่ใช่ฐานอำนาจ ฐานเงิน
 หรือฐานความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ โดยชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น มีกระบวนการพัฒนาศักยภาพ
 ของชุมชนบนหนทางไปสู่การพึ่งพาตนเองได้ ซึ่งสามารถวัดได้จากขีดความสามารถของชุมชน
 อย่างน้อย 4 ประเด็น คือ 1) ชุมชนเข้มแข็งเป็นชุมชนเรียนรู้และพร้อมที่จะเรียนรู้ 2) ชุมชน
 เข้มแข็งตัดสินใจได้อย่างเป็นอิสระ 3) จัดการ “ทุน” ของตนเองอย่างมีประสิทธิภาพและ และ
 4) จัดการชุมชนด้วยธรรมาภิบาล ด้วยความโปร่งใส โดยชุมชนมีส่วนร่วม มีความสัมพันธ์ที่ดีกับ
 ชุมชนอื่นๆ

นอกจากนี้ ชุมชนได้ศึกษาหาความรู้ เพิ่มความรู้ โดยมีปัจจัยที่สัมพันธ์กันกับอย่าง
 น้อย 3 ประเด็น คือ 1) มีเครื่องมือที่ดีพอเพื่อถอดรหัสภูมิปัญญา คือ การผสมผสานระหว่างจิตใจ
 ที่เปิดกว้างในการแสวงหาความจริงโดยไม่มีอคติหรืออคติจนสรุป มีข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับภูมิ
 ปัญญาและใช้เครื่องมือทางวิชาการสมัยใหม่ (วิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ มนุษย์ศาสตร์ และ
 ศาสตร์ประยุกต์ต่างๆ) เพื่อตีความหรือถอดความหมายให้คนสมัยใหม่ได้รับรู้และเข้าใจ หรือ
 อาจสรุปสั้นๆ ได้ดีกว่า เพื่อจะ “แปลความหมาย” ของภูมิปัญญา จำเป็นต้องรู้ทั้ง “ภาษา” ของ
 คนในสมัยก่อนและ “ภาษา” ของคนในปัจจุบันที่เราอยากได้รับรู้เรื่องภูมิปัญญา ภาษาในที่นี้
 หมายถึงความรู้สัญนึกคิดของคนที่แสดงออกทางภาษาพูดภาษาเขียนและทางสัญลักษณ์วัตถุ
 สิ่งของ จารึก ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ 2) มีความสามารถในการสังเคราะห์ความรู้ใหม่ สอนให้
 คิดและวิพากษ์วิจารณ์ ทำให้คนเรียนรู้ “อะไร” มากมาย และ 3) เข้าใจและไม่ใส่ใจต่อการ
 เปลี่ยนแปลงความรู้สัญนึกคิดของผู้คน การเปลี่ยนแปลงของโลก รู้เท่าทัน โลกาภิวัตน์ ทำให้
 ชุมชนพัฒนาตัวเองจนพึ่งพาตนเองได้

โลกวันนี้เปลี่ยนไปในทิศทางที่เป็นโลกที่หมุนกลับ อยากกลับไปหาธรรมชาติ ผู้คน
 สนใจเรื่องสุขภาพเรื่องอาหารการกิน การออกกำลังกาย ลีนค้ำเกษตร ซึ่งธรรมชาติของชุมชนเอง
 ก็อุดมสมบูรณ์ ธรรมชาติเตรียมอาหารให้เราเสร็จสรรพ ฤดูกาลไหนควรกินผักอะไร เห็ดอะไร
 กุ้ง หอย ปู ปลาอะไร อาหารชนิดไหน กินแล้วแข็งแรงมีกำลัง มีภูมิคุ้มกันต้านทานโรค ผลไม้มี
 อยู่เต็มไปหมดทุกฤดูกาล มีผลไม้ทั้งที่ปลูกเอง ทั้งที่ธรรมชาติปลูกให้ วันนี้ที่ตนเริ่มหันมาเรียนรู้
 ดูแลสุขภาพ พืชผักผลไม้ ทั้งจากป่าและจากสวนจึงเริ่มได้รับความสนใจ คนเห็นคุณค่าและเริ่มเกิด
 มูลค่าตามมา จากที่กล่าวมา ชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น ก็ได้มองเห็นความสำคัญของชุมชนซึ่งมี
 ศักยภาพเพียงพอที่จะพัฒนาการ โดยมีความรู้ภูมิปัญญาและทรัพยากรท้องถิ่น มีสภาพภูมิประเทศ

ทรัพยากรท้องถิ่น ผักปลอดสาร อาหารชีวภาพ ข้าวของเครื่องใช้ ยาสมุนไพร มีสภาพแวดล้อมที่สงบ

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น ตำบลบ้านห้วยก อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี เป็นการค้นหาชุมทรัพย์ในชุมชน ชุมทรัพย์ที่ชุมชนต้องค้นให้พบมีอย่างน้อย 3 อย่าง คือ 1) ทรัพยากรธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น หัวว่าน (ใช้ทำน้ำมันว่าน) มะขามป้อม สมอไทย และหมากเม่า (แปรรูปน้ำผลไม้และทำไวน์) เห็ด ไข่มดแดง แมลง แมงดา จักจั่น อีลอก ดอกกะเจียว ผักหวาน ผักติ้ว ผักสมุนไพรอีกมากมาย หญ้าเห็ดหนู หญ้าคา หญ้าแพร์ (มีคุณค่าเป็นอายุวัฒนะ บำรุงไต ขับปัสสาวะ ลดความดัน) การผลิตข้าวของเครื่องใช้ในครัวเรือนอย่างแซมพู สบู่ ยาสีฟัน ด้วยการสืบค้นหาภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อจะลดหรือเลิกการใช้สารเคมีทำให้เกิดฟองและพยายามใช้แต่สมุนไพรในท้องถิ่น รวมทั้งมีการทดลองสูตรต่างๆ เพื่อหาที่ลงตัวมีการทำแซมพู สบู่ ครีบล้างหน้า ทาผิว น้ำยาล้างจาน โดยอาศัยสมุนไพรที่หาได้ในท้องถิ่น ที่สามารถปลูกขึ้นใหม่ได้โดยง่าย การขุดค้นหาชุมทรัพย์ความหลากหลายทางชีวภาพ ไม่ใช่เรื่องยากต้องการเพียง การปรับวิถีคิดของชุมชนให้หันกลับมามองเห็นคุณค่าของสิ่งที่อยู่รอบตัว เท่านั้น สมาชิกของชุมชน ก็จะพบสิ่งมหัศจรรย์มากมาย ซึ่งมีคุณค่าและมูลค่าเพื่อการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนได้เป็นอย่างดี 2) ความรู้ภูมิปัญญา เป็นมรดกที่ปู่ย่าตายาย บรรพบุรุษ ได้สั่งสมสืบทอดมาให้พวกเราหลายคนมีความรู้ด้านทำมาหากิน การอยู่ร่วมกัน การรักษาโรค ข่างผู้มีฝีมือด้านต่างๆ ซึ่งเราต้องให้ผู้รู้เหล่านี้มีโอกาสได้ถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญาของท่านให้ลูกหลานนำมาใช้เพื่อการจัดระเบียบชีวิตของชุมชนใหม่ และ 3) เครื่องข่ายทางสังคม วัฒนธรรม เป็นอีกมรดกหนึ่งที่สำคัญที่สุดที่ปู่ย่าตายาย ได้ถ่ายทอดมาให้คือความเป็นพี่น้องร่วมสายเลือด ร่วมสังคมวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้คนรอดพ้นจากอันตราย จากปัญหาอุปสรรคในการดำรงชีวิตในอดีตมาได้ ทำให้ชุมชนมีพลังเข้มแข็งขึ้นและร่วมแรงร่วมใจกันค้นหาและพัฒนาศักยภาพของตนเองได้ เครื่องข่ายทางสังคมวัฒนธรรมเป็นฐานสำคัญของการสร้างระบบเศรษฐกิจชุมชน ระบบการแลกเปลี่ยน ระบบการช่วยเหลือเกื้อกูลกันยามลำบาก ระบบการแลกเปลี่ยนสินค้า ระบบการจัดการทุน การจัดการการบริโภค การฟื้นฟูเครือข่ายทางสังคม วัฒนธรรมเท่ากับการสร้างรากฐานการจัดการชีวิตของตนเองใหม่อย่างมีพลัง

วันนี้กระบวนการทัศน์พัฒนาเปลี่ยนไป โดยเฉพาะตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนที่ 8 ซึ่งเริ่มให้ความสำคัญกับการพัฒนาสังคม การพัฒนาคนและชุมชนให้เข้มแข็ง ซึ่งดูจะทันกับการเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจเมื่อปี 2540 พอดี ทำให้แผนพัฒนาฯ แผนที่ 9 เน้นเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงให้ความสำคัญกับชุมชน ให้ชุมชน ให้พื้นที่เป็นตัวตั้ง และให้หน่วยงานต่างๆ ร่วมมือกันทำงานแบบบูรณาการ กระบวนการทัศน์วันนี้จึงไม่ได้อยู่บนฐานคิดแบบ “โง่ จน เจ็บ” อีกต่อไป แต่อยู่ที่การยอมรับ “ศักยภาพ” ของชุมชนและให้โอกาสชุมชนได้เรียนรู้และพัฒนาตนเอง

เพื่อให้สามารถพึ่งตนเอง โดยกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ คือ การที่ชุมชนสำรวจวิจัยศักยภาพของตนเองทุนท้องถิ่น ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนเศรษฐกิจ สังคม ความรู้ภูมิปัญญาต่างๆ บวกกับการสำรวจสถานภาพที่แท้จริงของตนเอง รายรับ รายจ่าย หนี้สิน เพื่อนำมาทำแผนแม่บทพัฒนาตนเอง ดังนั้น ชุมชนบ้านหนองน้ำขุ่น ตำบลบ้านหยวก ตำบลกวนวันฯ ได้ใช้เทคนิควิธีการและโครงการต่างๆ ให้สอดคล้องกับกระบวนการที่ค้นดังกล่าว ซึ่งวิธีการใหม่ไม่เน้นการทำโครงการอีกต่อไป แต่เน้นการเรียนรู้เมื่อมีการเรียนรู้ที่ดีมีประสิทธิภาพ แบบแผนการพัฒนาตนเองของชุมชนเกิดชุมชนก็จะพบทุนท้องถิ่นอย่างที่ไม่เคยคิดมาก่อนเกิดความมั่นใจในการลงทุนเอง เพราะรู้ว่าทำแล้วจะไม่ขาดทุนเพราะร่วมหุ้นร่วมทุนกัน ทำกินทำใช้ในท้องถิ่นเป็นหลัก ยากที่จะขาดทุน ถ้าหากจะมีทุนจากภายนอกเข้าไปช่วยก็เพิ่มเติมเต็มให้ชุมชนและในส่วนของการบริหารจัดการก็เป็นระบบ คือ เชื่อมโยงกิจกรรมต่างๆ เข้าด้วยกันแบบเกื้อกูลกัน ทุกอย่างเป็นของชุมชนไม่ใช่ของหน่วยงานใดที่เข้าไปส่งเสริม การจัดการเป็นระบบทำให้เกิดพลังร่วมเกิดผลเป็นทวีคูณ (Synergy) โดยที่ชุมชนตื่นความสัมพันธ์ในชุมชน มีองค์กรที่เข้มแข็ง มีเครือข่ายความสัมพันธ์กับองค์กรชุมชนอื่น ทั้งในหมู่บ้าน ตำบล และกับตำบลอื่น มีพลังในการจัดการผลิต การบริโภค การตลาด เพราะแบ่งกันผลิตร่วมกันบริโภค ลงทุน และจัดการร่วมกัน

5.4 ความพึงพอใจที่มีต่อรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน

จากการศึกษาหลายท่าน ได้ศึกษาและให้ความหมายของความพึงพอใจไว้ดังนี้ ภาวว่า "ความพึงพอใจ" ตรงกับภาษาอังกฤษว่า "Satisfaction" ซึ่งมี ความหมายโดยทั่วไป ว่า ระดับความรู้สึกในทางบวกของบุคคลต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง(มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. 2543 : 19-23)

เสาวนีย์ อุทธิรุ่ง (2545 : 20) ได้ให้ความหมายว่า ความพึงพอใจในงาน หมายถึง ภาวะการแสดงออกทางอารมณ์ในทางบวกอันเป็นผลมาจากคุณค่าที่ได้รับจากงานและประสบการณ์ในการทำงานของบุคคลหนึ่ง

สายจิตร์ สุขสงวน (2546 : 14) ได้สรุปว่า ความพึงพอใจเป็นความรู้สึกที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นไปได้ทั้งทางบวกและทางลบ แต่ถ้าเมื่อใดที่สิ่งนั้นสามารถตอบสนองความต้องการหรือทำให้บรรลุจุดมุ่งหมายได้ ก็จะเกิดความรู้สึกทางบวกแต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าสิ่งใดสร้างความรู้สึกผิดหวัง ไม่บรรลุจุดมุ่งหมาย ก็จะทำให้เกิดความรู้สึกทางลบเป็นความรู้สึกไม่พึงพอใจ

อุทัยพรรณ สูดใจ (2545 : 7) ความพึงพอใจ หมายถึง ความรู้สึกหรือทัศนคติของบุคคลที่มีต่อ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยอาจจะเป็นไปในเชิงประเมินค่าว่าความรู้สึกหรือทัศนคติต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้นเป็นไปในทางบวกหรือทางลบ

วารภรณ์ บุตรพรหม (2547 : 11) ให้ความหมายว่าเป็นความรู้สึกกรัก เช่น ความรู้สึกชอบ ภูมิใจ สุขใจเต็มที่ ยินดี ประทับใจ เห็นด้วย อันจะก่อให้เกิดความพึงพอใจในการทำงาน มีการเสียสละอุทิศร่างกาย แรงใจ และสติปัญญาให้แก่งานอย่างจริงจัง

จากความหมายที่กล่าวมา สรุปได้ว่า ความพึงพอใจของประชาชนที่มีต่อรูปแบบการพัฒนาชุมชนด้านเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน กรณีศึกษา บ้านหนองน้ำขุ่น ตำบลบ้านหยวก อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี เป็นเรื่องของความรู้สึกที่มีความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อโครงการพัฒนาชุมชนด้านเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน และความพึงพอใจจะส่งผลกระทบต่อวิถีในการปฏิบัติงานของชุมชน อย่างไรก็ตามความพึงพอใจของแต่ละบุคคลไม่มีวันสิ้นสุด เปลี่ยนแปลงได้เสมอ ตามกาลเวลาและสภาพแวดล้อมบุคคลจึงมีโอกาสที่จะไม่พึงพอใจในสิ่งที่เคยพึงพอใจมาแล้ว ฉะนั้นการดำเนินงานจำเป็นจะต้องสำรวจตรวจสอบความพึงพอใจของประชาชนที่มีต่อรูปแบบการพัฒนาชุมชนด้านเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนอยู่เสมอ ให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนและสมาชิกกลุ่มตลอดไป

การวัดความพึงพอใจก็มีขอบเขตที่จำกัดด้วย อาจมีความคลาดเคลื่อนขึ้นถ้าบุคคลเหล่านั้นแสดงความคิดเห็นไม่ตรงกับความรู้สึกที่จริง ซึ่งความคลาดเคลื่อนเหล่านี้ย่อมเกิดขึ้นได้เป็นธรรมชาติของการวัดโดยทั่วไป การวัดความพึงพอใจนั้น สามารถทำได้หลายวิธีดังต่อไปนี้

1. การใช้แบบสอบถาม โดยผู้ออกแบบสอบถาม เพื่อต้องการทราบความคิดเห็นซึ่งสามารถกระทำได้ในลักษณะกำหนดคำตอบให้เลือกหรือตอบคำถามอิสระคำตอบอาจถามความพอใจในด้านต่าง ๆ

2. การสัมภาษณ์ เป็นวิธีการวัดความพึงพอใจทางตรง ซึ่งต้องอาศัยเทคนิคและวิธีการที่ดีจะได้ข้อมูลที่เป็นจริง

3. การสังเกต เป็นวิธีวัดความพึงพอใจ โดยการสังเกตพฤติกรรมของบุคคล เป้าหมายไม่ว่าจะแสดงออกจากการพูดจากริยา ทำทางวิธีนี้ ต้องอาศัยการกระทำอย่างจริงจังและสังเกตอย่างมีระเบียบแบบแผน

สรุป จากแนวคิดเกี่ยวกับความพึงพอใจซึ่งสัมพันธ์กับแรงจูงใจ การสร้างแรงจูงใจเพื่อนำมาปรับใช้กับรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน กรณีศึกษา บ้านหนองน้ำขุ่น ตำบลบ้านหยวก อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี ในด้านการทำงานร่วมกันด้วยความพึงพอใจ ซึ่งผลจากแรงจูงใจในด้านรายได้ แรงจูงใจจากการเข้าร่วมกลุ่ม แรงจูงใจจากกิจกรรมในการดำเนินการของกลุ่ม ซึ่งจะส่งผลให้เกิดความพึงพอใจในรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน กรณีศึกษา บ้านหนองน้ำขุ่น ตำบลบ้านหยวก อำเภอเมืองน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี เพิ่มมากขึ้น

6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากงานวิจัยที่มีผู้ศึกษาไว้แล้วซึ่งเกี่ยวข้องกับการวิจัย เรื่อง รูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน กรณีศึกษา บ้านหนองน้ำขุ่น ตำบลบ้านหยวก อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี ผู้วิจัยทำการศึกษาและสามารถนำงานมาเป็นแนวทางในการดำเนินการวิจัยวิจัยดังต่อไปนี้

บัวพันธ์ พรหมพักพิง (2545 : ก) ได้ศึกษาถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้าน ศึกษาถึงพลังหรือปัจจัยที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้พัฒนาต่อไปอย่างมีศักดิ์ศรี ผลการศึกษา พบว่า รูปแบบการยังชีพที่สำคัญมี 3 รูปแบบ คือ รูปแบบอาศัยที่ดินหรือทำการเกษตรเป็นหลัก รูปแบบการยังชีพโดยการหาอยู่หากินโดยอาศัยทักษะและประสบการณ์แบบดั้งเดิมบวกกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบหมู่บ้าน และรูปแบบสุดท้ายเป็นการยังชีพโดยการอพยพแรงงานหรือการทำงานรับจ้าง ในภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ในสภาพของความเข้มแข็งของชุมชน พบว่า วัฒนธรรมประเพณีหรือค่านิยมแบบดั้งเดิมมาใช้เพื่อให้บรรลุเป้าหมายการพัฒนา รวมทั้งการสร้างเครือข่ายแบบใหม่ขึ้นมาทั้งแนวนอนและแนวตั้ง สอดคล้องกับ พิสมัย รัตนโรจน์สกุล (2545 : ก) ได้ศึกษาประเด็น เงื่อนไขการดำรงอยู่ของทุนชุมชนและการสะสมทุน พบว่า การดำรงอยู่ของทุนชุมชนมีองค์ประกอบสำคัญ 4 ส่วน คือ ระบบความเป็นเจ้าของทุนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชน ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มชน ระบบความรู้และการกระจายความรู้สู่ชุมชน และระบบคุณค่าและบรรทัดฐาน ที่เชื่อมโยงให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข หลังจากระบบทุนนิยมสู่ชุมชนทำให้ชุมชนต้องปรับตัวเองโดยการจรรโลงทุนชุมชนเดิมที่ยังคงคุณค่าและทำให้ชุมชนสามารถคัดค้านต่ออำนาจของทุนนิยม โดยการบูรณาการทุนชุมชนจากสังคมประเพณีกับสังคมทุนนิยมเข้าด้วยกัน เพื่อให้เหมาะสมกับบริบทปัจจุบันและ โดยการสร้างทุนชุมชนชุดใหม่ขึ้นเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน การปรับตัวให้เกิดความเข้มแข็งย่อมก่อให้เกิดอำนาจอิสระที่สามารถจัดการกับทรัพยากรและปัญหาของชุมชนได้ในสภาพสังคมและเศรษฐกิจ ส่วน สนิพันธ์ พิณีจ (2545 : ข) ได้ศึกษาสภาพสังคมและเศรษฐกิจของการเกษตรกร เพื่อเสนอปัจจัยส่งเสริมการเกษตรตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรรายย่อยภาคตะวันตก ผลพบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จมี 3 ปัจจัย คือ มีความรักและความพอใจในอาชีพเกษตร มีความศรัทธาในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และมีความเป็นหลักฐานที่มั่นคงสำหรับรุ่นต่อไปและสภาพของเกษตรมีความพอเพียงระดับปานกลางเกี่ยวกับการเสริมสร้างความเข้มแข็ง เช่นเดียวกับ รัตนพร เศรษฐกุล (2546 : ข) ได้ศึกษาประวัติรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในหมู่บ้านภาคเหนือ ในช่วงศตวรรษที่ผ่านมา (พ.ศ. 2442-2542) เพื่อศึกษาปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้าน พบว่า ปัจจัยอำนาจของรัฐเป็นอำนาจสำคัญที่เข้าไปแทรกแซงชุมชนอย่างซ้ำๆ

เพื่อลดข้อบกพร่องของนโยบายและรายได้จากชุมชน นำนโยบายของชาติเข้าสู่ชุมชนเพื่อเปลี่ยนระบบการผลิตดั้งเดิมเป็นระบบทุนนิยมปัจจุบันปัจจัยทางการเมืองและนโยบายของรัฐทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมชุมชนดังกล่าว แต่ปัจจัยวัฒนธรรมชุมชนเข้มแข็งเป็นตัวแปรที่ทำภาคภูมิใจที่เข้าร่วมโครงการและชาวซึ่งในแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง มีความต้องการอยากให้เกษตรกรทั่วไปมีความเดือดร้อนเช่นตนในอดีตเข้าร่วมโครงการ โดยต้องการให้ผู้อื่นมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีเป็นความรู้สึกสะสมมาจากหลักธรรมของพุทธศาสนาที่อยากช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ให้พ้นทุกข์ คือ เมตตากรุณาต่อเพื่อนเกษตรกรด้วยความสุขสบายใจของตนเองจากการเข้าร่วมโครงการทฤษฎีใหม่เศรษฐกิจพอเพียง สอดคล้องกับ จตุพร อุประคำ (2548 : ข) ได้ศึกษาโครงสร้างและการจัดการของเศรษฐกิจชุมชนในตำบลโยนก อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย พบว่า 1) โครงสร้างและการจัดการเศรษฐกิจชุมชน ถูกจัดการภายใต้คณะกรรมการและสมาชิกมีส่วนร่วมด้วยการถือหุ้นและออมทรัพย์ 2) ทุนพื้นฐานชุมชนและระเบียบข้อบังคับเป็นปัจจัยเกื้อหนุนและอุปสรรคของเศรษฐกิจชุมชน และ 3) รูปแบบโครงสร้างและการจัดการเศรษฐกิจชุมชน ที่เหมาะสมต่อการเป็นแหล่งพัฒนาอาชีพและส่งเสริมรายได้ของประชาชนในท้องถิ่นอย่างแท้จริง คือ กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต

นิมิต ไคร้วานิช (2544 : ข) ได้ศึกษา คำนีการวัดระดับเศรษฐกิจพึ่งตนเองในชุมชนภาคเหนือตอนบน พบว่า เศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดที่สามารถกำหนดเป็นยุทธศาสตร์รูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมได้ ทำให้การเจริญเติบโตเป็นไปอย่างเข้มแข็งและยั่งยืน ประกอบไปด้วยโครงสร้างหลักในสามส่วน คือ การมีส่วนร่วมของชุมชน ระดับการพัฒนาของชุมชน และประสิทธิภาพของชุมชน การศึกษาใช้ข้อมูลหตุยภูมิที่จัดเก็บในเขตชนบททั่วประเทศของกรมการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน กระทรวงมหาดไทย พบว่าชุมชนที่มีค่าดัชนีสูงสุดกับชุมชนที่มีค่าดัชนีต่ำสุด พบว่า มีความสอดคล้องต้องกัน ระดับความพอเพียงของชุมชนที่แตกต่าง มีความต่างอย่างสอดคล้องกัน ความเป็นจริงที่ได้จากการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพที่มีลักษณะของชุมชนพอเพียง โดยที่การพัฒนาไม่ใช่ตัวแปรที่ชี้้นำ อาจต้องมีการเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาประเทศของกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย พบว่า ชุมชนที่มีค่าดัชนีสูงสุดกับชุมชนที่มีค่าดัชนีต่ำสุด พบว่า มีความสอดคล้องต้องกัน ระดับความพอเพียงของชุมชนที่แตกต่างมีความต่างอย่างสอดคล้องต้องกัน ความเป็นจริงที่ได้จากการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพที่มีลักษณะของชุมชนพอเพียง โดยที่การพัฒนาไม่ใช่ตัวแปรเดียวที่ชี้้นำ อาจต้องมีการเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาประเทศโดยเน้นการสร้างความเข้มแข็งระดับชุมชนเป็นหลัก ซึ่งอาจมีผลต่อการปฏิรูปการบริหารประเทศมากขึ้น ในช่วงเวลาเดียวกัน ประธินพร แพทย์รังสี (2545 : ก) ได้ศึกษาการประเมินโครงการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองแบบพอเพียงตามแนวพระราชดำริโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ ศึกษาเฉพาะกรณี

เกษตรกรในอำเภอท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี สรุปผลได้ว่า โครงการทฤษฎีใหม่มีความสำเร็จ หลังจากการเข้าร่วมโครงการ โดยเกษตรกรจะได้รับการช่วยเหลือจากรัฐในการขุดสระน้ำ ช่วยเหลือด้านพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ และสนับสนุนเงินทุน 5,000 บาท โดยจัดสรรที่ดินของตนเอง ออกเป็น 4 ส่วน ตามหลักการของเกษตรทฤษฎีใหม่ในการเข้าร่วมโครงการ เกษตรกรจะเพาะปลูก พืชที่หลากหลายซึ่งมีทั้งพืชสวนครัว พืชผัก สวนผลไม้ เลี้ยงไก่ และปลา ทำให้มีสภาพชีวิต ความเป็นอยู่ของเกษตรกรดีขึ้น ดังนี้ 1) สามารถทำให้เกษตรกรนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นมา ผสมผสานร่วมกับภูมิปัญญาสมัยใหม่ที่ได้รับการฝึกอบรมจากโครงการ มีการแลกเปลี่ยนภูมิ ปัญญาการผลิตระหว่างเกษตรกรด้วยกัน และการเพิ่มทักษะในการผลิตโดยอาศัยองค์ความรู้จาก สถาบันราชภัฏ 2) ด้านเศรษฐกิจ จากความหลากหลายของชนิดพืชที่เกษตรกรปลูก เลี้ยงสัตว์ ทำให้เกษตรกรมีรายได้เป็นประจำวัน จากการจำหน่ายพืชสวนครัวเฉลี่ยวันละ 300-500 บาทต่อ วัน และมีรายได้หลักจากการจำหน่ายผลไม้และสัตว์เลี้ยง ซึ่งจะมีปีละ 1-2 ครั้ง อีกทั้งยังทำให้ ต้นทุนในการครองชีพของเกษตรกรต่ำลงเนื่องจากภาระค่าใช้จ่ายด้านอาหารลดลง 3) ด้าน ทรัพยากร มีการเกื้อหนุนกันระหว่างทรัพยากรพัฒนา (วงนอก) สามารถนำมาใช้ผลิตทรัพยากร ท้องถิ่น (วงใน) ทำให้เกิดการผลิตตลอดปีและได้ผลผลิตสูงขึ้น 4) ด้านจิตใจเกิดความรักใคร่กลม กลืน ช่วยเหลือกันมากขึ้นในชุมชน เกิดจิตใจที่มุ่งพัฒนาทั้งความรู้ของตนเอง และพัฒนาชุมชน ของตนเองให้ดีขึ้น และ 5) ด้านสังคมมีแนวโน้มว่าสังคมของชุมชนดีขึ้น เนื่องจากการที่เรียน แบบพฤติกรรมที่ดีของผู้เข้าร่วมโครงการจากประชาชนทั่วไป สอดคล้องกับ ภูมิทัศน์ สุธรรม (2546 : ก-ข) ได้ศึกษา การเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในภาคตะวันตก โดยการ ค้นหาปัจจัยเงื่อนไข ระดับการพึ่งพาตนเอง การพัฒนาขององค์กรชุมชนและความสัมพันธ์ระหว่าง องค์กรชุมชนที่เข้มแข็งกับการพึ่งพาตนเองของชุมชน พบว่า พลวัตของชุมชนในยุคบุกเบิก ซึ่งเป็น ชุมชนที่มีระบบเศรษฐกิจดั้งเดิมแบบพอเพียงพึ่งตนเองได้ด้วยปัจจัยสี่อยู่ในระดับสูง มีความอุดม สมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ เมื่อระบบชุมชนขยายตัวขึ้น ปัจจัย ภายนอกได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงแผนการผลิตจากการพึ่งพาตนเองสู่การขายการพึ่งพาอาศัยกันและ พึ่งปัจจัยสี่ในชุมชนลดลง ชุมชนต้องพึ่งพาภายนอกมากขึ้นทำให้วิกฤติในด้านต่างๆ หลายครั้ง เมื่อ ชุมชนมีปัญหาจึงได้รวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชน เพื่อดำเนินการในระบบเศรษฐกิจพึ่งตนเองจาก ฐานปัจจัยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีในชุมชน ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการชุมชน เข้มแข็ง ได้แก่ ผู้นำ การมีส่วนร่วมของชุมชน ความสัมพันธ์ภายในชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเอง เครือญาติ กระบวนการเรียนรู้ และสนับสนุนทางวิชาการ บุคลากร และงบประมาณจากภายนอก ซึ่งองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งยังมีบทบาทสำคัญในกิจกรรมแหล่งเงินทุนชุมชน สวัสดิการ เป็น หลักประกันความมั่นคง โดยการสร้างฐานพลังอำนาจในการใช้สิทธิ์ต่อรองเพื่อการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ สร้างเครือข่ายการเรียนรู้ให้ชุมชน เป็นศูนย์ศึกษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

และเป็นหลักในการฟื้นฟูระบบนิเวศน์ให้สมดุลด้วย และ มัลลิกา เจียวหวาน (2546 : ก-ข) ในการศึกษา การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้การเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรในเขตจังหวัดอ่างทองและพระนครศรีอยุธยา พบว่า 1) กิจกรรมการเรียนรู้การเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงที่เกษตรกรมีส่วนร่วม 6 กิจกรรม ได้แก่ การฝึกอบรม การดูงาน การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การประชุมสัมมนา การทำแปลงสาธิต และการเผยแพร่ความรู้ โดยระดับการมีส่วนร่วมอยู่ที่ระดับการมีส่วนร่วมรับรู้ รองลงมาได้แก่ ร่วมรับประโยชน์และร่วมทำ ส่วนการมีส่วนร่วมคิดและร่วมประเมินผลนั้น มีน้อยถึงไม่มีเลย 2) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่อการมีส่วนร่วม พบว่า เวลาว่างตำแหน่งทางสังคม ศักยภาพส่วนบุคคล ความต้องการบริการจากภาครัฐ เจตคติ กิจกรรมการเกษตรและทรัพยากรที่มีอยู่ การเปิดรับข่าวสาร ส่วนปัจจัยที่สนับสนุนการมีส่วนร่วม ได้แก่ เจ้าหน้าที่ของรัฐหรือหน่วยงาน ผู้นำชุมชน และเครือข่ายกลุ่มอาชีพ และ 3) แนวทางส่งเสริมการมีส่วนร่วมต้องส่งเสริมปัจจัยที่เกี่ยวข้องและพัฒนาวิธีการจัดการเรียนรู้ให้เกษตรกรมีส่วนร่วมปฏิบัติจริงสอดคล้องกับความต้องการและเงื่อนไขสภาพแวดล้อมของเกษตรกร เน้นเนื้อหาการพึ่งพาตนเองและการจัดการทรัพยากร จากนั้น อมร สุวรรณนิมิต และคณะ (2551 : ก-ข) ได้ศึกษา กระบวนการเรียนรู้วิถีการพึ่งพาตนเองของชุมชนบ้านกุฎร่อง พบว่า สถานการณ์ปัญหาของชุมชนบ้านกุฎร่อง คือ ปัญหาในการทำมาหากินและการประกอบอาชีพ โดยพบว่า ชาวบ้านมีการใช้สารเคมีในปริมาณสูง รวมถึงปัญหาเรื่องค่าใช้จ่ายในการลงทุน ปลูกผักไม่ได้ผล เพราะถูกแมลงกัดกิน ไม่สามารถปลูกได้ตลอดปี ปัญหาด้านสุขภาพพบว่า มีเกษตรกรที่ใช้จ่ายค่าแมลงแล้วมีอาการทางระบบประสาท เป็นโรคเรื้อรัง ได้แก่ เบาหวาน ความดันโลหิตสูง และที่สำคัญคือ พบว่า ส่วนหนึ่งปริมาณสารพิษตกค้างในเลือด ปัญหาเกี่ยวกับดินที่ทำการเพาะปลูก คือ ลักษณะดินเป็นทรายไม่อุ้มน้ำ ปัญหาน้ำท่วม และปัญหาการขาดความเชื่อมั่นในการทำเกษตรอินทรีย์ ในการปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) โดยกำหนดทางออกร่วมกัน ได้แก่ การสร้างอาชีพเสริม การค้นหาสารทดแทนสารเคมี กิจกรรมที่ดำเนินการเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ การศึกษาดูงาน การรวมกลุ่มกันทดลองปฏิบัติ การวางแผนการเพาะปลูก การผลิตสารทดแทนสารเคมี การปรับปรุงดิน การตรวจหาสารเคมีในเลือด การประเมินผล พบว่า เกษตรกรมีความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ .05 และผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบการรับรู้เกี่ยวกับพิษของสารเคมีที่ใช้เพื่อการเกษตร โดยการเปรียบเทียบทางสถิติที่ระดับ .05 ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า เกษตรกรต้องเลิกทำการเกษตรมี แต่ก็ยังคงประสบปัญหาน้ำท่วมและปัญหาแมลงที่ทำลายผลผลิต ดังนั้น การจัดการกระบวนการเรียนรู้จึงมีความจำเป็นโดยต้องอาศัยการมีส่วนร่วมในทุกๆ ขั้นตอน มีความต่อเนื่องภายใต้การช่วยเหลือขององค์กรภาคีที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอนาคต และเพื่อการพึ่งพาตนเองในระยะยาว

จากการวิจัยของ พีรวัฒน์ เวศย์วสุตม์ (2544 : ก) ได้ศึกษา การศึกษาการวิเคราะห์ความ เป็นไปได้ทางเศรษฐกิจของการเกษตรทฤษฎีใหม่ในจังหวัดอุบลราชธานี พบว่า การทำการเกษตร ทฤษฎีใหม่มีความเป็นไปได้ทางด้านการเงินดีกว่าการทำเกษตรกระแสหลัก แต่มีความเป็นไปได้ ทางเศรษฐกิจน้อยกว่า ทั้งนี้เนื่องจากการศึกษาทางการเงินมิได้รวมเอาต้นทุนที่ไม่เป็นตัวเงิน ได้แก่ แรงงานในครัวเรือน และปัจจัยในภาคผลิตที่เป็นของเกษตรกรเอง เมื่อนำผลการศึกษา ทางด้านกายภาพและทางด้านสังคมของการทำเกษตรทฤษฎีใหม่ซึ่งการเกษตรได้มีการปรับเปลี่ยน รูปแบบจากการทำการเกษตรกระแสหลัก เช่น การปลูกข้าว มันสำปะหลัง มะม่วง และการเลี้ยง ปลานิล มาสู่การทำการเกษตรทฤษฎีใหม่มีความเป็นไปได้ทางด้านเศรษฐกิจมากกว่าการทำ การเกษตรกระแสหลักได้ ซึ่งจะเห็นว่าการส่งเสริมการทำเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นทางเลือกหนึ่ง ที่สามารถใช้ในการแก้ปัญหาต่างๆ ของเกษตรกร เพื่อให้การเกษตรเกิดความยั่งยืนได้ภายใต้ เงื่อนไขความเหมาะสมของทรัพยากร สิ่งแวดล้อม และสังคมของพื้นที่ทำการเกษตรส่วนการ พัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองแบบพอเพียงตามแนวพระราชดำริในจังหวัดจันทบุรี สอดคล้อง ภัณฑิรา นันทพงษ์ (2547 : ก-ข) พบว่า ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการทำเกษตรทฤษฎีใหม่ ดังนี้ 1) ด้านเศรษฐกิจและสังคม ทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้นจากการทำเกษตรทฤษฎีใหม่เสริมจากการ ปลูกพืชหลัก ได้รับโอกาสในความรู้เพิ่มเติมมาปรับใช้ในการเกษตร จากการไปศึกษาดูงาน โครงการฝึกอบรมต่างๆ การได้แลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น โดยการสนับสนุนของหน่วยงานราชการ นอกจากนี้ยังเกิดกิจกรรมร่วมในชุมชน มีเวลาให้ครอบครัวมากขึ้นเพราะทำงานในพื้นที่ของตนเอง 2) ด้านการผลิต มีรูปแบบการผลิตที่หลากหลายขึ้นอยู่กับความสนใจและปัจจัยอื่นอย่างดินฟ้า อากาศ การตลาด การส่งเสริมของหน่วยงานราชการและนักวิชาการ ทั้งนี้ ภายในกลุ่มได้มีการ พุดคุยแลกเปลี่ยนเพื่อวางแผนการผลิตที่ครอบคลุมสามารถปฏิบัติได้จริง โดยมีการเก็บรวบรวม ข้อมูลมาใช้ในการวางแผน และ 3) ด้านการตลาด มี 2 รูปแบบ คือ ตลาดปัจจัยการผลิตส่วนใหญ่ ยังเป็นแบบต่างคนต่างซื้อ และตลาดผลผลิตส่วนใหญ่เป็นแบบต่างคนต่างขาย ซึ่งขึ้นกับเงื่อนไข สำคัญ คือ ชนิด ปริมาณ ความหลากหลายของสินค้า ความแตกต่างของราคาที่ได้รับ ความยาก ง่ายในการเข้าถึงจุดจำหน่าย การมีปฏิสัมพันธ์ในการตลาด และกระบวนการกลุ่ม โดยที่ศักยภาพ ของกลุ่มเครือข่ายเกษตรทฤษฎีใหม่บ้านเจดีย์ใหม่นั้น มีจุดแข็งที่การยึดหลักประชาธิปไตย ร่วมคิด ร่วมทำ สามารถให้ความช่วยเหลือด้านการเงินแก่สมาชิกยามฉุกเฉินได้ และมีวิสัยทัศน์ร่วมกันใน การพัฒนากลุ่มให้เข้มแข็ง พัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งพัฒนาการเกษตรทฤษฎีใหม่ให้ มั่นคงยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามกลุ่มยังมีข้อจำกัดในด้านความร่วมมือในการประชาคม การแจ้งข่าวสาร เพื่อสร้างความเข้าใจแก่สมาชิก การแข่งขันระหว่างสมาชิก ขาดการสนับสนุนทุนด้านการผลิต พันธุ์พืช วัสดุอุปกรณ์ และความรู้ ตลอดจนมีความซ้ำซ้อนของหน่วยงานที่เข้าไปสนับสนุน

กระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรส่วนใหญ่มาจากการที่กลุ่มเปิดโอกาสให้สมาชิก ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมหาทางในการพัฒนาการเรียนรู้ของตนเอง จากการอบรม ศึกษาดูงาน การพูดคุยแลกเปลี่ยน กัน ตลอดจนมีการแก้ปัญหาาร่วมกัน ส่วนใหญ่จะตัดสินใจทำเกษตรทฤษฎีใหม่จากการเรียนรู้คนอื่น ที่ทำแล้วเกิดผลดี ส่วน กิตติพล ทองรัตน์ (2551 : ก-ข) ได้ศึกษาเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนลัวะ บ้านสาม ตำบลห้วยห้อม อำเภอแม่ลาน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ก่อนจัดตั้งโครงการสถานี พัฒนาการเกษตรที่สูงตามพระราชดำริ คอยอมพาย ชุมชนมีความพอประมาณด้านฐานะทาง เศรษฐกิจ มีความมีเหตุผลในระบบการผลิตและการประกอบอาชีพตามสภาพภูมิประเทศและ ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ วัฒนธรรมประเพณีและการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่ออย่างมีแบบ แผนที่สืบทอดกันมา มีภูมิคุ้มกันในการประกอบอาชีพที่หลากหลายในระบบการผลิตมี ความสัมพันธ์ด้านสังคมที่ดี มีความรู้ในระบบการผลิตตามภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาและมี คุณธรรมต่อคนต่อโอกาส หลังจัดตั้งโครงการสถานีพัฒนาการเกษตรที่สูงตามพระราชดำริคอย อมพาย พบว่า ชุมชนมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น มีการบริโภคเพิ่มขึ้น มีการบริโภคเพิ่มขึ้นส่งผล ให้ภูมิคุ้มกันด้านการบริโภค การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมประเพณี และพิธีกรรมความเชื่อของชุมชน ลดลง แต่ความรู้ในระบบการผลิตและการแลกเปลี่ยนดีขึ้นจากการส่งเสริมของโครงการสถานี พัฒนาการเกษตรที่สูงตามพระราชดำริ คอยอมพาย ส่วนความรู้ด้านวัฒนธรรมประเพณี สภาพภูมิ ประเทศ และทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ มีการถ่ายทอดสู่ลูกหลานลดน้อยลง ดังนั้น การพัฒนาจึง ควรเตรียมพร้อมให้คนในชุมชนรู้เท่าทันที่จะรับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป โดยส่งเสริมการทำ กิจกรรมกลุ่ม รักษาวัฒนธรรมที่ดีของชนเผ่า รวมทั้งรวบรวมความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อ ถ่ายทอดสู่เยาวชนรุ่นหลังต่อไป

นอกจากนั้น วรรณมาฆะ เกสรดอกไม้ (2551 : ก) ได้ศึกษา เศรษฐกิจพอเพียงจาก ทฤษฎีสู่การปฏิบัติ ศึกษากรณี ครูทองเหมาะ แจ่มแจ้ง พบว่า 1) กระบวนการนำเศรษฐกิจ พอเพียงไปปฏิบัติของครูทองเหมาะ แจ่มแจ้ง คือ การทำการเกษตรแบบธรรมชาติ การศึกษา ทดลอง การนำไปปฏิบัติ และการถ่ายทอดความรู้ 2) ผลสำเร็จของกระบวนการนำเศรษฐกิจ พอเพียงสู่การปฏิบัติ คือ การพึ่งพาตนเอง ผลผลิตที่มีต้นทุนต่ำ สภาพแวดล้อมและคุณภาพดินที่ดี และสุขภาพแข็งแรง 3) สภาพปัญหาของกระบวนการนำเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติ คือ ระยะเวลา ประชาชนมีทัศนคติที่ผิดเกี่ยวกับการนำเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติ ขาดการสนับสนุน จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างแท้จริงและต่อเนื่อง ขาดการปลูกฝังการใช้เศรษฐกิจพอเพียงที่ ถูกต้องในชีวิตประจำวัน ขาดบุคลากรที่มีความรู้และความเชี่ยวชาญในการถ่ายทอดและเผยแพร่ การนำเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติ และขาดแนวทางการนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติใน ภาคเกษตรกรรม 4) การกำหนดนโยบาย คือ สรรหาและสนับสนุนบุคลากรที่ทำหน้าที่ในการ

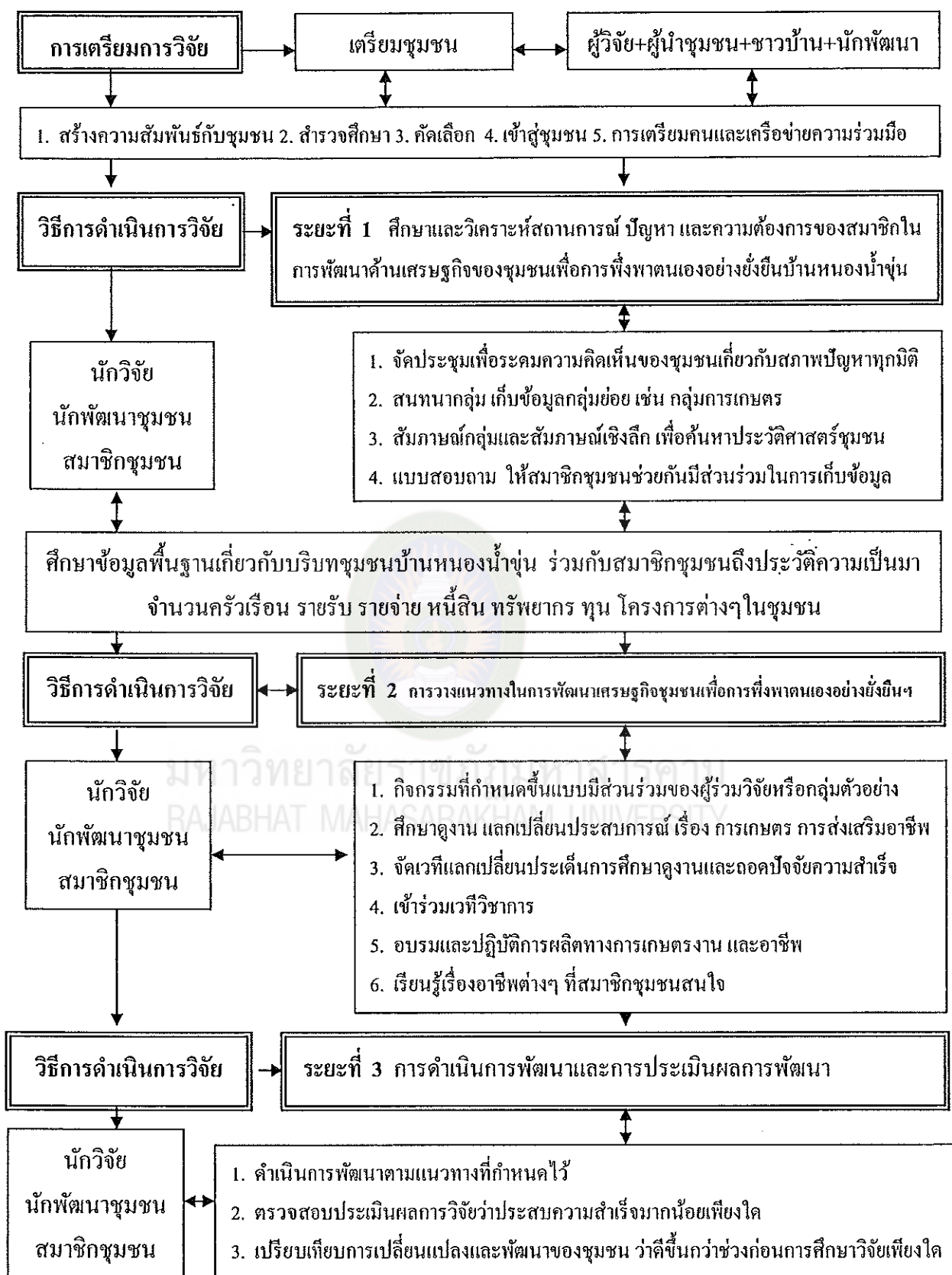
ถ่ายทอด งบประมาณและความต่อเนื่องในการดำเนินการและการติดตามผล และ 5) การนำไปประยุกต์ใช้ของเกษตรกร คือ ควรมีการสร้างเครือข่ายการดำเนินการในรูปแบบเศรษฐกิจพอเพียงให้ครอบคลุมทั่วทั้งจังหวัดสุพรรณบุรี การพัฒนาวิชาการและการแลกเปลี่ยนความรู้และการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ ซึ่งในการดำเนินชีวิตและคุณภาพชีวิตตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรในหมู่บ้านหนองมะจับ ตำบลแม่แฝก อำเภอสนทราย จังหวัดเชียงใหม่ และท้ายที่สุด ชุมพลภัทร์ กงชนจารูอนันต์ (2551 : 89-92) ได้ศึกษา ปัจจัยสำคัญที่มีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตและคุณภาพชีวิตตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ปัจจัยที่พบ คือ 1) ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มีรายได้ทั้งหมดต่อปีกับแหล่งความรู้เรื่องแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยรายได้ครัวเรือนทั้งหมดต่อปีต่ำ ซึ่งมักจะเป็นผู้มีปัญหาในด้านเศรษฐกิจจึงจำเป็นต้องดำเนินชีวิตและปฏิบัติตนตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อความอยู่รอดของครอบครัว ส่วนแหล่งความรู้เรื่องแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรกรที่มีอายุน้อย การศึกษาต่ำ จำนวนสมาชิกในครัวเรือนมีน้อย และมีแหล่งเงินทุนสนับสนุนในการทำการเกษตรที่น้อยกว่าจะรู้สึกว่าจะตนเองนั้นมีความเดือดร้อนและเพื่อให้ตนเองมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น จึงต้องดำเนินชีวิตตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 2) ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิตตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ 2.1) ระดับการศึกษา ผู้มีการศึกษาสูงเป็นผู้ที่มีคุณภาพชีวิตตามแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงต่ำกว่าผู้มีระดับการศึกษาที่ต่ำ 2.2) ความรู้ในเรื่องการปฏิบัติตนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ผู้ที่รับความรู้หลายแหล่งเป็นผู้ที่มีคุณภาพชีวิตตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่ดีกว่าผู้ที่ไม่มีความรู้ 2.3) วัตถุประสงค์ของการผลิตและประกอบอาชีพ ผู้ที่มีอายุน้อย มีแหล่งเงินทุนในการทำการเกษตรน้อย และมีการจัดการแปลงในการใช้พื้นที่ในการเกษตรที่ไม่เหมาะสม ซึ่งทำให้การจัดการแปลงในการใช้พื้นที่ในการทำการเกษตรในการดำเนินชีวิตไม่เป็นไปตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจึงทำให้คุณภาพชีวิตไม่ดีขึ้น 2.4) ความตระหนักในการใช้ชีวิตความเป็นอยู่แบบเศรษฐกิจพอเพียง ผู้ที่มีความตระหนักและขวนขวายหาความรู้จากหลายแหล่งและเป็นผู้มีความรู้จึงมีคุณภาพชีวิตที่ดีกว่าผู้ที่ไม่ตระหนักในชีวิตความเป็นอยู่แบบเศรษฐกิจพอเพียง และ 2.5) การออม ผู้ที่มีความรู้ในเรื่องการปฏิบัติตนตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่สูง และมีการจับจ่ายใช้สอยที่เป็นไปตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจะมีคุณภาพชีวิตที่ดีกว่าผู้ที่ไม่มีการออม

7. กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัย เรื่อง รูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาบ้านหนองน้ำชุ่ม ตำบลบ้านหยวก อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี ในครั้งนี้ ได้ทำการศึกษาวิจัยโดยใช้การปฏิบัติแบบมีส่วนร่วมในการปฏิบัติกิจกรรม โครงการวิจัยที่ดำเนินการ โดยการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องของ ทุกฝ่ายในชุมชน ในการเข้าร่วมกิจกรรมในการวิจัย ซึ่งมีกรอบในการวิจัย ดังแผนภาพที่ 15

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

แผนภาพที่ 15 กรอบแนวคิดในการวิจัย